

A KIEGYEZÉS REMÉNYÉVEL

KERESZTES SÁNDOR
VISSZAEMLEKEZÉSEI

A BESZÉLGETŐPARTNER
ELMER ISTVÁN

A kiegyezés reményével

KERESZTES SÁNDORRAL
BESZÉLGET
ELMER ISTVÁN

KAIROSZ KIADÓ, 2008

© Elmer István, 2008© Kairosz Kiadó, 2008

Borítóterv: Zsengellér Miklós

Minden jog fenntartva!

ISBN 978 963 662 156 8

A kiadásért felel: Bedő György, a Kairosz Kiadó ügyvezetője

kairosz@hu.inter.net
www.kairosz.hu

Nyomdai előkészítés: Tordas és Társa Kft.
Nyomta és kötötte: A. D. 2001 Nyomdaipari Kft.,
Felelős vezető: Illés Zoltán

A kereszténydemokrata és keresztényszociális társadalmi gondolkodás kezdetei a tizenkilencedik század végére nyúlnak vissza. A kor egyre inkább kiéleződő politikai és gazdasági viszonyaira – nem utolsósorban a marxista alapokon kibontakozó munkásmozgalom kritikájaként – adott választ XIII. Leó pápa *Rerum Novarum* kezdetű enciklikája. Ebben többek között az ember és a munka, a tőke és a munka, a termelés és a bér kérdéseire ad választ a katolikus egyház, kijelölve úgynevezett szociális tanításának alappilléreit.

Hangsúlyozza: az emberi személy méltóságát (amely az isteni teremtettségéből ered) minden körülmények között tiszteletben kell tartani. Semmilyen társadalmi, gazdasági vagy politikai elmélet és gyakorlat nem kérdőjelezheti meg ezt. Ebből következik a szolidaritás eszméje (az evangéliumi szeresd felebarátodat, mint önmagadat tanítás alapján), a szubszidiaritás, amely azt hangsúlyozza, minden kérdést a maga érvényességi szintjén kell megoldani (ha ez valami oknál fogva nem működik, akkor lépjen be a következő, magasabb szint), végül a társadalmi élet célja a közös.

Az 1891-es első szociális enciklikát negyven évvel később (a változó viszonyokra válaszolva, a lényeget változatlanul hagyva) követte a *Quadragesimo anno* kezdetű enciklika, majd 1991-ben, a százéves évfordulóra adta ki II. János Pál pápa a *Centesimus annus* kezdetű körlevelet, immár a globalizáció küszöbén álló világot figyelmeztetve azokra az embert veszé-

lyezettető tényezőkre, amelyeket már XIII. Leó is hangsúlyozott.

Magyarországon hamar talajra találtak ezek az eszmék. Prohászka Ottokár székesfehérvári püspök szociális elkötelezettséggel, mély teológiai és filozófiai megalapozottsággal képviselte a társadalmi tanítást, majd pedig Giesswein Sándor és mások (korábban például Zichy Nándor) pártpolitikai és társadalompolitikai kifejezését adták ennek. A harmincas évektől a népfőiskolai mozgalom, a KALOT (a parasztfiatalság szervezete), a KALÁSZ (az agrárleányok szervezete) és az EMSZO (egyházközségi munkásszakosztály) létrejötte, Kerkai Jenő, Schlachta Margit és a többiek fellépése, élénk társadalmi hatása jelezte a keresztény politizálás időszerűségét.

A második világháború után azonnal sürgetővé vált a kereszténydemokrata társadalmi szerepvállalás. Az 1945-ös választásokon – elsősorban a kommunisták intrikái következtében – nem indulhatott a háború vége felé megalakult Kereszténydemokrata Néppárt. Majd csak az 1947-es választásokon léphetett fel, amikor a kommunisták úgynevezett szálamitaktikája következtében a Kiszgazdapárt, illetve a polgári pártok már egyre inkább kiszorultak a diktatúra felé haladó magyar közéletből.

A kommunista párt kékcédulás választási csalásának ellenére a Barankovics István vezette Demokrata Néppárt (a keresztény jelzőt korábban kommunista nyomásra el kellett hagyniuk) lett a nemzetgyűlés legerősebb pártja, mégis ellenzékbe kényszerült, majd rövidesen fölszámolták. Vezetői menekülni kényszerültek, vagy letartóztatták őket, tagjai a társadalom peremére kerültek. Majd csak 1989-ben léphetett ismét színre a Kereszténydemokrata Néppárt (KDNP).

Keresztes Sándor ennek a társadalmi-politikai mozgalomnak ismert alakja, aki már a második világháború előtt, Erdélyben, részt vett a katolikus megújulásban, a Demokrata Néppárt

képviselője lett. 1948-tól a mellőzés évtizedei következtek, majd 1989-ben ő alapította meg a KDNP-t, s lett annak elnöke, később szentszéki nagykövet.

Életét és munkásságát mindvégig az elkötelezett katolikus keresztény magatartás jellemezte, s az adott történelmi időben, Deák Ferenc példáját tartva szem előtt, a kiegyezés lehetőségét kereste – evangéliumi szellemben. Életútjának, küzdelmeinek érvényessége ma is időszerű.

- Elnök úr, az ön által képviselt keresztény társadalmi fölfogás szellemében beszélgetésünk horgonyát, mintegy kapaszkodóként az utána következőkhöz, a családi múltba szükséges kivetnünk. Tamási Áron nevezetes gondolata szerint az a dolgunk a világon, hogy valahol otthon legyünk benne , az ön életében hol keresendő ez a valahol otthonlét?

- Az erdélyi Magyarókeréken születtem 1919-ben, ahol édesapám falusi tanítóként kereste meg a család eltartásához szükséges kenyeret. Az iskola az Erdélyi Magyar Kulturális Egyesület (EMKE) fenntartásában működött. Ezen a vidéken a magyarság már szórványban élt a huszadik század elején. Ott kezdődött a mócok, a hegyi román népcsoport lakta vidék.

Az ötgyermekes családból édesapámat az első világháború kitörése után behívták katonának, s négy évig frontszolgálatot teljesített. 1918-ban szerelt le, ezután „ráadásként” 1919-ben hatodik gyermekként jöttem a világra.

- Nem éppen a legszerencsésebb időben. Már felbomlott az Osztrák-Magyar Monarchia, s az itt élő népek arra vártak, miként döntenek sorsukról a nagyhatalmak. A magyarok számára 1920. június negyedike jelentette a valóságban már érződő nemzeti csonkoltság politikai szentesítését. A magyarországi turistacsoportok franciaországi programjából – saját tapasztalatom alapján mondom – ma is törlik Versaillesben a Kis-Trianon palota fölkeresését.

- Trianon után több mint kétszázezer ember vándorolt ki Erdélyből Magyarországra. Az otthon maradottak nemigen tudták elképzelni, mit jelent az, hogy Erdélyt rövidesen Romániához

csatolják. A köztisztviselők megtagadták a román alkotmányra, kormányra letett esküt. Ez a helyzet két évig tartott, végül gróf Majláth Gusztáv Károly erdélyi püspök 1921-ben letette a román király kezébe az állampolgári hűségesküt. Ezt az erdélyi magyarság jelnek tekintette, s ettől kezdve eleget tett a román állam követelményének.

- A család is igazodott ehhez a főpásztori reálmagatartáshoz?

- Édesapám közben egy időre állás nélkül maradt, aminek következtében a család igen elszegényedett. Később állami tanítói állást kapott a Kolozsvártól huszonöt-harminc kilométerre fekvő színmagyar faluban, Magyarfenesen.

Apai nagyszüleim, akikkel sosem találkoztam, Küküllőszékben, a Dicsőszentmárton melletti Ádamos községben élő székely gazdálkodók voltak, nyolc gyermeket neveltek. Egy részüket azért taníttatták, hogy a föld ne aprózódjon el a sok gyerek között.

Édesanyám, Fazakas Erzsébet református vallásban született. Anyai nagyapám a Bánffy grófok birtokán, a Remetének nevezett környéken volt erdész. Ott ismerkedtek meg a szüleim, s kötöttek házasságot.

A család tehát Trianon után Magyarfenesre került, édesapám azonban néhány évvel később, 1926-ban, tüdővészben elhunyt.

Édesanyám ekkor a népes családdal Bánffyhunyadra, anyai nagyszüleim közelébe költözött. Így kerültünk a döntően magyarok lakta kalotaszegi nagyközségi központba. Nagyapámnak cséplőgépe volt, ezzel kereste a kenyerét.

Édesapám, amíg élt, a három tanerős magyarfenesi iskolát igazgatta. Szigorú, de igazságos tanítóként megbecsülést szerzett magának. Sok emlékem nem maradt róla, hosszasan betegeskedett, amihez nyilván hozzájárult szenvedélyesen folytatott dohányzása. Kolozsvárt halt meg, a szanatóriumban, Bánffy-

hunyardon temették el. Mint legkisebb gyermek, nem vettem részt a temetésén, arra az időre a szomszéd bácsi gondjaira bízta.

- *Ismerem ezt a gyermekkori veszteségélményt. Engem sem vittek el édesapám temetésére, olyan kicsi voltam...*

- A második elemi iskolát már az új helyen kezdtem meg. Az első hittanórán belépett a „pap bácsi”, így neveztük a plébánost, végigtekintett az osztályon, s amikor meglátott engem, az új gyereket, azonnal érdeklődni kezdett, ki vagyok, mi a nevem. Bemutakoztam, erre meglepődött, s elmondta: őt Keresztes Károlynak hívják, ugyanúgy, ahogyan édesapámat, csakhogy Csíkszeredából származik. A későbbiek folyamán kiderült, szintén a csíkbánfalvi Keresztes családból származik, ahová mi is visszavezettük az eredetünket. Nagyszüleim onnan kerültek át annak idején Ádámosra. A plébános úr szárnya alá vett, ministránsa lettem. A katolikusok kisebbségben éltek, Bánffyhunyard és környéke református többségű vidék.

Magyar tagozaton fejeztem be a negyedik elemi iskolát. Az állami oktatási intézményben a román mellett működött a magyar tagozat. „Pap bácsi” folyamatosan arra sarkallt, hogy tovább kellene tanulnom. Bátyáimnak erre nem nyílt módjuk, legidősebb fivérem jutott legtovább, 1918-ig hat gimnáziumi osztályt végzett Gyulafehérvárt, majd a többi bátyámhoz hasonlóan ő is iparos szakmát tanult.

- *A legkisebb gyermek szinte népmeséi története bontakozik ki?*

- Nem egészen. Mire megszületett a döntés a családban, hogy be kellene íratni engem a kolozsvári katolikus gimnáziumba, elkéstek vele. Ahhoz ugyanis, hogy a konviktusban bentlakó lehessenek, ennek fedezésére valamilyen ösztöndíjat kellett volna szerezni. A Mária Terézia Fiúnevelő Intézet nagy hagyományokra tekintett vissza, a névadó királynő alapította. Mivel az idő rövidsége miatt nem sikerült semmilyen támogatáshoz jutni, ismét

beíráttak negyedik osztályba, de most már román tagozatra. Ennek elvégzése után, amikor elsajátítottam a román nyelvet, kerültem be a gimnáziumba.

- ***Milyen volt az „otthon” Bánffyhunyadi?***

- A nagyszülők nem tudtak befogadni minket a házukba, mert már ott lakott édesanyám egyik leánytestvére a férjével és a gyerekekkel. Így lakást kellett bérelnünk, az idők folyamán két helyen is laktunk.

Legfiatalabb bátyám ekkor még tanuló volt, kereskedősegéd lett, Laci bátyám pedig elvégezte az autóvillamossági szakmát. Nővérem otthon gépi hímzéssel foglalkozott, s ezzel járult hozzá édesanyám csekély nyugdíjához.

Bekerültem az erdélyi Státus által fenntartott katolikus gimnáziumba, ahol a piaristák mellett legalább annyi civil tanár is tanított. Az igazgató azonban mindig a piaristák közül került ki.

- ***Mi az erdélyi Státus, vagy ahogyan tudom, hivatalos nevén Katolikus Státus?***

- Az erdélyi Katolikus Státus érdekes képződmény, a maga nemében páratlan intézmény.

Aki foglalkozott Erdély történelmével, tudja, hogy a protestáns fejedelemség idején mintegy százötven évig nem engedtek katolikus püspököt kinevezni Gyulafehérvárra. Róma ezért Erdélyt a krakkói püspökséghez csatolta. A társadalmi struktúra azonban megmaradt, és számos erdélyi főúr őrizte katolikus vallását. A székelység a magyarság őrszerepet ellátó katonai részét alkotta, ahol emiatt nem létezett a jobbágyság intézménye, s a székelyek, főként Csíkszékben, katolikusok voltak.

A katolikusok vezető, tehetősebb része választás alapján megalapított egy világi irányítás alatt álló saját szervezetet, s ezt nevezték Státusnak. Az akkori protestáns egyházi szervezetekkel szemben a katolikus érdekeket képviselte. Kézbe vette a régi

püspökségi birtokok és egyéb, egyházi tulajdonban maradt javadalmak kezelését, s ezek jövedelméből tartották fenn a megmaradt egyházi intézményeket. Így jött létre az a szervezet, amelyik máig működik. Márton Áron püspök egy alkalommal említette nekem, hogy jogilag helyreállította a Státust. Időközben Róma is tudomásul vette ennek létezését és működését.

A Státus évi közgyűlést tartott, tagjait az egyházközségek választották. Amikor bekerültem Kolozsvárra, nagyobb gimnazista koromban megismertem a Státus működését, mert iskolánk dísztermében tartotta éves közgyűlését, és én belógtam erre. Döbbenet hallgattam a számomra meglepő, újdonságnak ható tényeket.

A történelmi hagyományok szerint a Státus elnökévé világi személyt választottak meg. Az alapszabály szerint a taglétszám kétharmadát világiak, egyharmadát papi személyek alkották. A püspök – amikor ismét helyreállt a katolikus egyházi hierarchia Erdélyben – csak társelnök lett.

A Státus hat fiú és két leánygimnáziumot tartott fenn Erdélyben. Emellett két kereskedelmi középiskolát és számos elemi iskolát működtetett. A román hatóságok rövidesen kifogásolták az elnevezést. A „státus” kifejezés ugyanis majdnem megegyezik a román „statu”-val, ami államot jelent. Olybá vették a kifejezésbeli hasonlóság miatt, mintha valamiféle állam működne az államban. Ezért Majláth püspök kénytelen volt engedményt tenni, s a Státus, nevében, átalakult Egyházmegyei Tanácsá.

Az erdélyi világiak kötődése az egyházhoz és felelősségtudata ide vezethető vissza: évszázadokon át – egészen a huszadik század közepéig – jelentős szerepet töltöttek be az egyházi intézményrendszer fenntartásában.

- A román állam módosított elnevezéssel tudomásul vette az egyházi autonómiának ezt a formáját?

- Később a román kormány az Egyházmegyei Tanácsot bizonyos egyházi jogi előírásokra hivatkozva 1939-ben megszüntette. A püspök kénytelen volt felfüggeszteni ennek működését, és szerepét, az intézmények fenntartását a püspökség vette át. Márton Áron azonban bízott abban, eljön az idő, amikor helyreállíthatják a Státus működését.

- A Státust korát megelőző modern elgondolás szülte. Mint-ha nem is a II. vatikáni zsinat előtt lennének, amikor a világi hívőknek nemigen jutott cselekvő szerep az egyház életében.

- Az erdélyi papság nem tartotta ellenségesnek a Státus működését, amely beavatkozna a klérus hatáskörébe, hanem az igazi egyházi közösség megnyilvánulását látták benne. Kolozsvárt a főtér két gyönyörű palotáját Státuspalotáknak nevezték, ahol a szervezet központja működött.

Napjainkban azt tapasztaljuk az egyházban szerte a világon, hogy mindenütt igyekeznek világi szervezésű egyházi közösségeket alakítani. Fájdalmas látnom, hogy hazai egyházunkban ennek nemigen mutatkoznak a jelei. Lakóhelyemen, Budafokon, az 1993-as egyházmegyei határmódosítás előtt, amikor még a székesfehérvári püspökséghez tartoztunk, a maival szemben sokkal jobban működött az egyházközségi tanács. Rómában tartózkodtam szentszéki nagykövetként, amikor 1993-ban Budapestet az egységes lekipásztori ellátása érdekében – a főváros korábban több püspökséghez tartozott – az Esztergom-Budapesti Főegyházmegyébe egyesítették.

- Nagyot ugrunk az időben, a két világháború közötti erdélyi viszonyokból a mostani magyarországi pasztorális viszonyok közé.

- Bucsi Lászlót, az egyházzene elismert alakját, aki korábban nem foglalkozott lekipásztorkodással, nevezték ki Budafokra plébánosnak. Kihozta énekkarát a ferences templomból, a helyi

közösségi élet azonban elhalt. A kommunista időkben lebontották az egyházközségi otthont, parkot alakítottak ki a helyén, tehát még ez a hely is eltűnt.

A rendszerváltozás után, amikor az egyház kártalanítást kapott az elvett javakért, Budafokon senki és semmi nem lépett annak érdekében, hogy például a lerombolt egyházközségi otthont újra megteremtsek.

- *Térjünk vissza a régebbi időkbe...*

- Tízéves koromban tehát bekerültem Kolozsvárra. A költségeket részben édesanyám fedezte, illetve kedvezményt kaptam a Státus-alapítványtól. Szegény diákként még iskolai hátitásukam sem volt.

Ekkor ért az isteni gondviselés első megnyilvánulása, amit akkor természetesen még nem ilyen módon ismertem fel. A „b” osztályba kerültem. Az első órán belépett a piarista igazgató egy civil tanárral az osztályba, s közölték, létszámgondok miatt két diáknak át kell mennie az „a” osztályba. Kiderült, a civil tanár a másik osztály vezetője volt. Felállt a katedrára, szétnézett az osztályon, s rábökött két diákra. Az egyikük én voltam. Nem tudom, miért esett rám Puskás Lajos tanár úr választása. Talán azért, mert édesanyám az otthoni „papbácsi” kimustrált fekete reverendájából varrt nekem öltözetet.

- *A hívő ember tudja, a gondviselés emberi cselekedeteken keresztül fejt ki működését.*

- Később derült ki, miért tekintem ezt az esetet az isteni gondviselés első csodájának. Puskás Lajos volt egyben a cserkészparancsnok is, s ezzel dőlt el a sorsom. Az első osztály elvégzése után hazatértem nyári vakációra, s édesanyám latolgatta a helyzetünket. Bátyáimmal is megvitatta a dolgot, végül arra jutottak, nem tanulhatok tovább, mert képtelenek fedezni ennek költségeit. Majd valamilyen szakmát tanulok én is, mondták. Így határozta el a család, hogy nem térek vissza a második gim-

náziumba.

Ekkor történt a következő eset: az egyik bánffyhungyadi, fölöttem járó diáknak nyár végén pólvizsgáznia kellett Puskás Lajosnál. Vizsga után a tanár úr megkérdezte tőle: mi van Keresztes Sanyival. Mire a diák közölte: nem jöhet vissza második osztályba. „Miért?” „Anyagi okok miatt.” Erre a tanár úr felszólította a diákot, várja meg őt a folyosón. Majd pénzt nyomott a kezébe, azzal, hogy adja át Keresztes Sanyi édesanyjának, jöjjön be Kolozsvárra, szeretne vele beszélni.

Édesanyám beutazott az ötven kilométerre lévő Kolozsvárra, ahol előadta a család anyagi helyzetét, mire Puskás Lajos bácsi biztatta: „Csak jöjjön vissza a gyerek”, az útiköltséget is elküldte édesanyámmal, majd ő gondoskodik rólam.

A cserkészek szülei között fogorvosok, bankalkalmazottak, és más, tehetősebb helyzetűek is voltak. Közülük szerzett hét családot, ezek elvállalták, hogy egy évig, naponta felváltva ebédet és vacsorát adnak nekem. Egy nyolcadikos cserkész családjától pedig, akiknek a konviktus közelében tejkimérésük volt, minden reggel egy pohár tejet és zömlét kaptam. A kollégiumi díjat Puskás tanár úr fizette, aki akkoriban házasodott, de még nem születtek meg a gyermekei. Ilyen módon, az isteni gondviselés akarata szerint dőlt el a sorsom.

- Egy évre tehát meg volt az ellátás. A továbbiakért is meg kellett küzdeni?

- Harmadik osztályos koromban megürült az egyik szervitori hely a konviktusban. A szervitorok étkezéskor segédkeztek a fel szolgálásban. Reggelente a soros szervitor a folyosón lévő kis harang megkongatásával ébresztette a diákokat. Hét órakor volt a reggeli, nagy fatálcákon hordtuk ki a csészéket. Mindenkinek járt egy zömlé, kifli vagy szelet kenyér, kávéval.

Délben ugyancsak részt vettünk az ebéd felszolgálásában, de ezzel még nem ért véget a szolgálat. Az utca túloldalán lévő Báthory-Apor Szemináriumából is hozzánk jártak étkezni a katólikus egyetemi hallgatók.

Az irgalmas nővérek főztek, a szervitorok feladatához tartozott az asztalok letakarítása, majd megterítettünk az egyetemi hallgatóknak. Olyan sokan voltak, hogy két egymás utáni csoportba osztották be őket. Összesen tehát három ebédet és három vacsorát kellett felszolgáltatnunk. Emellett az evőeszközöket és a poharakat is elmosogattuk. Az egyetemi hallgatók felszolgáltatásánál négy székely legény is segített, ők egyébként a hallgatók szobáit tartották rendben.

Mindezek fejében a szervitorok ingyen lakhattak és étkezhettek a konviktusban. A nehézséget az jelentette, hogy az ebéd és a délutáni tanulási szilencium közötti kevés szabad időt mi munkával töltöttük. De így el tudtam végezni a gimnáziumot.

- ***Puskás Lajos osztályfőnök, szavaiból úgy tűnik, annak a klasszikus pedagógusnak a megtestesítője, akit Gárdonyi Géza joggal nevezett „lámpás”-nak.***

- Lajos bácsi jóságára hálával gondolok vissza, apám helyett apám lett. Nem mondhatom, hogy kiemelkedő tehetségnek számítottam volna, legjobb eredményként harmadik helyre kerültem az osztály tanulmányi rangsorában.

Cserkészéletem kiemelkedő eseménye, hogy 1933-ban, harmadikos koromban elkerültem a gödöllői dzsemborira. Különleges, addig ismeretlen világ tárult ki előttem. Puskás Lajos a végzett hallgatók közül az öregcserkészek csapatát vezette. Kapcsolatban állt a magyar cserkészszövetséggel, amelynek Teleki Pál volt az elnöke. Ő vállalta a költségeit, hogy a hivatalos romániai delegáción felül az öregcserkészek csoportja is elutazhasson Magyarországra.

- ***Egy ilyen utazás ma természetesnek tűnik, akkoriban a***

román állam valószínűleg nem látta szívesen a magyar cserkészeket.

- A román hatóságok miatt cserkészruhában nem utazhattunk, valamiféle konstruált egyenruhában hármasával szívárogattunk át a határon, majd a budapesti állatorvostudományi főiskolán találkoztunk, ahol elszállásoltak minket. Részt vettünk a gödöllői megnyitóünnepségen, illetve a záróprogramon. Közben egy magyar állami vasúti kocsival bejártuk Magyarország minden nevezetes helyét. Ekkor ismertem meg az országot, ami egy erdélyi gimnazista, de az egyetemi hallgatók számára is óriási élményt jelentett. Magyarország nekünk, erdélyi magyaroknak mindig valamiféle tündérországnak tűnt.

- Miben látja ön a cserkészlet ifúságnevelő hatását?

- A cserkészlet kifejlesztette bennünk a szolidaritás, az összetartozás érzését. Együtt dolgoztunk például a katolikus segélyszervezettel, a Karitással. Lajos bácsi minden évben gyűjtési akciót hirdetett, s ehhez megszervezte a magyar fuvarosokat. Bejártuk a város magyar lakta részeit – akkor még Kolozsvárt többségében magyarok laktak –, röpcédulákat szórtunk szét, mikor jövünk gyűjteni. Majd örsönként stráfszekerekkel jártuk végig a helyeket, és fát, másféle tüzelőt, ruhaneműt, élelmiszert gyűjtöttünk, amelyet beszállítottunk a Karitásközpontba. Ott nyilvántartották a leginkább rászoruló szegényeket, és karácsony előtt az örsök szánkóval hordták szét az adományokat a megajándékozott családoknak.

- Időközben kitört a háború, amelyet a nemzetiszocialista német állam és a nemzetközi szocialista szovjet állam szövetségben indított Lengyelország ellen. A román belpolitikai életben volt-e ennek valamilyen hatása?

- 1939-ben, elsőéves jogászhallgatóként éltem meg, hogy a román király feloszlatta a politikai szervezeteket és valamennyi egyesületet. Romániában ugyanis akkor alakult meg a Vaskárda,

a Garda de fier, a szélsőjobboldali, német mintára szerveződött nacionalista szervezet. Károly király azért oszlatta fel a pártokat, nehogy a vasgárdisták hatalomra juthassanak. A király egyébként kétszer ült a trónon. Első alkalommal megfosztották uralkodói jogától, amikor Lupescunét, egy zsidó asszonyt vett el feleségül. Mihály király került a székébe, majd később visszahozták Károlyt, Mihályt pedig kinevezték Gyulafehérvár nagyvajdájának. Amikor Károly király végleg távozott a trónról, az időközben nagykorúvá lett Mihály lépett a helyébe.

Az Erdélyben működő, ugyancsak betiltott Magyar Pártnak gróf Bethlen György, Bethlen István testvére volt a vezetője. A Bethlenek régi református család, György gróf feleségét, Kolozsvár nagyasszonyát azonban hithű katolikusként ismerték.

A pártok és az egyesületek betiltása után a király a magyar és a német kisebbségnek megengedte az úgynevezett népközösségek megalakítását. A magyar közösség vezetője Bethlen György helyett gróf Bánffy Miklós lett. Ő egyébként 1920 után egy ideig magyar külügyminiszterként szerepelt, majd visszatért Erdélybe, ahol igen jelentős irodalmi munkásságot végzett, emellett festészettel foglalkozott, és folyóiratokat is szervezett.

- ***Kapcsolatba került ezzel a mozgalommal? Hiszen éppen a társadalmi kérdések iránti legfogékonyabb korban járt.***

- A Magyar Népközösségben szerepet kaptak azok az időközben végzett egyetemisták is, akiknek én még szervitor koromban felszolgáltam. Ők, mielőtt megalakult volna 1938-ban a Népközösség, egyetemi tanulmányaim kezdetekor, mivel a magyar egyetemi hallgatók nem alakíthattak külön diákszervezetet, egyházi szervezetet hoztak létre, amelyet nem tiltott be az államhatalom, s ebben magam is részt vettem.

- Az egyház tehát egyszerre testesítette meg a hitvallási és nemzeti tudat szerinti megélését.

- Majláth György püspök már korábban életre hívta a katolikus Majláth-kört, a reformátusoknál a Keresztény Ifjúsági Egyesület működött, az unitáriusok pedig a Deák Ferenc Egyesületet tartották fenn. Ezek a szervezetek – illegálisan – diáktanácsot hoztak létre. Ennek elnökét a reformátusok adták, titkára pedig a Majláth-körből került ki. A Majláth-körhöz igen sok, úgynevezett ősjogász tartozott. Azokat nevezték így, akik hosszú évekig jártak egyetemre, a tanulmányokat nem vették annyira komolyan, közben inkább élvezték az egyetemisták kitüntetett életét.

Volt hittanárom, a Rómában végzett dr. Dávid László lett az egyetemi lelkész. Később, a kommunizmus idején tizenhárom évet töltött börtönben. Abban az időben Csíkszeredától Székelyudvarhelyig egy új nemzedék került az egyetemre, amelyhez magam is tartoztam. A Majláth-körben ennek képviselői kerültek többségbe, s így fordulhatott elő, hogy az ősjogászokkal szemben engem választottak meg titkárnak, és ilyen minőségemben a diáktanács titkára is lettem.

Amikor megalakult a Magyar Népközösség, annak mezőgazdasági, ipari, és ifjúsági szervezetei is voltak. Az addig tulajdonképpen illegálisan működő diáktanács ettől kezdve a Magyar Népközösség keretében már legálisan folytathatta tevékenységét.

- Különös összefonódások ezek, amelyeket azonban a kor realitásai diktáltak. Úgy tűnik, ön egyre inkább elkötelezte magát a társadalmi küzdelmek mellett.

- Puskás Lajos vezetése alatt öregcserkész maradtam. Mi, öregcserkeszek hoztuk létre Kolozsvárt az úgynevezett Alfa Szövetkezetet. Ez a székelyföldi háziipar termékeit kezdetben egy udvarban nyitott üzletben árusította, később a főtéren béreltek üzlethelyiségeket.

A Magyar Népközösség létrejötte és kibontakozása előtt Dobri János, református teológussal annak lehetőségét kerestük, hogyan lehetne az addig működött magyar ifjúsági szervezeteket (a cserkészet különböző alakulatait) a királyi felosztató rendelet után tovább működtetni. Ekkor beszéltem Dávid Lászlóval, akivel arra a meggyőződésre jutottunk, hogy a szervezeteket egyházi keretbe kellene átmenteni. Ez már 1940 elején volt. Dávid azt ajánlotta nekem, menjek el csütörtökön a plébániára, ahová minden második héten feljön a püspök Gyulafehérvárról, s mondjam el neki ezt a gondolatot.

Így kerültem Márton Áron püspök úrhoz, akit ismertem szervitóri koromból, amikor ő egyetemi lelkészként működött. Az adott időpontban felkerestem a plébánián, ahol négyen-öten vára-koztak már a kihallgatásra. Elöttem éppen gróf Bethlen Györgyné ült. A demokrácia akkoriban így működött Erdélyben: a nagy-asszony is szépen kivárta a sorát, hogy bejusson a püspökhöz.

Amikor beléptem, a püspök a következő, közvetlen szavakkal fordult hozzám: „Te mit akarsz?” Püspökké szentelésén még mint cserkész vettem részt. Negyvenegy éves korában kolozsvári plébánosból nevezték ki főpásztornak.

Megemlítettem, hogy Dávid atya tanácsára kerestem föl, s ismertettem vele az ifjúsági szervezetekkel kapcsolatos elképzelésünket. Nézett, nézett, hallgatott, majd azt mondta: két hét múlva ismét keressem fel.

- *Mintha megint nagyobb erők alakítanák az eseményeket. Miközben földhözragadt, mindennapi gondokkal kellett megküzdnie.*

- A találkozás után siettem vissza a konviktusba, hogy elérjem a vacsorát. Közben ugyanis, másodéves egyetemista koromban, egykori konviktusomban új régenst neveztek ki, aki igen

kedvelt engem, s másokkal együtt meghívott, lakjam a kollégiumban. Ennek fejében kötelességünkké tette, hogy kikérdezzük és korrepetáljuk a fiatalokat. A konviktusi rend szerint hét órákor volt a vacsora.

Az egyik nap kint jártam a városban, és siettem, hogy visszaérjek vacsoraidőre. Éppen a főtéren vágtam át, amikor egy nappal a megbeszélrt időpont előtt, váratlanul belém karolt Márton Áron. A székesegyház körül sétált, s kérdezte, hová iparkodom. Elmondtam neki, mire megnyugtatót: mondjam meg a konviktusban, ő tartott fel, nem maradok vacsora nélkül, „de most mondd el még egyszer a múltkori gondolatokat”. Ez valamikor 1940 kora tavaszán lehetett. Ismét előadtam elképzelésünket, figyelmesen hallgatott, majd elváltunk.

Közeledett pünkösdt, a csíksomlyói búcsú, s Dávid László közölte, jó lenne, ha a Majláth-kör is képviseltetné magát azon. Vezetésével nyolcan utaztunk le Csíksomlyóra. Az akkori búcsúk számarányukat tekintve nem hasonlítottak a mostaniakra, bár sokan keresték fel a kegyhelyet, köztük csángók is. A szentmisét a templomban mutatták be, aki nem fért be, a templom előtt követte a szertartást.

A liturgia után felkapaszkodtunk a Kissomlyóra, hogy meglátogassuk az ott lakó remetét. Már lefelé tartottunk, a szállásunkhoz közeledtünk, amikor láttuk, Dávid László idegesen járkal le és föl a bejárat előtt. „Hol csavarogtak?”, kérdezte, s rám nézett: „Keresi magát a püspök úr! Menjen azonnal hozzá!”

Időközben meg is feledkeztem a tavaszi találkozásról. Márton Áron a ferencesek kolostorában lakott. „Jó, hogy itt vagy”, fogadott, s közölte velem: még aznap vissza kell utaznom Kolozsvárra, hogy másnap reggel találkozzam Vásárhelyi református püspökkel, akinek fontos üzenetet kell átadnom: két nap múlva legyen Bukarestben, a Hotel Splendidben, mert tizenegy órákor őt

és Márton Áront királyi audienciára várják. „Na, látod, ez lett a ti javaslatotokból!”

- *A diák belekerült a nagypolitikába, még ha csak közvetítőként is.*

- A fél hatkor induló vonattal utaztam, s átadtam Vásárhelyi püspöknek az üzenetet. A magyar szervezetek egyházi keretben való további működése a román politikai viszonyok között az egyetlen lehetőséget jelentette számunkra. Közben azonban változtak a nemzetközi erőviszonyok. Kárpátalján már előző évben megkezdődött a revízió, a terület visszakerült Magyarországhoz, s Erdélyben is mindenki reménykedett, hogy előbb-utóbb visszacsatolnak minket.

Az elképzelésből, amelyet a Majláth-kör megfogalmazott, végül nem lett semmi, mert időközben, 1940. augusztus végén megszületett a második bécsi döntés, s aktualitását veszítette a kérdés.

- *Az első és a második bécsi döntés higgadt történelmi értékelése még csak éppen hogy megkezdődött napjainkban. Diákként nyilván nem láthatta út az események hatalmi-politikai összefüggéseit, s végső soron mégiscsak a diplomás egzisztencia megteremtése volt az elsődleges célja, ha föl is bolydult a környező világ.*

- Eredetileg nem jogásznak készültem. A cserkészcsapatban a mi Fecske őrsünk volt a mentőegység. Orvos szerettem volna lenni. Amikor megkezdtük a nyolcadik gimnáziumi osztályt, Kelemen Tibor osztálytársammal nekifogtunk, s a kötelező tananyag mellett napi két-három órát azzal töltöttünk, hogy külön is felkészüljünk az érettségre. Beosztottuk, alkalmanként mennyit kell átismételnünk. Az érettségi nem úgy folyt, mint Magyarországon. Érettségi bizottságot hoztak létre a kolozsvári öt magyar gimnázium – három fiú és két leányiskola (egy katolikus és egy református) – valamennyi növendéke számára, s ezen

bizottság előtt kellett érettségi vizsgát tenni. Amit magyarul tanultunk ugyan, de érettségi tárgyként szerepelt, azokból a tantárgyakból is románul kellett felelnünk. Az érettségi bizottságba egyetlen tanár se került be az öt kolozsvári magyar gimnáziumból, hanem Bukaresttől kezdve mindenhol román tanárokat küldtek oda. Az egyik román leánygimnáziumban tartották az írásbeli és szóbeli vizsgákat.

Latinból, amely érettségi tárgy volt, jó tanulónak számítottam. Az írásbelin két óra állt rendelkezésünkre a dolgozat elkészítéséhez. Fél órán belül végeztem a feladattal. Nem jelentett különösebb nehézséget. Puskás tanár úr tanította nekünk a latint, s négyünket-ötünket, akik a legjobbak voltunk, minden órán külön ültetett, s nehezebb feladatokat adott. Így csak arra kellett ügyelnem, hogy a latinról románra fordított szövegbe minél kevesebb helyesírási hiba csússzon.

Amikor kész voltam, félretettem az anyagot, s rátettem kezeimet a dolgozatra. A román felügyelő tanár, amikor észrevette ezt, elképedve olvasta a munkámat. „Uram, ez kitűnő!” Ezek után a tízes osztályozási rendszerben ötöst kaptam a dolgozatra, négyessel már megbukott az ember. Tehát a legalacsonyabbra, elégségesre osztályoztak. Ennek oka a következő volt. A százötven érettségizőből harmincöten mentünk át a vizsgán, a többiek megbuktak. Ennek hátterében nem a tudás hiánya, hanem a magyarsággal szembeni román politika húzódott meg. Én a harmincötből, 7,4 százalékos eredménnyel, az ötödik legjobb lettem. Ez az érettségi dokumentumban is szerepelt. Latin feleletemre kilencest kaptam. A román leánygimnázium dísztermében tartották a szóbelit, s magyar tanáraink és a hozzátartozók a közönség soraiból követhették a vizsgát. Hatan vagy nyolcan ültünk, jelöltek a teremben, a bizottság pedig a színpadon foglalt helyet. Amikor szólítottak, fel kellett mennünk a pódiumra, s ott feleltettük. Így a szóbelinél nem lehetett csalni. Tehát az írásbelinket pontozták le.

- *A nehezebb körülmények ellenére mégis nagyszerű eredményt ért el. Adva volt a lehetőség az orvosi pályára. Miért nem sikerült megvalósítania az eredeti elképzelést?*

- A 7,4 százalékos eredmény valóban nagyszerűnek számított. Bánffyhungyadról hárman készültünk orvosi egyetemre. A másik két jelentkező a református és unitárius gimnáziumban végzett. Érettségi után azonnal nekiálltunk, s tanultunk az orvosi felvételi vizsgára. Nyolcszázan jelentkeztek egész Erdélyből a kolozsvári orvosi egyetem százhusz helyére, a jelentkezők fele magyar volt. Az írásbeli felvételi dolgozat címe – természetesen románul – a máj belső kiválasztódási működése volt. Mi hárman a lépcsős előadóteremben egymás mellé kerültünk. Délelőtt tizenegyőtől két órán át tartott az írásbeli vizsga, s mint utána megbeszéltük, mindhármunknak igen jól sikerült. Délután hat órakor függesztették ki az eredményt. Hogyan lehetett ennyi idő alatt kijavítani nyolcszáz, egyenként három-négy oldalas dolgozatot?

Este nyolckor néztük meg az eredményt. Két barátom, aki másodszor próbálkozott, s orvoscsaládból származott, megfelelt, én a bukottak között szerepeltem. Kétségbeestem, egy évet nem tudok várni!

- *És ekkor jött a jog...?*

- Érdekelt a filozófia, a logika, sőt jogi ismereteket is tanultunk. Laci bátyám a Dicsőszentmártonból származó román jogászprofesszor, a magyarul nagyon jól beszélő Romulus Boilă gépkocsivezetője volt. Romulus egyébként Maniu Gyulának, a romániai Paraszt Párt elnökének és egykori miniszterelnöknek volt a sógora. Segített abban, hogy még ugyanabban az évben jelentkezhettem a jogra, ahová az érettségi és a felvételi eredmény alapján felvettek. Sőt, ösztöndíjat is kaptam.

Az év végi alapvizsgák mellett év közben kollokválni kellett a különböző tárgyakból. A kollokválás eredményétől függött, megmarad-e az ösztöndíjam, vagy sem. Ezért komolyan kellett vennem a tanulást. Mind jobban megkedveltem a jogot, s végképp letettem arról, hogy a következő évben ismét jelentkezsem az orvosi egyetemre. Elsőéves vizsgaeredményeim alapján ugyanis már jogosult voltam a következő évi ösztöndíjra.

- Már korábban szóba került az európai politika, illetve a második bécsi döntés. Milyen hangulat uralkodott ekkoriban Erdélyben?

- Az első bécsi döntés után, majd Kárpátalja magyarrá válása után mi is egyre inkább számítottunk a visszatérésre. Szó sincs arról, hogy ezt valamiféle hitlerista érzelmek diktálták volna bennünk. A realitás azt mutatta, kizárólag Németországtól várható Trianon valamilyen revíziója, s ez ránk is kiterjedhet. Románia ennek elkerülése érdekében azonnal gázsulálni kezdett Hitlernek, mint ahogyan ma Amerikának, korábban pedig a Szovjetuniónak. A román politika mindig is nagyon jól tudott helyezkedni.

Ifjúsági vezetőként kapcsolatba kerültem báró Atzél Edével. Birtokos, gazdálkodó ember volt, annak ellenére, hogy az erdélyi arisztokraták földjének nagy részét elvették a románok. Atzél Ede a Mezőségben lakott, de onnan is bekapcsolódott Kolozsvár és a Népközség munkájába. Mai kifejezéssel igen vagány ember benyomását keltette. A háború végén, az 1944. október 15-i kiugrási kísérletben Horthy őt bízta meg, hogy tárgyaljon az oroszokkal, s e küldetése teljesítésekor lötték le. Ő egyébként magyar ellenálló szervezetet hozott létre arra az esetre, ha a románok a magyarok ellen fordulnak. Bekapcsolódtam ennek a szervezésébe is. Atzél Ede soha nem vállalt politikai állást, talán ezért is szemelték ki őt közvetítésre az oroszokkal.

Amikor 1940 augusztusában megszületett a második bécsi döntés, éppen otthon tartózkodtam nyári szüneten. Meghallottam a rádióban a hírt, s örömteli meglepetésemben majdnem elájultam. Közölték, hogy az új határ Nagyváradról indul Csucsán, Bánffyhunyardon át Kolozsvárig. Első pillanatban nem tudtam, hová fogunk tartozni, mert éppen a határvonalon helyezkedtünk el. A Feleki-tető oldalában, közvetlenül a város mellett húzódott az új román-magyar határ.

A magyar csapatok bevonulásának előre meghatározott ütemében vonultak ki a román csapatok a visszaadott területekről. A magyar és a román csapatok között cordon saniter, semleges övezet húzódott. Bánffyhunyard polgármestere, a román kórházigazgató, egy Pasca nevezetű, igen rendes ember volt. Bejelentette, hogy a magyar csapatok érkezése előtt egy nappal átadja a polgármesteri hivatalt. Hárman vettük át a városházát: Kós Károly író, építész, aki a közeli Sztánán lakott, Albrecht Dezső, a későbbi képviselő, nálam tíz-tizenöt évvel idősebb ügyvéd és én, az ifjúság képviselőjében.

- Személyes élményként hogyan élte át a történelmi eseményt?

- Mi szerveztük meg a magyar csapatok fogadtatását. A katolikus templomban szentmisét mutattak be, a fogadtatásnak a református templom előtti piactér, Bánffyhunyard főtere adott helyet. Arra gondoltunk, az ünnepi eseményre be kellene hozni a gyönyörű Kalotaszegi öltözetet viseelő körösfőieket. Körösfő mintegy tizenöt kilométerre fekszik Bánffyhunyardtól Kolozsvár felé.

De hogyan lehet a körösfőieket értesíteni? Albrecht Dezsőék lovakat tartottak, az egyiket rendelkezésemre bocsátották, lovgoljak ki a faluba. Az országúton nem mertem haladni, mert ott még románok járőröztek, a földeken át ügettem Körösfőre. Ott

megbeszéltem a református lelkésszel – Körösfő tiszta református település volt –, milyen szépen mutatna a helyi népviselet a fogadtatáson.

Legelől kerékpáros honvédek érkeztek. Annyi virágot szórtak elébük az útra, hogy az egyik katona megcsúszott rajta, s leesett a kerékpárról.

- *A kolozsvári bevonulásról ismertek a képek, Horthy Miklós is odalátogatott erre az alkalomra.*

- Két nap múlva érkeztek meg a magyar csapatok Kolozsvárra, s úgy hallottuk, a következő napon Horthy Miklós is odautazik. A diáktanács titkáráként illő lett volna, hogy ott legyek, Kolozsvárt. Az utolsó pillanatban sikerült az akkori, meglehetősen felbolydult viszonyok között eljutnom a városba. Horthy fogadását a főtéren, a Mátyás-szoborral átellenes oldalon tervezték.

Dávid atya nem számított arra, hogy odaérek, így előre nem foglaltatott számomra helyet. Szigorú biztonsági intézkedéseket vezettek be, nehogy provokációra, netán merényletre kerülhessen sor. Amikor jelentkeztem nála, Dávid atyának eszébe jutott: a kolozsvári olasz konzulátus képviselte is részt vesz az ünnepségen, s ő mint Rómában végzett teológus majd intézkedik. Két feketeinges mögött bekerültem a konzulátus küldöttei közé, s egészen közel az emelvényhez kaptunk helyet. Az olasz konzulátus egyenruhás tagjai mögött komikusan hatottam civilben, a magam ünneplő ruhájában. Az utcát két oldalról körbevette az érdeklődő közönség, egyetemi társaim közül is sokan szorongtak ott. Amikor megláttak az olasz konzulátus képviselőjében, innen is, onnan is hallottam a kiáltást: „Nézzétek, a Samu!” (Ugyanis Samu volta becenevem.)

Horthy vonattal érkezett Kolozsvárra, onnan pedig lovon jött végig a régi nevén Ferenc József úton a főtérig. A Magyar

Népközösség részéről Bánffy Miklós elnök mondott beszédet, majd többen fölszólaltak. Teleki Pál is jelen volt, a miniszterelnök üdvözölte Horthyt, akit „országgyarapító kormányzó”-nak nevezett.

Mindenki éljenzett, sírt örömében. Trianon után két évtizeddel rendkívüli érzelmi reakciót váltott ki az emberekből a visszacsatolás. Akkoriban mindenki területi alapon gondolta megoldhatónak ezt a kérdést, ma már árnyaltabban látjuk a helyzetet, a határok megszűnésével.

Ugyanakkor a magyarok bánkódtak Dél-Erdély lemaradása miatt, hiszen jó néhány százezer honfitársunk továbbra is román fennhatóság alatt élt. Márton Áron püspök Dél-Erdélyben maradt, ebben is megmutatkozott emberi nagysága: mindig a nehezebbet választotta.

- Az egyházi igazgatás nyilván nem azonnal követte a politikai változásokat.

- Felötlött, hogy a kolozsvári román görögkatolikus püspök és Márton Áron cseréljen egymással helyet, ugyanis a görögkatolikusok jelentős része délen lakott, a magyar keresztények többsége – Székelyföldet is beleértve – pedig északhoz tartozott. Így logikus lett volna ez a csere. De Márton Áron mereven elzárkózott ettől, s maradt az ősi, Szent István alapította Gyulafehérváron. Ezzel erőt adott a vissza nem csatolt magyaroknak a megmaradásért való küzdelemben.

- A visszacsatolt területeken kialakított közigazgatással kapcsolatban eltérő véleményekkel találkozunk a történeti irodalomban.

- Kezdetben katonai közigazgatás működött, majd rövidesen megszervezték a polgári közigazgatást. A Horthy-korszakban nem működött az önkormányzati elv. Nem voltak helyi választások, hanem a vármegyék és a törvényhatósági jogú városok igazgattak. Ezeknek a testületei helyi vonatkozásban rendeleteket hoztak.

Kolozsvárt lakott Kolozs vármegye főispánja, de ő nem szólhatott bele a város igazgatásába.

Az első, egyik legfontosabb feladatnak tekintették, hogy Észak-Erdélyt beillesszék a magyar közigazgatási rendszerbe. A hivatalokat – a főispáni, polgármesteri székeket is – a Belügy-minisztérium kinevezéssel töltötte be. Magyarországon ekkoriban még félfüdális viszonyok uralkodtak a közigazgatásban, Erdélyben azonban más volt a helyzet.

- *Mi volt ennek a különbségnek a lényege? Talán Erdély hagyományosan különálló múltjára vezethető vissza?*

- Trianont követően, a román megszállás idején teljes átalakulás ment végbe a közigazgatásban. Mai értelemben vett szabad választásokról ott sem beszélhettünk, de a viszonyok mégis különböztek a trianoni Magyarország belpolitikai rendjétől. Az erdélyi magyarság hagyományai a székely autonómia miatt demokratikusabb gondolkodásról tanúskodtak, s a kisebbségi sorsban megnőtt az egymás iránti felelősségérzet is. Az erdélyi főnemesség a helyén maradt, annak ellenére, hogy birtokaik nagy részét elvették. Magatartásuk demokratikusabbá vált, s nem állt fenn az egyes néprétegek között a Magyarországon tapasztalható jelentős anyagi különbség. Így sokkal jobban összeforrtak a magyar paraszti és iparos réteggel, nem beszélve a székelyföldi hagyományokról. Végso soron tehát sokkal jobban működött a különböző társadalmi rétegek közötti szolidaritás, mint az anyaországban.

Az új helyzetben a hagyományok ütközése némi feszültséget teremtett. A magyar közigazgatás kialakítása azt jelentette, hogy az anyaországból érkeztek a tisztviselők, s foglalták el a különböző állásokat. Néhány hónapon belül ezeket a személyeket az erdélyi magyarság – némi lekicsinyléssel – „ejtőernyősöknek” nevezte. Magatartásuk lehet hogy Magyarországon elfogadottá vált, Erdélyben azonban visszatetszést szült.

- ***Kolozsvárra is érvényes volt ez?***

- Kolozsvár szerencsésebb helyzetbe került. A széles horizontú, demokratikus gondolkodású Keledi Tibor került le Budapestről polgármesternek.

Puskás Lajos – cserkészvonalon – személyes kapcsolatban állt Teleki Pállal. Amikor Teleki lejött Kolozsvárra, az elsők között őt kereste meg. Azt kérdezte tőle: „Lajos, mi akarsz lenni?” Puskás tanár úrnak egyetlen kívánsága volt: hadd vezethesse az ismét Petőfiről elnevezett egyetemi kollégiumot. Teleki nem hitt a fülének, hiszen Puskás kérhetett volna bármilyen magas állást, de ő a magyar ifjúság nevelését tekintette a legfontosabbnak.

Volt osztályfőnököm még a bécsi döntés előtt, a Magyar Népközösség megalakulása idején Székelyföld ősi, tizedesrendszerű beosztásának mintájára, volt gimnazistái és egyetemista öreg cserkészek segítségével szervezte meg Kolozsvár magyarságának életét. A székelyek tizedes rendszer szerint szervezték meg magukat, hogy könnyen tudjanak mozgósítani háború idején, békében pedig egymást segítő alakulatokként működött ez az öniszervezés.

Puskás tanár úr a várost felosztotta lakókörzetekké, s mindenhol képviselte valaki a helyiek érdekeit. A szegények részére rendszeresen gyűjtést szerveztünk. Ebben Bethlen Györgyné vezetésével a Magyar Nőszövetség is sokat segített, s mi, diákok – mint már korábban utaltam rá – szánkokkal hordtuk szét az adományokat a szegényeknek.

Keledi a tizedes rendszert beépítette a város közigazgatásába, s bizonyos mértékig ez jelentette a demokrácia érvényesülését. Keledi Tibort így mindenki megkedvelte.

Közben – meghívásos alapon – megalakult az Erdélyi Párt. A Magyar Népközösség tagjai közül kerültek ki a vezetők, a magyar

parlamentet pedig kiegészítették a főlsszabadult területek képviselőivel. Ekkor kapott szerepet az új, fiatalabb nemzedék, amelynek tagjai adták javarészt a képviselőket az Erdélyi Párt színeiben.

- ***Ön milyen közszereplést vállalt ebben az időben?***

- Mint említettem, engem már korábban, még 1940 előtt megválasztottak a Majláth-kör titkárának, s Dávid László egy alkalommal fölkért, tartsak előadást a „Quadragesimo anno...” kezdetű, 1931-ben megjelent pápai szociális körlevélről. Testvéreim valamennyien szakmát tanultak, hiszen nem volt lehetőségük továbbtanulásra. Bátyáim révén, akik vasesztergályosok, autószerelők voltak, autóvillamossággal foglalkoztak, közelről ismertem a munkásemberek életét, s mert valamennyien igen szerény anyagi körülmények között nőttünk fel, nemcsak elméleti alapon érdekeltek a szociális enciklikák, hanem a benne foglaltak fontosságáról közvetlenül is meggyőződhettem.

A kolozsmonostori plébániára egy jezsuita szerzetes, Ugrin József, a KALOT főtitkárának egyik testvére került. Kolozsvár Iris-telep-i része hagyományos munkáskerületnek számított, ahol porcelángyártás és más ipari tevékenység folyt. Az ottani kis templomot egy lazarista szerzetes vezette. Ezen a két helyen alakítottuk meg az első Egyházközségi Munkásszakosztály (EMSZO) csoportokat.

- ***Hogyan alakultak közben jogi tanulmányai?***

- Harmadéves egyetemi hallgató voltam, s mindig úgy tanultam, hogy annak alapján ösztöndíjat kapjak. A szervezési munkák azonban annyira elvették az időmet, hogy kénytelen voltam úgynevezett mezei jogászként folytatni tanulmányaimat.

- ***A társadalmi, elsősorban keresztény társadalmi kérdések iránti elkötelezettség ettől kezdve meghatározta az életét?***

- Tulajdonképpen igen. Nem katolikus, de keresztényi alapon működött a Magyar Dolgozók Országos Hivatásszervezete,

amelynek Budapesten Vida István volt a vezetője, s érdekvédelmi, szakszervezeti tömörülésnek számított.

Előadásokat tartottunk a keresztény szociális tanításról, ami meglehetősen radikálisan hatott, mert a keresztény társadalmi gondolkodás elevenen vágott bele a fennálló viszonyokba. Nem beszélve arról, hogy a magyar társadalmat hagyományos magánvallásosság jellemezte, amelytől idegen volt ez a gondolkodás.

A Fő tér egyik lakásában alakítottuk meg a Magyar Dolgozók Országos Hivatásszervezete kolozsvári tagozatát. Fizetett munkatársként, nyolcvanpengős bérezéssel kerültem oda. Ez az összeg saját fenntartásomra éppen hogy elegendő volt. Közben édesanyám Bánffyhunyadi-ról beköltözött Kolozsvárra. A bécsi döntés idején egyik bátyám gépkocsivezető volt az egyik kolozsvári román bankigazgatónál. Ő a visszacsatoláskor délre költözött, s otthagyta nem túl nagy, de tisztességes villáját. Megkérte Laci bátyámat, költözzön bele, s így édesanyám is a nővéremmel, illetve én ugyancsak ott lakhattunk.

- *Ma alig ismerik Kovrig Béla professzor nevét, aki ugyancsak szerepet kapott Kolozsvárt.*

- Kovrig Béla egyetemi tanár Teleki Pál mellett az úgyszemint nemzeti politikai osztályt vezette a Dísz téren. Az erdélyi örmény származású professzor negyvenegy éves volt, de már hófehér hajjal, ugyanakkor fiatalos arccal. Kolozsvárra került egyetemi tanárnak, és Varga László jezsuita páterrel ő is egyik elméleti megalapozója volt az említett szociális szervezeteknek. Kovrig nagy tekintélyre tett szert, és rövidesen munkatársának tekintett.

Győről került le Csizmadia Andor tanácsnok, akit a szociális ügyosztály vezetőjévé neveztek ki. A háború haladtával egyre inkább sokasodtak az osztály feladatai. Csizmadia rövidesen Keledi egyik bizalmas munkatársa lett.

- *Hol helyezkedett el a Hivatásszervezet a politikai palettán?*

- Teleki Pál halála után Magyarországon erősödött a jobboldali, nacionalistának nevezhető vonal. Vitéz Marton Béla megalapította a Nemzeti Munkaközpontot. Ez tulajdonképpen szakszervezeti feladatokra volt hivatott, és a régi, radikális szociáldemokrata és kommunista beütésű szakszervezetek kiváltását szerette volna elérni nemzeti, magyar hangsúllyal. A Hivatásszervezet ezt nem nézte jó szemmel, „sárga szakszervezet”-ként tekintett a Nemzeti Munkaközpontra, mondván, nem a munkások érdekeit képviseli, hanem elsősorban politikai célokat szolgál.

A kolozsvári vasasszakszervezet elsősorban a Fermata gyárra támaszkodott, de a közüzemeknél és másutt is dolgoztak vasas emberek. A szakszervezet erejét jelzi, hogy komoly székházat tartott fenn. A szakszervezetet, amelynek Pálffy Tibor volt a vezetője, azon a címen, hogy sok közüzemben dolgozó tagjuk van, beakarták kényszeríteni a Nemzeti Munkaközpontba. A vasasok azonban nem voltak hajlandóak erre. Romániában az iparosodás folyamatában a szakmunkások legnagyobb része a magyar vagy német nemzetiségűek közül került ki. A románság körében, amely folyamatosan húzódott le a hegyekből, elvétve fordult elő ipari szakképzettségű ember.

A Nemzeti Munkaközpontba az ipari munkásság – miután átlátták annak lényegét – semmiképpen sem akart belépni. Közben megjelentünk mi, a Hivatásszervezet. Ennek titkáraként három munkás keresett föl azzal a kérdéssel, kik vagyunk, és mit akarunk. A beszélgetés folyamán derült ki a munkásvezetők számára, hogy korábbi osztálytársam, Pálffy Tibor édesapja az egyik szakszervezeti vezetőjük. Nem sokkal később visszatértek, s kijelentették, belépnének a Hivatásszervezetbe. Óriási eredményként

könyveltük el ezt, hiszen így Kolozsvár legerősebb szakszervezete csatlakozott hozzánk. Látták, nem fosztjuk meg őket demokratikus jogaiktól, továbbra is önmagukat vezethetik a Hivatásszervezetten belül.

- ***Mennyire volt elfogadott a Hivatásszervezet tevékenysége?***

- Dávid László lelkes híve volt a pápai szociális körleveleknek, hasonlóan Vida Istvánhoz, aki ugyan nem tartózkodott Kolozsvárt, de kapcsolatban álltam vele és körével. Segítségükkel rölapokat nyomtattunk, amelyeken beszámoltunk munkánk megkezdéséről. Ezeket egyetemista kollégáim hordták szét házról házra. Nem tudtam, hogy az ilyen tájékoztatáshoz rendőrségi engedélyre lett volna szükség. Egyszer csak idézést kaptam, hogy jelentkezsem a megadott időpontban a városi rendőrségen. Fekete nadrágján kék lampasszal vitéz Borbola altábornagy fogadott. Leültetett, s közvetlen módon megkérdezte: milyen tevékenységet folytatunk. Rövidesen kiderült, a rendőrségi főjelentésből csak az derült ki, hogy röpcédulákkal árasztottuk el a várost. Közöltem, miről van szó valójában, mire elmosolyodott. Szegedi származású lévén részt vett a KALOT alapításában, pontosan tudta, milyen munkát végzünk. Ezzel a dolog elintéződött.

- ***1935-től számítják a katolikus megújulási mozgalmak kibontakozását Magyarországon. A KALOT és a KALÁSZ rövid időn belül jelentős társadalmi befolyásra tett szert progresszív társadalmi programjával. Ennek egyik jelentős tényezője volta népfőiskolák létrehozása. Ha jól tudom, Sándor bácsiék ennek mintájára – a népfőiskolák elsősorban a vidéki agrárfiatalság szellemi-szakmai fölemelését szolgálták – szorgalmazták a munkásfőiskolák létrehozását.***

- Kolozsvárt kereskedelmi akadémia működött a román világban, ez alakult át közigazgatási karrá, majd olvadt be a tudományegyetembe. Külön épületük volt, s Kovrig Bélával arról

beszéltünk, a népőiskola mintájára munkásőiskolát kellene szervezni ugyanott. Kovrig összeállította a munkásőiskola oktatási tematikáját, amelyhez embereket keresett. Ekkor jelentkezett Csizmadia Andor. Ő Győrből ismerte Közi Horvát Józsefet, aki már a katolikus szociális mozgalmak harmincas évek közepi megindulása előtt mint szociális érzékenységű pap képviselőként részt vett a parlament munkájában. Én ismertettem össze Csizmadiát Kovriggal.

Mintegy nyolcvan-száz munkáshallgatóval megkezdődtek a őiskolai előadások. Boldogan vettem tudomásul, hogy a munkások, akiknek vezetői a régi marxista ismereteket hangoztatták, most meglepve hallgatták, hogy a katolikus egyház mit tanít a szociális kérdésekről, mert erről addig fogalmuk sem volt.

Ez után jött a gondolat, hogy a Hivatásszervezet vezetését át kellene adni Pálffynak. Én ekkor már megszereztem az abszolutóriumot, de a diplomához hiányzó szigorlatokat nem tettem le. Ez a végzettség azonban elégségesnek bizonyult ahhoz, hogy kinevezzenek fogalmazónak a városhoz Csizmadia Bandi – sok évtizedes ismeretség után nevezhetem így –, szociális ügyosztályára. Keledi polgármester is tudott erről, s egyetértett ezzel.

- Ha jól tudom, volt ennek a kornak érdekes magánéleti kitérője is az ön számára, amely rövidesen házasságkötéshez vezetett.

- Érdekes közjátékként említem meg: Keledi leánya, aki későbbi feleségemmel járt együtt a őiskolára, szemet vetett rám. A polgármester egy szép villában lakott a botanikuskert fölött, de annyira puritán életmódot folytatott, hogy szolgálati gépkocsijába a családtagjai sem ülhetek be, s csak munkába menet és jövet használta. Egy alkalommal síelni mentünk a hegyekbe, s a társasággal tartott a polgármester Livia nevezetű leánya is. Ismeretségünket szorosabbra fogni igyekeztek, nemhogy ellenezték

volna az ő családjában. Majd bált rendeztek a főiskolán, ott is találkoztunk, de ekkor ismertem meg majdani feleségemet. Így Líviával a még tulajdonképpen el sem kezdődött kapcsolat véget ért. Már akkoriban sem élt bennem valamiféle karrierista szellem. Egyébként Keledi a történeteket később sem érezte velem. Csizmadia felesége örvendett volna Lívia és az én kapcsolatomnak, s nyilván előre látta hivatali pályám gyors felívelését. Igaz, ez a szemlélet nem számolt a történelem alakulásával. Keledi később egy ideig Budapest polgármestere lett, Kolozsvárt Vásárhelyi László került a helyére.

- *A félig-meddig végzett jogász, miközben belevetette magát a társadalmi küzdelmekbe, családot alapított.*

- 1942-ben ismerkedtem meg feleségemmel, az említett főiskolai bálon. Kovrig és Csizmadia is tanított a szociális testvérek által szervezett kétéves továbbképző főiskolai kurzuson, ahol szociális gondozónőket képeztek ki az Országos Nép- és Családvédelmi Alap (ONCSA) keretében. Engem is meghívtak előadást tartani a katolikus szociális mozgalmakról. Horosz Bélával, Kovrig ifjú tanársegédjével ott ragadtunk az említett főiskolai bálon. Ő feleségem egyik osztálytársát vette feleségül.

1943. augusztus 20-án kötöttünk házasságot a budafoki templomban, mivel feleségem odavalósi. Erre az alkalomra eljött édesanyám, nővérem és a sógornőm is. Ebéd után három vagy négy órakor indult a vonatunk Szovátra, a Medve-tó partján töltöttük nászutunkat. Ezt követően, immár ifjú házassokként édesanyámmal együtt laktunk a kolozsvári házban.

1944. augusztus 31-én született meg legidősebb gyermekünk, Sándor. Anyósom ekkor leutazott hozzánk, hogy jelen legyen a szülésnél. Annál is inkább, mert közeledett a front, az orosz és a román csapatok néhány nappal a románok 1944. augusztus 23-i kiugrása után már elérték Tordát. Kéthetes volt elsőszülött gyermekünk, amikor választás elé kerültünk: hogyan tovább. Nem

lehetett tudni, vajon Kolozsvárt ostrommal veszik be, egyáltalán, miként alakulnak a háborús események. Végül úgy döntöttünk, jobb lenne, ha fel tudnánk jutni Budafokra, feleségem családjához.

- Számos visszaemlékezésből ismert a front elől menekülők nyomorúságos sorsa. Korábbi beszélgetéseinkből tudom, ön még az ilyen kritikus helyzetben is képes volt némi humorral szemlélni az eseményeket.

- Több tisztviselő szolgált a városházán, aki Budapestről került le, s a családjuk, rokonságuk a fővároshoz kötötte őket. Az ő számukra indítottak egy járatot. Az egyik városi autóbusból kiszerelték az üléseket, hogy minél többen férjenek el benne.

Fájó szívvel döntöttünk az utazás mellett, de ott volt a kétéves gyermek, nem tehattük ki a frontélet bizonytalanságának; egyébként sem tudtuk, anyósom hogyan kerül haza a családhoz; nem beszélve arról, mi lesz, ha netán engem behívnak katonának, s feleségem egyedül marad az újszülöttel.

Egy kényelmes fotelt helyeztünk el az autóbuszban anyósom részére, az ő kezébe adtuk a pólyás gyereket, mi pedig a csomagokon ültünk. Anyósom erősen rövidlátó volt, így nem vette észre, hogy fejjel lefelé tartja a gyereket. Már Apahidánál tartottunk, amikor észrevettük ezt...

A hadi helyzet miatt nem lehetett már Nagyvárad felé utazni, kerülőt kellett tennünk Nagybánya felé. Végül két nap múltán érkeztünk Budapestre. Az oroszok által sorra megszállt erdélyi városokból a köztisztviselők jelentős része elmenekült.

- Mihez kezdett Budapesten?

- Megérkezésem után jelentkeztem a Belügyminisztériumban. A belügyminisztérium közigazgatási részlegének külön vármegyei és városi osztálya működött. Cserzy Istvánnak hívták a

városi osztály vezetőjét. Jelentkezésre várva az előszobában ücsörögtem, abban a reményben, hogy kapok valamilyen állást. Egyszer csak átment a helyiségen egy nálam valamivel idősebb férfi, aki közben szemrevételezett, majd bement Cserzyhez. Kiderült, Várady Kálmán, miniszteri titkár volt, aki Cserzy mellett dolgozott.

Amikor ismét megjelent, odalépett hozzám, s megkérdezte tőlem: nem volna-e kedvem a Belügyminisztériumban dolgozni. Ugyanis segítségre van szüksége. Feleségem családjának volt valamiféle összeköttetése, s úgy nézett ki, talán Pesterzsébeten kapok állást. Ez a település a Duna túloldalán elég messze esett Budafoktól. A Belügyminisztérium pedig a Várban működött. „Nem is gondoltam erre”, válaszoltam, „de örömmel veszem”, mire Várady ismét visszament Cserzyhez. Utána behívatott az osztályvezető, s közölte új beosztásomat, így kerültem a Belügyminisztériumba a Lakatos-kormány idején, még a nyilas hatalomátvétel előtt.

- Ezek már eléggé feszült idők voltak. Senkiről sem lehetett tudni, valójában miként gondolkodik.

- A minisztériumban néhányan nem vették jó néven megjelenésemet, merthogy „odapottyantam”. Dolgozott ott egy Gallner Dénes nevezetű férfi, aki később Dorogságira magyarosított. Apja a fővárosnál volt tanácsnok. Vele nagyon jól összebarátkoztam.

Két hét sem telt el, Váradyt behívták katonának, s ott maradtam a helyén, nekem kellett átvennem a munkakörét.

Közben Keledi és Csizmadia Bandi is eljött Kolozsvárról, helyesebben a front elől. Csizmadiát Nagybánya polgármesterévé nevezték ki, menekülésünkkor nála szálltunk meg. A front közeledtével azonban onnan is távoznia kellett. Csizmadia is feljött Budapestre, s szolgálatra jelentkezett a minisztériumban. A sors különös fordulata, hogy Cserzyvel beosztattam magam mellé a

volt főnökömet, aki talán tizenöt évvel lehetett idősebb nálam.

- *A kényszerű távozással elszakadt a keresztény szociális köröktől?*

- Korántsem. Budapesten azonnal fölvettem a kapcsolatot Vida Pistáékkal, a katolikus szociális szervezetekkel. A városházán, az igazgatási osztályon dolgozott Múth Mihály, apámkorabeli idősebb tanácsnok. Október 15-e után voltunk már, megkezdődött a budapesti zsidók üldözése. Múth Mihálytól kolozsvári városi bélyegzőt és úgynevezett polgári személyi lapokat kaptam, s ez nagyban segített ezekben a nehéz időkben. Akkoriban nem létezett személyi igazolvány, ha valakit igazoltatott a rendőrség, a bejelentőlapot kellett felmutatnia, amely csak a lakásbejelentést igazolta. A polgári személyi lap pedig kis formátumú igazolvány volt, amely a nevet, a foglalkozást, a legközelebbi adatokat tartalmazta. Ilyen személyi lapok beszerzésével tudtam segíteni az üldözöttek mentésében. Katolikus szociális mozgalmunk ekkor már megkezdte a zsidó és nem zsidó üldözöttek segítését, egyaránt.

Vida Pistáéktól kaptam a jelzést, mire kiállítottam a megadott névre egy polgári személyi lapot, majd lebélyegeztem és aláírtam. Az adatok Kolozsvárra vonatkoztak, ezek hitelességét nem ellenőrizhették, mert a város már orosz megszállás alatt volt. Sok ilyen lapot állítottam ki, amelyek gazdái közül két kivétellel senkit sem ismertem.

- *Romantikus, ugyanakkor veszélyes vállalkozás ez egy ifjú apától.*

- Én meggyőződésbeli kötelességnek nevezném.

A két, személyesen megismert üldözött egyike egy Göndör nevezetű, nálam valamivel idősebb zsidó ügyvéd volt, aki valamelyik banknál dolgozott. A másik pedig egy zsidó asszony. A jezsuiták küldték őket a Hivatásszervezet Kálmán Imre utca tíz

szám alatti központjába az általam kiállítandó hamis papírokért. A polgári személyi lappal elmehettek a rendőrségre, mondván, kolozsvári menekültek, s olyan gyorsan kellett eljönniük, hogy irataik közül csak ez az egy maradt meg. A rendőrség ennek alapján kiállította a rendőri bejelentőlapot, amellyel már az utcai ellenőrzésnél hitelesen tudták igazolni magukat.

- *Az üldözöttek köre egyre szélesedett. Tulajdonképpen minden demokratikusan gondolkodó tisztességes ember veszélynek volt kitéve, olyanok is, akik a politikai elithez tartoztak.*

- Kállay Miklós miniszterelnök, amikor március 19-én a németek megszállták az országot, a török követségre menekült, fia, Kristóf pedig valamelyik szerzetesházban talált menedékre. Ijjas Antal, a kiváló katolikus író és újságíró kapcsolatban állt az ifjabb Kállayval. A nyilasok a szerzetesházakat is végigkutatták, nem bújtatnak-e ott zsidókat. Kállay Kristóf nem rendelkezett semmilyen hamis papírral. Ijjas tudott a mi akciónkról, s fölkeresett bennünket, hogy segítséget kérjen. Dr. Dávid László nevére állítottam ki a lapot. A teljes „hamisítóüzem”-et az aktatáskámban cipeltem. Ott voltak a lapok, és a bélyegző is.

Közben nekem is el kellett tűnnöm otthonról. Gallner Dénest (Dinit), belügyminisztériumi kollégámat, és engem is le akartak tartóztatni a nyilasok a minisztérium épületében, valószínűleg azért, mert több alkalommal kifejeztük ellenszenvünket a németek bevonulása és az általános politikai helyzet miatt.

Gallner Dinit behívták az elnöki osztályra, azzal a szándékkal, hogy ott tartóztatják le. Az utolsó pillanatban fölismerte a rá leselkedő veszélyt, kikéredzkedett a mosdóba, s mert tudta, onnan nyílik egy kis ajtó, amelyen át kijuthat a folyosó távolabbi részére, sikerült elmenekülnie. Engem pedig a volt kolozsvári polgármester, Vásárhelyi László keresett föl Budafokon – aznap

valami miatt nem mentem be a hivatalba –, s közölte velem, azonnal tűnjek el.

Magamnak is kiállítottam a hamis papírokat, s Vida Pista egyik titkárnőjének ismerősénél, a Podmaniczky utcában húztam meg magam.

- *A család pedig Budafokon maradt...*

- Ebben az időben az angolok már rendszeresen bombázták a fővárost, budafoki házunk mélyen a hegy alá benyúló pincéje is hivatalosan kijelölt légópinceként működött, ahol hatvan-hetven környékbeli férhetett el. Az utolsó napokban már én is lent laktam, így hirtelen eltűnésem szemet szúrhatott egyeseknek. Nem lehetett tudni, ki milyen beállítottságú, ezért a család elhíresztelte, hogy behívtak katonának.

Az egyik kora délelőtti aktatáskámban a „felszerelésemmel” a Kálmán utca tízbe, ebbe a saroképületbe tartottam. Egyik oldalon a Vallás és Közoktatási Minisztérium hátsó frontja emelkedett, a sarkon állt az unitárius templom, a másik oldalt pedig egy úgynevezett zsidó ház foglalta el. A pesti zsidók elvitelét Horthy meggátolta, annyi történt, hogy a zsidókat összeköltöztették sárga csillagos jelzésű házakba. Láttam a járdán egy karszalagos nyilas pribéket sétálni, de nem találtam ebben semmi rendkívülit, hiszen minden ilyen háznál örködtek. Háttal állt a Hivatásszervezet épületének, nyugodt voltam, hogy nem jelent veszélyt rám nézve. Beléptem a földszinti irodájába.

Amikor becsuktam magam mögött az ajtót, éreztem, hogy az oldalamhoz nyomnak valamit. Egy géppisztoly volt. A nyilasok megszállták a Hivatásszervezetet, mert nyomára jutottak a menekítő akciónak. Bevittek a fürdőszobába. Az első szavuk az volt: „Te bűdös kommunista, úgy váglak falhoz, hogy freskó lesz belőled!”

Már mások is tartózkodtak ott. Sorba állítottak bennünket: kezeket hátra, orrunkat pedig neki kellett érintenünk a falnak. Egyszer csak nyílt az ajtó, s lopva észrevettem, szegény Ijjas Antal lépett be, jött a Kállay Kristófnak kiállított papírokért, Ijjas kissé raccsolt, s amikor ráförmedtek: „maga kicsoda”, határozottan válaszolt: „Ihhas Antal vagyok.” Gondolta, a Nemzeti Újság ismert publicistájaként a nyilasoknak is mond ez a név valamit. Elkérték a személyi papírjait, amelyeken eredeti neve szerepelt: Jankovits Antal. Újságíróként vette föl az Ijjas nevet. „Te bűdös zsidó”, s akkora pofont adtak neki, hogy csak azt hallottuk, elvágódik a hátunk mögött. Majd odaállították mellénk a falhoz. Összesen nyolcan-kilencen lehettünk az ott dolgozókkal együtt.

Már sötétedett, amikor megjelent egy rabomobil, s egyesével beszállítottak minket. Vida Pista, mintha a cipőfűzőjét igazítaná, megállt, s amint elhaladtunk mellette, odasúgta nekünk: „az oroszok bejövételére készítettük a papírokat”.

Ez jó tippnek hangzott, hiszen ha bejönnek, üldözni fogják a keresztény munkásmozgalmat.

- Ilyen helyzetben mire számíthat az ember? Nyilván a legközelebbi tapasztalati valóságra figyel.

- Ültünk a rabomobilban, s Vida Pista a kocsi zörgéséből megállapította, hogy a Margit hídon haladunk át. „A Margit körútra visznek”, súgta oda. S valóban így történt: a katonai fegyházba kerültünk.

Az épületben felhajtottak minket valamelyik magasabb emeletre. Mindenünket elvették tőlünk. Legnagyobb meglepetésemre egyszer csak ki jött szembe a folyosón? Nonn Gyurka, aki akkor már másfél éve ült. Erdélyben egy úgynevezett kommunista perben ítélték el. Rabruhában, házi munkásként dolgozott a börtönön belül. Amikor odaért mellénk, döbbsen súgta oda: „Hát ti mit

kerestek itt?” Látásból ismerte Vida Pistát is, mert letartóztatása előtt részt vett a kolozsvári katolikus gimnázium dísztermében a Vida által tartott előadáson. „Hoztak”, súgtam vissza, s a zsebemben lévő rózsafüzért a markába nyomtam. Másnap, amikor a küblit ürítette, egy óvatlan pillanatban visszaadta nekem a célában.

Rövidesen megkezdődtek a kihallgatások. Említettem, hogy a jezsuiták által kért hamis papírok közül kettőnek személyesen ismertem a gazdáját. Az egyik egy zsidó asszony volt. Történetét ő mesélte el nekem. Azért jött be a Hivatásszervezetbe, mert valamelyik páter küldte: szeretne papírt kérni. Bekerült az egyik menetbe, amelyet külföldre vittek, de éjszaka megszökött a téglagyárból, ahol megálltak, s elindult vissza, Budapestre. Édesanyja betegen, idősen valahol a fővárosban bujkált, s ő mindenképpen mellette akart lenni.

Sárga csillaggal a ruháján kiállt az országútra, hogy felvegye valamilyen jármű. Egyszer csak föltűnt egy autó fénye, erre elkezdett integetni. Egy német katonai teherautó volt. A sofőr mellett fiatal német tiszt ült. Amikor megpillantotta a nőt, a tiszt is megdöbbsen. Kérdezte az asszonyt, mit akar. Elmondta, vissza szeretne jutni Pestre az édesanyja miatt. Erre a német tiszt letépte a sárga csillagját, beültette maga mellé, és felhozta Budapestre. Valahol a Mikszáth Kálmán tér környékén szállt ki a nő a német katonai teherautóból. Már sötétedett, nem tudott hirtelenjében hová menni, betért a jezsuiták közeli Jézus Szíve-templomába. Egyszer csak hallotta, a sekrestyéből jön valaki, kulccsal a kezében, hogy bezárja a templomot. Erre beült a gyóntatószékbe. Ott töltötte az éjszakát. Reggel találtak rá, amikor kinyitották az ajtót. Bevitték a templommal egybeépült jezsuita rendházba, ahol elmondta a történetét. Ők irányították a Hivatásszervezethez,

hogy ott hamis papírokhoz juthat. A maga részére kért és kapott igazolást.

- Lám, amikor a történelem az ember történetévé válik, milyen sajátos helyzeteket és emberi reakciókat produkál, amelyek nem illenek bele az utólag gyártott történelem-szemléletbe. És a másik, személyesen ismert menekült... ?

- A másik a Göndör nevezetű fiatal zsidó ügyvéd volt. Őt is a jezsuiták küldték hozzám, neki is kiállítottam a papírt. De arról nem tudunk, hogy miután minket elvittek a Margit körútra, a Hivatásszervezet irodáiban egy hétig ügyeletet tartottak a nyilasok. Az említett szegény zsidó nő visszajött, hogy édesanyja részére is kérjen papírt. Elkapták. A fiatal ügyvéd is keresett minket valaki más ügyében, ő is lebukott.

Később Vida Pistától tudtam meg, hogy a férfit a Dunába lőtték, a nőt pedig – sosem felejttem el – az egyik alkalommal, amikor kihallgatásra vittek, ahol mindig az orosz megszállásra készülés meséjével álltunk elő – az édesanyjával együtt hozták a folyosón. Az ő további sorsuk ismeretlen maradt előttem.

- És az ön sorsa?

- Szétszórtak bennünket, letartóztatottakat, én mégis egy cellába kerültem Ijjas Antival. Két nap múlva nyílt az ajtó, s bedobták Varga Lacit, az ügyvédet. Őt szintén a Hivatásszervezet központjában kapták el, Vida Pistát kereste. Velünk egy zárkában volt még Farkas Imre hadnagy, egyenruhában; szegényt később, amikor Sopronkőhidáról szökni akart, lelőtték. A legkülönbözőbb emberek kerültek össze: az említettek mellett volt köztünk kommunista is. Ijjas Antival mi egymás mellé kerültünk a szalmán. Ezzel szórták le a zárka betonpadlóját, ez jelentette a fekvőhelyet. Ijjas csuda figura volt. Kissé rancesoló hangjával annyit mondott: „Kéhlek szépen, micsoda könyvet írhok én még ebből.” Varga Laci erre megszólalt: „Te hülye, azt hiszed, ki fogsz innen kerülni?” Jogászként reálisan ítélte meg a helyzetet. Tényleg nem

tudtuk, mi lesz a sorsunk. Ijjas Antalnak sikerült kapcsolatot teremtenie valamelyik őrrrel. Ő telefonált Mihalovics Zsigmond-nak, hol vagyunk, tud-e tenni valamit érdekünkben.

- Ekkor már folyt Budapest ostroma, napirenden volt a főváros kiürítése.

- A nyilasok, tudtuk, éreztük, készültek a menekülésre, feltételeztük, bizonyára minket is magukkal visznek. Ijjas közölte velünk, sikerült kapcsolatba lépnie Mihalovics prelátus úrral, aki azt üzeni, nyugodjunk meg, mert Sopronkőhidán a fogházparancsnok jó katolikus ember. Sovány vigaszt jelentett számunkra.

Nonn Gyurkát ritkán láttam, akkor is őr kíséretében érkezett kiüríteni a küblit. Cellánkban raboskodott egy szerb elítélt is, aki tudott Nonn Gyurkával való kapcsolatáról. Az egyik nap oda-súgta: „Gyurka megszökött.”

Az örök között, akik nem mind voltak nyilasok, többen világosan látták a helyzetet, s azért is, hogy magukat a későbbiekre nézve biztosítsák, segítették egyesek szökését.

Megkezdődött a rabok átszállítása Sopronkőhidára, az oroszok már egészen közel voltak. Mintegy hatvanan maradtunk utoljára. Három rabomobilba akartak bezsúfolni minket. Visszaadták a letartóztatáskor elvett holminkat. A töltőtollam kivételével minden megkerült.

Amikor a rabomobiloc már ott álltak indulásra készen, a fogház „maradékát” összegyűjtötték a földszinten. Akkor láttuk viszont EMSZO-s társainkat. Megjelent egy öregedő törzsőrmester, feltolta a szemüvegét, kezében papírlapot tartott, s olvasni kezdte a neveket. Az enyém szerepelt az első helyen. Jelentkeztem, majd félreállított. Ugyanígy mind a kilencünket. A többieket elszállították. Majd parancsot adott, kísérjenek vissza minket az egyik cellába. Ott álltunk értetlenül a teljes bizonytalanságban. Hallottuk, hogy a három rabszállító elment. Letérdeltünk, s elkezdtünk imádkozni.

- *A katolikus ember meggyőződéssel mondja: ismét a gondviselés...*

- Immár hányadik alkalommal! Egy őr nyitotta ránk az ajtót, lehajtott bennünket munkára. Két teherautó rakományát kellett lepakolnunk, s fölhordanunk az első emeletre. Szegény Ijjas Antal, amikor a súlyos zsákot a vállára tették, összeesett a teher alatt. Mi pedig, legyengülve, kínlódva, de cipeltük a zsákokat. Amikor végeztünk, visszavittek bennünket a cellába, majd rövidesen ismét levezettek, mert a rakomány felét vissza kellett hordanunk a teherautóra.

Az éjszakát a Margit körúton töltöttük. Másnap sorba állítottak bennünket, majd egy parancsnok vezetésével, hat szuronyos katona között elindultunk. Mint kiderült, a Markó utcába vittek. „Megmenekültünk”, súgta Vida Pista, de még mindig nem tudhattunk semmi biztosat sorsunk alakulásáról.

A mellettem lépkedő őr útközben sorra megkérdezte a nevünket. Majd ennyit mormolt: „Rendes magyar emberek, azért kell nekünk magukat kísérni.” Mint kiderült, ugyan nyilas karszalaggal, de besorozott katonák voltak az őrök.

A Markó utcában egy vizsgálóbíróhoz kerültünk. A parancsnok átadott neki egy papírlapot, azzal, hogy a Margit körútról hozta a szállítmányt. A vád okirat-hamisítás volt ellenünk. Abban az időben ez hűtlenségnek számított. Erre a bíró közölte, nem az ő hatáskörébe tartozik az ügy, így a rabokat nem veheti át. „Nincs hová visszavinni őket”, közölte a parancsnok. Erre mégis befogadott bennünket.

Külön cellákba kerültünk, köztörvényesek közé. Igyekeztem beilleszkedni közéjük, amikor kérdezték, miért vagyok ott, csak annyit közöltem, én is lebuktam.

Egyszer csak szólítottak a cellából, s vittek a vizsgálóbíró elé. Leültettek egy szoba előterében, ahonnan kilátás nyílt a folyosóra.

Miközben várakoztam, a folyosó ablaknál megjelent Cseh Jenő, régi ismerősöm arca. Dohányzott, közben mosolyogva kacsintott egyet. Utána tudtuk meg, neki köszönhetjük az életünket. Csoda, hogy akadt egy ember, aki vállalta a kockázatot, mert nem lehetett tudni, Dominich vizsgálóbírónak nincs-e módja még lefogatni őt.

- *Ki volt Cseh Jenő, aki – megint csak szinte képtelen módon – éppen akkor ott tartózkodott?*

- Dr. Cseh Jenő az Igazságügyi Minisztériumban dolgozott. Jezsuita nevelésű jogász volt, akit behívtak katonának, s mint igazságügyi szakembert, beosztották a hadbíróságra. Megtudta a letartóztatásunkat, s elhatározta, hogy segít, bár a nyilasok alatt neki is illegalitásba kellett vonulnia. Ügyünk előadója Dominich hadbíró volt, aki vérbírónak számított, később háborús bűnösként ki is végezték. Cseh Jenő tudta róla, hogy a Lakatos-kormány alatt Dominich szabadlábra helyezett s futni engedett két angol ügynököt. Jenő megvárta, amíg bekövetkezik a Margit körút kiürítése. Az elszállításunk előtti éjszaka felkereste Dominichot, s megzsarolta: „Nem lehet elvinni őket, mert Sopronkőhidán a biztos halál vár rájuk, de akkor te is meghalsz, mert az angol ügynökökre vonatkozó dokumentumokat letétbe helyeztem azzal, ha mégis elviszik őket, a terhelő dokumentumokat azonnal adják át a hatóságoknak.”

Dominich kivárta az utolsó percet, akkor felolvastatta azt a határozatot, amelynek alapján átkerültünk hozzá.

A vizsgálóbíró kedvesen, tegeződő viszonyban fogadott. Jegyzőkönyvet vett fel családi állapotomról, megállapította, hogy esetenben nem kell tartani szökéstől, s a tárgyalás napját 1945. április valamelyik napjára tűzte ki, ami az akkori körülmények között a teljes abszurditást jelentette.

Ez volt délelőtt, délután pedig, 1944. december 17-én mindnyájunkat kiengedtek.

- *Szép karácsonyi ajándék, s a „katona” váratlanul hazatért.*

- Otthon a lakásban senkit sem találtam, mindenki a pincében tartózkodott. Ott is főztek, a pince szellőzőnyílása szolgált kéményül. Az utcákon kiplakátírozták, hogy érvénytelen mindenféle mentesség, a férfiakkal kötelező katonai szolgálaton kell részt venniük, halál arra, aki... A legnehezebb idők járták. Nem mehettem le a pincébe, nehogy valaki följelentsen. Velünk élt ekkor még feleségem nagyanyja, az ő félreeső szobájában bujkáltam. Közben újra és újra bombáztak, közeli robbanások rázkódatták meg a levegőt, az egyik ház fala is megrongálódott.

Közvetlen közelünkbe ért a front. Azonban továbbra sem mertem előjönni s lemenni a pincébe, mert családom tagjai, akik tudtak hazaérkezéséről, féltek, hogy lebukom, a nyilasok gondolkodás nélkül lőtték agyon az embereket. Ekkor megkértem feleségemet, keresse föl a bombázások és ágyúzások szünetében vitéz Almay Béla vezérőrnagyot, aki korábban ezredesként a kolozsvári hadtest vezérkari főnöke volt. Kovrig Béla barátjaként igen rendes katolikus embernek ismerték, részt vett a mi keresztény szociális munkánkban, s magam is kapcsolatban álltam vele.

A Lakatos-kormány alatt fölhozták Budapestre, vezérőrnaggyá léptették elő, az Iparügyi Minisztériumban ő lett a hadiüzemek legfőbb parancsnoka. Feleségem elmondta neki a helyzetemet, s kérdezte, tudna-e segíteni. Almaytól olyan igazolást kaptam, amely szerint személyes beosztottja vagyok. Mindig magamnál tartottam ezt az iratot, nem tudva, mikor lesz szükségem rá.

Más vonalon is próbálkoztunk. A család ismerte az akkor még megyei jogú Budafok város tiszti főorvosát, dr. Brázay Kálmánt. Egyébként gyerekorvos volt, később, haláláig nagyon jó barátságban voltunk. Feleségem elmondta Brázaynak, orvosi igazolásra lenne szükségem. Erre kiállított egy hivatalos kórjelentést,

mely szerint krónikus reuma-bántalmakkal mozgásképtelen vagyok.

- Mindenki tudta, legfőljebb napokig tarthat ez a helyzet. Mikor és milyen körülmények között ért véget?

- Karácsony napján jöttek be az oroszok. A reggeli mise után voltunk, dörögtek az ágyúk, aki élt és mozgott, a pincébe menekült, csak én tartózkodtam fönt. Kimentem a kapuhoz, hogy körülnézzek, nem bírtam tovább a feszültséget. A közeli Szent János-szobor felé tekintettem, ahol megpillantottam egy orosz katonát géppisztollyal, amint éppen benézett a mi utcánkba. Meglátott engem, s intett, húzódjam vissza. Szerencsére nem lőtt. Így éltem meg az oroszok bejöttét.

- Ma is vita folyik arról, hogyan ítélik meg Budapest ostromát. Egyesek felszabadításnak nevezik, mások új megszállásnak, amikor a szovjet csapatok elfoglalták a várost.

- Budapest jelentős része, kivéve a nyilasokat, felszabadítást várt, olyan értelemben, hogy az oroszok bejövetelével véget ér a háború, a német megszálló csapatok és nyomukban a nyilasok is eltűnnek. Minden gondolkodó ember már jó ideje tudta, hogy a háború elveszett. Az angolok és az amerikaiak beavatkozására nem számítottunk. A jaltai egyezményt nem hozták nyilvánosságra, de az 1943-as teheráni konferenciáról köztudott volt, hogy a nagyhatalmak megegyeztek a háború utáni helyzetről, ám ennek részleteit – az egymás közti területi megosztást – nem ismertük. Az oroszok megjelenésével eszünkbe se jutott, hogy hosszú évtizedekig az ő megszállásuk alá kerülünk.

Az orosz csapatokat nem fogadtuk örömmel, de azzal tisztában voltunk, hogy megjelenésükkel véget ér a háború, amelyből már mindenkinek elege volt. Budapest peremrészét, így Budafokot is elfoglalták az újabb megszálló csapatok. Parancsnokuk a polgármester lakásában rendezkedett be.

- Budapest elfoglalása az ön számára mindenesetre azt jelentette, már nem kellett tovább bujkálnia.

- Az oroszok elfoglalta területeken az ideiglenes kormány rendelkezése alapján megalakultak a helyi nemzeti bizottságok. Ennek tagjait azok a pártok adták, amelyek az ideiglenes kormányt alkották: a kommunista párt, a szociáldemokrata párt, a kiscgazdapárt és a parasztpárt.

- Amint lehetett, azonnal részt vállalt a közigazgatásban?

- Lementem a városházára, hiszen korábban is a városi közigazgatásban dolgoztam. A budafoki városházán feleségem családjának ismerősei örömmel fogadtak, és azonnal alkalmaztak. Rám bízta a közellátási osztály vezetését – az akkori körülmények között! Ez közvetlenül karácsony után, december 27-én történt.

- Budafok ugyan elesett, de Buda ostroma még tartott.

- Január elején már én is lenn tartózkodtam a pincében. Egy kis kosárkában ott feküdt néhány hónapos Sándor fiam. Mi a pince legmélyebb részén helyezkedtünk el, ahol a legvastagabb volt felettünk a földréteg. A szomszédos pincékkel átjáró kötötte össze a miénket, hogyha lebombázzák a házunkat, s a törmelék eltörleszolja a kijáratot, jobbra és balra is át tudunk menni a szomszédhoz. Ezt még a légoltalmi szolgálat alakította ki.

Régi konyhai tűzhelyen főtt az étel, amely az egyre fogyó készletek miatt gyatra volt, folyamatosan éhség gyötört mindenkit.

Január harmadikán délben hazafelé tartottam a városházáról, hogy egyek valamit. Anyósom az utolsó tartalék szárított tésztából diós tésztát készített. Éppen leültem az asztalhoz, elém tette az ételt, amikor megjelent három géppisztolyos szovjet katona, s a pincelakók közül válogatni kezdtek. Hármunkat, fiatalabbakat

szemeltek ki „kicsi robot”-ra. Félcipőben voltam, szerencsére feleségem legalább a télikabátot utánam hozta az utolsó pillanatban. Azt gondoltuk, valahol az utcán kell közmunkát végeznünk.

- *A „kicsi robot” azonban, tudjuk jól, mást jelentett.*

- Elvittek bennünket a szomszédos utca egyik pincéjébe, ahol már jó néhány férfit összegyűjtöttek. Ott tartottak bennünket szürkületig, majd kihajtottak a városházához, ahol vagy három-ezer embert őriztek.

Előbb Érd felé indították el a menetet, majd visszafordítottak minket, végül Ercsibe vittek. Kutyás, gyalogos és lovas katonák terelték az oszlopot. Útközben három szökni szándékozót lelőttek, mire többen nem kockáztatták meg, hogy lelépjenek.

Hajnali fél négy felé érkeztünk meg Ercsibe, ahol a téglagyár szárító részébe hajtottak, olyan tető alá, amelynek nem voltak oldalai. Egy órát tölthettünk ott, majd amikor pirkadni kezdett, kitereltek bennünket egy futballpálya nagyságú, körülkerített térre a téglagyár mellé. Csoportokba osztottak, majd megjelent három orosz tiszt, s egy negyedik férfi, félig katonai, félig civil öltözetben, sárga karszalaggal. Ő tolmácsolt. Közölte velünk, foglyok vagyunk, aki azonban beteg, vagy erről igazolása van, lépjen ki a sorból.

- *Aligha hihette valaki is, hogy egy orvosi papír alapján szabadon engedik az oroszok.*

- Remegve kutattam a zsebemben, hogy megkeressem a doktor Brázay által kiállított igazolást. Apósom tanácsára, aki előrelátó ember volt, amikor az oroszok már benn voltak, kitüntetésem, a nemzetvédelmi keresztet és az Almaytól kapott igazolásomat elégettem, mert ha megtalálják nálam, éppen az ellenkező hatást váltja ki. Ez annál is indokoltabbnak látszott, mert hozzánk is beszállásoltak orosz katonákat, s egészen Buda

elestéig orosz híradósok cirkáltak a házban. Ők még tisztességesebben viselkedő, idősebb emberek voltak, akik autóval közlekedtek. Az egyikük egy alkalommal odalépett hozzánk a pincében, megemelte fiamat, kivette a fekhelyéről, szegény feleségem majdnem elájult ijedtében... Erre mi történt? A katona kersztet rajzolt Sándorka homlokára, és egy kis érmét tett mellé.

Brázay doktor igazolásával kiálltam a sorból. A dokumentumot a sárga karszalagos férfinak kellett odaadni. Ő belenézett mindenki papírjába, majd visszairányította az egészségesek közé. Amikor rám került a sor, én is nyújtottam a papírt. Belepillantott, majd rám nézett, és megkérdezte: „Maga orvos?” „Nem, jogász vagyok.” „Ezt az igazolványt Brázay doktor állította ki?”, kérdezett tovább. „Igen”, válaszoltam, majd az oroszokhoz fordult. Ahogyan kivettem, azok vissza akartak küldeni a tömegbe, de ez a férfi szabályosan harcolni kezdett velük az érdekemben. Végül megunták az oroszok, legyintettek, s félreállítottak.

- ***Ki volt ez a titokzatos, szabadító férfi?***

- Ennek magyarázata kissé későbbre kívánczok. Magam sem értettem, de tény, hogy tizenhárman szabadultunk. Egy budafoki orvost, aki a felsővárosban lakott, s megjárta az orosz frontot, választottunk meg parancsnoknak. Az ő vezetésével indultunk vissza Budapestre. Akadt közöttünk egy idősebb, negyvenöt éves ember, aki amikor már jó messze jártunk Ercsítő, így morgott: „Már harmadszor engednek el a korom miatt!”

Hazafelé valahol megaludtunk egy istállóban. Utunk során legalább három hasonló menettel talákoztunk szembe, mint amilyenel minket is elvittek. Az orvos, mivel tudott oroszul, ilyenkor a kapott dokumentum birtokában elmagyarázta, hogy néhány beteget visz magával. Gondolom, azt is hozzátette, hogy fertőző betegségben szenvedünk, mert az oroszok ettől rendkívüli módon féltek.

Végül két nap alatt értem haza. Eltelt valamennyi idő, s arra gondoltam, fölkeresem Brázay doktort, bemutatkozom neki, megköszönöm a kiállított orvosi igazolást. Kálmán alacsonyabb, nálam jóval idősebb férfi volt. Amikor elmeséltem neki az Ercsiben történeteket, csak ingatta fejét: nem tudta mivel magyarázni az esetet.

Közben összebarátkoztunk, majd hetente egy alkalommal öten-hatan nála találkoztunk, zenét hallgattunk, beszélgettünk. Később gyermekeim orvosa lett. A Brázay család Budafokon ismert famíliának számított, még egy nóta is született a család tulajdonában lévő üzemben gyártott Brázay-féle sósborszeszről.

- *Végül mikor oldódott meg a rejtély?*

- Brázay Kálmán, aki megjárta a keleti frontot, hívó ember volt. Ünnepnep és hétköznapi egyaránt ott ült a legkorábbi reggeli misén. Első találkozásunk után néhány hónappal azt mondta nekem egyszer: találkozott azzal az emberrel, aki elengedett engem Ercsiben. „Tudod, ki ő?” Kiderült, egy zsidó orvos, akit munkaszolgálatra vittek ki a Donhoz. Brázay Kálmán pedig a fronton egy negyven főből álló egészségügyi csoportot vezetett. Oda tartozott tábori papként Galambos János, akit később a Szent Rita-templom plébánosaként ismertem meg.

Amikor kiértek a Donhoz, Brázay akkor találkozott a munkaszolgálatosokkal. Szétnézett közöttük, s mindenkit, akit valamilyen címen lehetett – orvos, ápoló – magához vett az egységéhez. Amikor az oroszok áttörték a frontot, a zsidó munkaszolgálatosok, mind, átmentek az oroszokhoz, ők pedig visszafelé menekültek. Brázay Kálmán egyetlen emberveszteséggel hozta haza az alakulatát. Az engem megszabadító orvos is Brázayhoz került, Kálmán jóvoltából, majd az áttörés után az orosz csapatokkal érkezett Magyarországra, részben tolmácsként, illetve

orvosként alkalmazva. Megmentőjeként tekintett Kálmánra, ami az én szabadságomat jelentette. Az említett orvos rövidesen az újjászerveződő Egészségügyi Minisztériumba került. Kálmánnak valamilyen hivatalos dolga akadt ott, s véletlenül összetalálkoztak. Az orvos elűjságolta, hogy elengedett egy embert, akinek Kálmán adott igazolást...

Életem egyik nagy csodájának tekintem ezt a véletlent, mert ha ez nincs, akkor kikerülök a Gulagra. Az ember életében kitapintható az isteni gondviselés. A Jóisten más emberek segítségével, sokszor látszólag a legképtelenebb módon menti meg az embert.

- ***Hazatérve folytatta közigazgatási tevékenységét?***

- A városházán működött a pártokból, a szakszervezetből és a nőszövetségből összeállt nemzeti bizottság. Egy volt tanácsnok, Bárdosy lett a polgármester, nekem pedig, mint említettem, a közellátás jutott. Igyekeztem mindent megtenni, amit az adott körülmények között lehetett.

Budafokon rengeteg fuvaros élt a borászat miatt, s az elhullott lótetemet igyekeztünk fölhasználni az éhínség enyhítésére. A tizenegyedik kerület határán működött korábban a Hengermalom, ott összesöpörték a földről a lisztet, amiből szalmával vegyített kenyeret gyúrtak a budafoki pékek, amely azonban nem állt össze egységes masszává. Erre a zománcgyárban kis tepsiket készítettünk, s ebben már sikerült megsütni az összesöpört „kenyeret”.

- ***Közben a nagycsalád gondoskodott legidősebb fiáról, aki évtizedek múltán az Antall-kormányban miniszterként szolgált?***

- Otthon marharépából készült főzeléket ettünk, apósom el volt ragadtatva tőle, így buzdította a család tagjait: „Egyétek, milyen finom!” Sándor fiam első főzeléke is ebből készült. Szerencsénkre egy szociális nővér lakott a közelben idős édesanyjával, s volt egy kecskéjük. Piroska nénitől naponta két deci

tejet kapott Sándor fiam. Óriási kincs volt ez akkoriban! Amikor tavaszodott, feleségem az első zöldfőzeléket Sándor fiamnak lóheréből állította elő. Brázay Kálmán ajánlotta ezt, mert dús-táplálékú növény.

Cukor nem létezett, a kertben elrejtett veremben tartotta apósom a krumplit, s ennek fölhasználásával vészeltük át a legnehezebb, inséges időket. Később aztán megkezdődött a cserekereskedelem a vidékkel. Ez a korszak legalább egy évig tartott.

Azt a kevés élelmiszert, ami volt, jegyre osztották ki. Élt itt egy mészáros, aki egy fuvaros döglött lovát jegy nélkül, feketén mérte ki. Valaki följelentette, s hivatalból nekem kellett eljárnom szegény, idős emberrel szemben. Akaratlanul még ellenséget is szereztem magamnak itteni szolgálatom idején.

- Meddig tartott a budafoki városházi munka, amely valóban hálátlan feladat volt?

- Három-négy hónapig dolgoztam a helyi városházán, amikor a debreceni ideiglenes kormány felköltözött Budapestre. Jelentkeztem a Belügyminisztériumban, hogy utolsó szolgálati helyem a városi osztályon volt. A kisgazdapárti Eszterhás György, majdani képviselőtársam segítségével vettek vissza. Eszterhás később emigrált, néhány éve halt meg Amerikában. A Belügyminisztérium akkoriban a Markó utcában, az Igazságügyi Minisztérium épületében kapott helyet. Emeletenként osztották meg az épületet a két minisztérium között.

- Mindeddig a közvetlenül nem vett részt a pártpolitikában. Mi indította arra, hogy éppen a háború után vállaljon ilyen szerepet?

- Még Debrecenben tartózkodott a kormány, de mi már arról beszéltünk, hogy rövidesen választások következnek. S azon keresztény pártként indulnunk kellene. A rádióban hallottuk, hogy

Németországban Adenauerék is szervezkednek egy keresztény párt programjával. Mivel Magyarországon nem létezett eleven keresztény párt, arra gondoltunk, régi mozgalmainkból alakítunk pártot.

Tartott még Buda ostroma, amikor Nagy Töhötöm jezsuita, aki a szintén jezsuita Kerkai Jenő helyettese volt a KALOT-ban, és Ugrin József főtitkár az orosz vonalakon át jutott el Debrecenbe, s ott jelentkezett elképzelésével a kormánynál. Az országban már működött a megszálló hatalmak képviselőiből álló Szövetséges Ellenőrző Bizottság, amelyet a teheráni megállapodás szerint az a hatalom vezetett, amelyhez az érdekerület tartozott. így nálunk az első perctől kezdve a szovjetek diktáltak.

- Budapest romokban. A hidak a Dunában. Tömegközlekedés nem létezett. Hogyan lehetett Budafokról bejutni a minisztériumba?

- Gyalog jártam be a munkahelyemre. Az oroszok készítették egy pontonhidat Hárosnál, amelyen Csepelre lehetett átjutni, majd gyalog végig a Soroksári úton, be a városba.

Itt kell megemlítenem, hogy Kerkai Jenővel hogyan kerültem szembe egy kellemetlen eset kapcsán. Mint mondtam, még tartott Buda ostroma, de mi már megkezdtük a szervezkedést. Mezgár Lajos, székesfehérvári prépostplébános szolgált Budafokon, ő alapította meg itt az EMSZO-t és a Hivatásszervezetet, még a Horthy-időkbén. Amikor Budafokra került, már ismertem őt a korábbi népfőiskolái értekezletekről.

Az Emericana székházában, a Bástya utcában jöttek össze előkészítő megbeszélésre mindazok, akik a katolikus közéletet képviselték. Schlachta Margit mellett Barankovics István, Szekfű Gyula és mások is jelen voltak, tehát mindenki, aki a keresztény értékeket magáénak vallotta; ugyanakkor szociológiai szempontból meglehetősen heterogén képet mutatott a társaság.

Elhatározták, hogy a megalakítandó párt vezetője gróf Pálffy József legyen. Erre az összejövetelre már Mindszenty József püspök esztergomi érsekké kinevezése után, de még a választások előtt került sor.

Mi néhányan Mezgárral összedugtuk a fejünket, s megállapítottuk: ebben a helyzetben abszurdum, hogy egy keresztény pártnak gróf legyen a vezetője! A szovjet megszállás idején teljes képtelenségnek tekintettük ezt. Pálffy egyébként Apor Vilmos püspök unokaöccse volt.

Ekkoriban még a budafoki városházán dolgoztam. Kaptam egy kék-fehér-piros szalagot, s az orosz városparancsnokság kiállított egy iratot, hogy a városházán dolgozom, s ez megóvott attól, hogy ne zabráljanak el az utcán. A pontonhídon is ezzel az igazolással juthattam át, hiszen orosz katonák őrizték, s bizony még mindig fogdosták össze az embereket.

- Említette az imént összeütközését Kerkai Jenő páterrel. Mikor, milyen körülmények között történt ez?

- Megtudtuk, a jezsuitáknál Kerkai vezetésével újabb találkozót tartanak a keresztény párt létrehozására. Mezgárral megbeszéltük, én megyek el erre, mivel nagyobb biztonságban tudtam mozogni. Legalább két órába tellett, mire beértem Csepelről a Horánszky utcába, ahol Kerkai szobájában már többen jelen voltak. Akikre emlékszem: Vida István, Eszterhás György, Saád Béla, Varga László, talán Cseh Jenő is; legalább nyolc olyan személy, akiket a jezsuiták neveltek egyetemista korában, aki életben maradt.

Kerkai Jenő csodálatos ember volt, nagyszerű szervező, erről a KALOT léte és története tanúskodik. Ismertette az elhatározást, amely szerint létre kell hozni egy keresztény pártot, én pedig Mezgár megbízatásának megfelelően, felszólaltam, hogy nem szabad elfelejtenünk, milyen környezetben vagyunk kénytelenek

végezni ezt a munkát. Ahhoz, hogy Pálffy József, akit személyesen nem ismertem, elnök lehessen, az kellene – folytattam –, hogy mondjon le nyilvánosan grófi rangjáról. Ezzel is deklarálva, hogy az új párt nem kíván folytatása lenni a Horthy-korszakban működött keresztény pártoknak, amelyeket valóban feudális beágyazódás jellemzett. A főpapok többnyire királpártiak voltak, Mindszentyt is erős legitimista beállítottság jellemezte.

Miután előadtam mondandómat, Kerkai magából kikelve tiltakozott, s ami nekem leginkább fájt, azt mondta: „Csak egy erdélyi burkolhatja így őszinte szavakba tapintatlanságát.” Egyszóval lehordott. Saád Béla helyeselte fölvetésemet, és mások is mellém álltak, Kerkai szavaira azonban elnémultak.

A megbeszélés sokáig tartott, a késői órában már nem mertem visszaindulni Budafokra. Varga Lászlónál aludtam, aki özvegy volt, és Rózsika nevezetű házvezetőnőjével a Galamb utcában lakott, ahol ügyvédi irodáját is fönntartotta.

Végül is a keresztény párt alapítására megmozdult társaság kettévált. Schlachta Margiték kiléptek, a maradék pedig Pálffy helyett Barankovics Istvánt választották meg főtitkárnak. Ez közvetlenül a negyvenötös választások előtt történt.

- Elhangzott Varga László neve. Ő az, aki sok évtizedes emigráció után a magyarországi kereszténydemokrata politizálás kiemelkedő alakja volt 1990-et követően?

- Igen, s akkoriban, fiatalemberként hitt abban, hogy a háború után demokratikus politikai berendezkedés alakítható ki. Az említett megbeszélés után másnap indultam vissza Budafokra. Varga Lászlónak – aki kíváncsi volt rá – megmutattam az igazolványomat, amellyel közlekedtem. Már a hárosi hídnál jártam, amikor észrevettem, a karszalagom megvan, de az igazolványomat Varga lakásán hagytam. Hogyan jutok át? Elfogadják-e elégséges igazolásnak a karszalagomat? Egy pillanatra megtorpantam, majd láttam, hogy egy csoport éppen nekiindul a

hídnak. Észrevétlenül hozzájuk csatlakoztam. A híd kezdetén ellenőriztek, a túlsó oldalon már nem. A csoporttal így szerencsésen átjutottam, s onnan már fél óra alatt elértem a városházára. A Jóisten ismét megsegített, a városházán pedig kiállítottak egy új igazolványt, magyar és orosz szöveggel, orosz pecsétekkel ellátva.

- *A háború utáni sajátos romantikától áthatott hétköznapiak folytak...*

- Az élelmezés mellett a közlekedés jelentette a fő gondot. Megkönnyítette bejutásomat a városba, amikor helyreállították a HÉV vonalát. Budafok fő közlekedését ugyanis akkoriban a helyi érdekű vasút jelentette, mégpedig két vonalon. Amikor annak idején völegényként először mentem ki Budafokra, a Gellért térnél kellett felszállni a szerelvényre, később a végállomást a Körtérre helyezték át. Az egyik vonal Nagytétényig, a másik Törökbálintig haladt tovább.

Könnyebbé tett jelentett, amikor a HÉV már bejárt a Körtérig. Feleségem húga a Közlekedési Minisztérium hídosztályán dolgozott tisztviselőnként. Együtt utaztunk a Körtérig, majd a Verpeléti úton elgyalogoltunk a mostani Petőfi hídig, ahol ugyancsak pontonhidat létesítettek, s a Nagykörúton már megindult a villamosjárat.

Emlékszem, a híd túlsó végén egy kör alakú hirdetőoszlop állt. A gyalogosok hetekig olvashatták rajta a feliratot: „Sztálin vörös, Hitler barna, mind a kettő le van szarva.” Ez fejezte ki a magyar közvélekedést. Hetekig nem tüntették el onnan.

A Belügyminisztériumban tehát ismét a városi osztályra kerültem, ahol, mint említettem, korábban is dolgoztam. Ketten vagy hárman maradtak a régiiek közül, egyikük nemigen szimpatizált velem, a másik, akivel jó viszonyban voltam, Gallner Dénes, ő később, 1956-ban disszidált.

A közigazgatási főosztály alá tartozott a vármegyei, a városi és a községi osztály. A főosztály vezetője Bibó István volt.

- *A keresztény párt végül is nem indult az 1945-ös őszi választásokon.*

- A Szövetséges Ellenőrző Bizottság, annak ellenére, hogy Ugrinék megjelentek Debrecenben, akadályozta az indulásunkat. A régi pártoknak sem igen tetszett egy új rivális megjelenése. A Szövetséges Ellenőrző Bizottság a párt engedélyét két héttel a választások előtt adta meg, mire úgy döntöttünk, ennyi idő alatt lehetetlen felkészülni. Egyébként érdekes, hogy Schlachta Margit ekkor a liberális polgári párt listáján került be a parlamentbe. A mi társaságunkból pedig tizenegy KALOT-os jelölt kisgazdapárti listán lett képviselő. Köztük Echardt Sándor és Bálint Sándor, akik, miután összeült a nemzetgyűlés, azonnal bejelentették, hogy a Kereszténydemokrata Néppártot képviselik.

Ha pártként nem működhattunk is, baráti összejövetelek formájában rendszeresen találkoztunk. Minden héten pénteken Varga László lakásán gyülekeztünk. Ő állt közlünk anyagilag legjobban, teával, kávéval kínált bennünket, ami igen nagy dolognak számított abban az időben.

Barankovics Istvánt ekkor ismertem meg, a Galamb utcai összejöveteleken. Később a jezsuiták is belátták, a mi elgondolásunk volt a helyes, s ettől kezdve Kerkaiék is ezt a vonalat támogatták.

- *Mennyit érzékelt ön a kor politikai realitásából? A történettudomány koalíciós időkként tartja számon az 1945-48 közötti időszakot, a valóságban a szovjet megszállás alatt már az első perctől kezdve megkezdődött az erőszakos kommunista hatalomátvétel.*

- Természetesen láttuk, hogyan folyik a kommunisták bomlasztó akciója, a hatalomátvétel megindítása. A parasztpártot

maguk mellé tudták állítani, kivéve Kovács Imrét, aki később disszidált, és Amerikában halt meg. De Erdei Ferenc, Veres Péter és mások a kommunisták emberének számítottak. Közben folyt a szociáldemokrata párt szalámizása, Kéthly Anna, Peyer Károly és mások kiszorításával. Egyre inkább Szakasits Árpád és Marosán György került előtérbe, ők már együtt haladtak a kommunistákkal, látszólag ugyan még megőrizve a párt önállóságát. Letartóztatták a kisgazdapárt főtítkárát, Kovács Bélát. Tildy Zoltán egy ideig még igyekezett lavírozni a két vonal között, majd mielőtt kinevezték köztársasági elnökké, Dobi István felé orientálódott.

A kommunisták ilyen módon sajátították ki a pártokat, amit a megszálló szovjet hadsereg és a szovjet hatóságok miatt szabadon megtehettek. Akkor már tudnivaló volt, hogy a nemzetközi politikai érdekszférák hosszabb időre hogyan alakulnak. Később majd annyi engedményt tettek az oroszok, hogy a hidegháborús nyomásra 1955-ben kivonultak Ausztriából.

Ebben a helyzetben kellett politizálnunk. Elképzelésünk szerint a legtöbb, amit elérhetünk, a finn példa. Finnország is orosz érdekszférába tartozott, de sajátos elhelyezkedése miatt Mannerheimék politikáját tolerálták az oroszok: az ország nem egészen került kommunista befolyás alá. Ez jelentette számunkra a lehetséges realitást, az adott körülmények között nem lehet tőlük teljesen megszabadulni.

- A keresztény politizálás egyúttal egyházpolitikai koncepciót is föltételez. Említette a második világháború előtti, az egyházban uralkodó neobarokkos, talán feudális viszonyokat. Hogyan ítélték meg az akkori hierarchiát?

- Erre vonatkozóan szabadjon egy konkrét esetet említenem. Még az 1947-es választások előtt történt a következő. Barankovicsnak sikerült engedélyt szereznie lapindításra, s ekkor jelent meg a kereszténydemokrata párt lapja, a Hazánk, igaz, összesen

csak néhány száma. Időközben nyilvánosságra került az ellentét Pálffy személyét illetően. Mindszenty hercegprímás továbbra is teljes mellszélességgel Pálffyt támogatta. Ugyanakkor Pálffy nagybátyjával, Apor Vilmosmal jó kapcsolatban voltunk, míg 1945 húsvétján erőszakoskodó orosz katonák áldozatául nem esett. Ő valószínűleg erdélyi származása miatt, jobban fölfogta a kisebbségi sors játékszabályait és követelményeit.

A kiscgazdapárt lapjában, a Kis Újságban Pálffy írt egy kirohanó cikket Barankovics ellen. Mire ő a Hazánk első számában válaszolt erre. Barankovics ezzel együtt Mindszentyre hercegprímásként, a hazai egyház vezetőjeként tekintett.

- Mindszenty József alakja mindmáig megosztja a keresztény közvéleményt. Vannak, akik nemcsak a kiváló főpástort, hanem a következetes politikust is látják benne. Mások éppen politikai felfogását illetik kritikával.

- Engem meglepett, amikor Mindszenty József hercegprímási kinevezése után első alkalommal érkezett Budapestre, és a Szent István-bazilikában mutatott be szentmisét. Szószékről beszélt, és prédikációja első szavai különös hatást keltettek bennem: „Kedves budapesti híveim. Én, Magyarország hercegprímása és első zászlósura sietve siettem közétek...” A zászlósúrságot nyomatékkal hangsúlyozta. A zászlósúr a király helyettese, a régi magyar íratlan alkotmány szerint az első zászlósúr a hatalom birtokosa a koronázásig.

Nem egészen értettem, hogy az egyházfő, aki először jelenik meg fővárosi hívei között, a szovjet megszállás idején ezt hangsúlyozza. Elsősorban főpapnak kellett volna mutatkoznia, nem zászlósúrnak. Ilyen kérdések, politikai gesztusok miatt kerültünk szembe Mindszentyvel.

- *Voltak-e más élményei is, amelyek alapján Mindszenty József személyiségét árnyaltan ítélte meg?*

- Eckhardt Sándor igen szerény, a francia Becsületrenddel kitüntetett professzora volt a francia nyelvnek a budapesti egyetemen. Bálint Sándor, a szakrális néprajz kiváló tudósa sem politikai babérokra törekedett. Személyiségükkel, politikai szerepvállalásukkal másoknak kívánták jelezni, hová kell tartozniuk. Barankovics István, amikor még nem mérgesedett a helyzet a hercegprímás és közte, egy alkalommal be akarta mutatni Eckhardt Sándor professzort Mindszentynek. Következésképpen folyt le a találkozó a Várban, a helynökség meglehetősen romos épületében. Az előtérben várakoztak, amikor egyszerre nyílt az ajtó, megjelent a hercegprímás, kezében a Hazánk első számával, amelyben Barankovics válaszolt a Pálffy-féle támadásra. Mindszenty József minden előzetes szó nélkül így fordult Barankovicshoz: „Micsoda hangnemben ír ön...?!”, majd fölháborodottan becsapta maga mögött az ajtót.

- *Az 1947-es választásokon – igaz, már a párizsi békeszerződés aláírását követően, amikor nyilvánvalóvá vált a szovjet és kommunista hegemonia az országban, a hagyományos pártokat javarészt fõlszalámizták a kommunisták – elindulhatott a kereszténydemokrata párt, elhagyva a keresztény jelzõt, Demokrata Néppárt néven.*

- Egyre jobban elmérgesedett a helyzet a hercegprímás és Barankovics, illetve követõi között. Közeledett az 1947-es választás. Jó barátom volt Karcsai Sándor, Cseh Jenõ, Vida István, Világhy Miklós, õk a fiatal keresztény értelmiségi körhöz tartoztak. Világhy késõbb teljesen átment a másik oldalra, a kommunisták közé.

Ismét felõtltõtt a kérdés: indulhatunk-e a választásokon, vagy sem. Barankovics egy kántortanító fia volt. Sokan zsidó származású felesége miatt nehezteltek rá. Az asszony egyébként aranyos

teremtés volt, aki azután katolizált. Igen jó körülmények között élt, s hozzámment a jóvágású, de szerény anyagiakkal rendelkező Barankovics Pistához. Szerelmi házasság volt az övék.

Korábbiól egészen másféle élményeim voltak a főpapokról, mint amilyent Mindszenty József esetében tapasztaltam, de ez részben származhatott az erdélyi és magyarországi történelmi hagyományok közötti különbségekből is. Majláth Gusztáv Károly és Márton Áron alakja állt előttem, s nem tudtam föltételezni, súlyos ok nélkül miért lenne más mentalitású egy püspök, mint ők. A Horthy-időszak neobarokkos vonások jellemezte közjogi egyházát nem ismertem. Erdélyben egészen más volt a helyzet. Nem értettem, miért támadhatna ellentét a mi társaságunk, amely a „Rerum novarum...” és a „Quadragesimo anno...” a keresztény megújulást szolgáló enciklikák szellemében nőtt fel és élt, illetve a főpapság között.

Mezgár prelátus is töprengett a feszültségek láttán. Elhatároztuk, Budafokon eucharisztikus napot rendezünk, rossz idő esetén a Törley pezsgőgyár hatalmas töltőtermében. Mezgár Lajos, a kiegyezést keresve, Mindszentyt hívta meg főcelebránsnak, akit régebből ismert. Mellette Badalik Bertalan, domonkos tartományfőnököt, és világiként Varga Lászlót. Ez utóbbi hozzánk közel álló személyiség volt, Badalik Bertalan semlegesnek mutatkozott, és a prelátus úr remélte, hátha sikerül feloldani az ellentétet a választások előtt.

Érdtől Csepelig óriási tömeg gyűlt össze. Mindszenty József kétségtelenül népszerű volt. A liturgia után a plébánián ebédet adott Mezgár Lajos – fiatalként nem vettem részt ezen, s az ottani beszélgetés eredményeként elhatározták, hogy Badalik Bertalan-nál több alkalommal találkozóra jönnek össze a különböző nézetek képviselői, s talán megteremtődik annak lehetősége, hogy egységesen lehessen indulni a választásokon.

Ez az esemény kevésbé ismert a párt múltjából. Mi történt a domonkos rendházban, hiszen ön is ott volt?

A találkozón Barankovics mellett részt vett Eckhardt Sándor, Eszterhás Gyurka, Vida Pista, ők a kommunista pártbomlasztás miatt már kiszorultak a kisgazdapártból, ott volt Veress Marianne szociális testvér (őt Erdélyből ismertem, Kolozsvárt rendfőnök volt a bécsi döntésig, amikor átkerült Budapestre, testvére pedig a havonta megjelenő Erdélyi Tudósítót szerkesztette), Endrédy Vendel zirci apát pedig a primás megfigyelőjeként volt jelen. Pálffy távol maradt.

A harmadik tárgyaláson Badalik elővett egy cédulát, s így szólt: „Öminenciája hat pontban foglalta össze álláspontját. Ennek az elfogadása szükséges ahhoz, hogy az egyház a pártot a magáénak tartsa.” A pontok között szerepelt egyebek között, hogy a párt egyházi tanácsadója Mezgár Lajos legyen. Ez kedvező volt, Lajos bácsi köztiszteletnek örvendett. Nem emlékszem már valamennyi pontra, de a hatodikra igen, amely így szólt: „A jelenlévők és akik megalakítják a pártot, írásban kötelezik magukat, hogy mindenben követni fogják a püspöki kar politikai utasításait.”

Megdermedt a levegő, erre senki nem számított. Ebben ugyanis összekeveredett az egyház közvetlen politizálása az egyház tanításának szellemében való politizálással. Eckhardt Sándor bácsi kopasz feje elvörösödött, én pedig a magam fiatalos meg gondolatlanságával azt mondtam: „Igen, majd a börtön előtt megüzeni nekünk a püspöki kar, hogy nyugodjunk meg, mert a fogházigazgató jó katolikus ember.” (Badalik nem tudta, hogy ez már előfordult velünk a nyilas időkben.)

Kijelentettük, ilyen formában elfogadhatatlan a hatodik pont.

Mikor távoztunkban Badaliktól búcsúztam, megjegyezte: „Ezt kár volt mondania, mert nem én leszek az első, aki erről a találkozóról referál őeminenciájának.” Nyilván Endrédy Vendel

apátra utalt.

Néhányan a Keleti pályaudvar felé indultunk a domonkosok Thököly úti rendházától. Az utca bal oldalán beültünk egy vendéglő kerthelyiségébe, ahol egy pohár sör mellett megbeszéltük a történeteket.

Barankovics azzal kezdte: „Most láthatjátok, miről van szó. Javaslatom: ne induljunk a választáson. A hatodik pontban megfogalmazott feltételt nem fogadhatjuk el, ugyanakkor nem akarunk szembekerülni az egyházi hierarchiával.” Ezzel a határozattal váltunk el egymástól.

Mindszentyvel való viszonyunkat ma sokan a Mindszenty-kultusz fényében ítélik meg. A hercegprímást sokan hősnek, áldozatnak látják. Természetesen igaz ez, csakhogy az ő elfogultságát sem hagyhatjuk figyelmen kívül gyakorlati politikai kérdésekben. Ő nem Wyszyński volt. Wyszyński és Márton Áron is börtönbe került, de ők másért: a pasztorális egyházért.

Mindszenty egyik amerikai útján találkozott Habsburg Ottóval. Régi mondás szerint a látszat a tények erejével bír, ezért egy közszereplőnek igen kell vigyáznia a látszatra. Említett bemutatkozó beszéde, amelyben az ország első zászlósurának nevezte magát, illetve a Habsburg Ottóval való találkozása és tárgyalása olyan jelek, amelyek Mindszenty József működésének árnyalt megítélését kívánják.

- A párt indulására vonatkozó döntésüket mégis megváltoztatták. Mi volt ennek az oka?

- Pártközpontunknak egy szerény, kétszobás első emeleti lakás adott otthont, a Vámház körúton, szemben a Vásárcsarnok bejáratával. Az udvarról lehetett feljutni az emeletre a körfolyosós házban. Ekkoriban én láttam el a titkári teendőket.

Másnap közölte Barankovics, néhány napig nem jön be, kipiheni magát. Leutazik Szegedre a ferencesekhez, akikkel

nagyon jó viszonyban volt. Mi pedig állítsunk le minden választási előkészületet.

Egyedül maradtam a párt irodájában, talán Farkas Béla felesége volt még bent, aki az adminisztrációs munkát végezte. Egyszer csak nyílt az ajtó, és papi civilben belépett egy úr. Barankovics Istvánt kereste. Közöltem vele, nem lehet elérni, másnap kora reggel indul Szegedre, egyébként sem indulunk a választásokon.

„Hogyhogy nem indulnak?“, kérdezte. Mire közöltem, ilyen határozat született. Erre ő: „Kérem, nekem beszélnem kell Barankovicssal!“ „Sajnos nincs rá lehetőség.“ „Kovács Sándor, szombathelyi püspök vagyok. Tegnap püspökkari konferenciát tartottunk, s Dudás püspök úr nevében is jöttem. Kérni akarom, hogy induljanak a választásokon, mert mi önöket támogatjuk.”

Erre azonnal telefonáltam Barankovicsnak, s még aznap találkoztak. Mezgárnak is elmondtam a történeteket, mire úgy reagált: ebben az esetben Székesfehérváron föl kellene keresnünk Shvoy Lajos püspököt, akiről az a hír járta egyházi körökben, hogy ő áll legközelebb Mindszentyhez.

- A püspöki karon belül tehát eltérő nézetek jelentkeztek aktuálpolitikai kérdésekben. Ennek részleteiről tudtak-e valamit?

- Később másféle híreket is kaptunk: a hercegprímás által összehívott püspökkari értekezlet nem fogadta el egységesen az ő nézetét. Olyan határozat született, mely szerint minden püspök azt a pártot támogatja egyházmegyéje területén, amelyet jónak lát. Kovács Sándor és Dudás Miklós azt a nézetet vallotta, mindenképpen indulnia kell egy keresztény pártnak a választásokon, s erre mi vagyunk a legalkalmasabbak.

Ezek után hárman, Mezgár, Barankovics és én leutaztunk Székesfehérvárra. Elmondtuk Shvoy Lajos püspöknek a történeteket, majd megkérdeztük, hogyan járjunk el a választási

kampányban, hiszen jelentős városrészek, így például Csepel, a székesfehérvári egyházmegyéhez tartoznak. Elhatároztuk, azokban a választókerületekben, amelyek az esztergomi főegyházmegyéhez tartoznak, nem indítunk jelölteket, mert nem akartunk szembekerülni Mindszentyvel. Ahol azonban a választási kerületek határai átfedték egymást, más volt a helyzet. Kérdeztük Shvoy püspököt, hogyan viselkedjünk az ő egyházmegyéjét érintő részeken. Erre széttárta a karját: „Uraim, az egyházmegyémben én is önöket támogatom.”

- ***Hol sikerült képviselőjelölteket állítaniuk?***

- Az esztergomi főegyházmegye területén kívül mindenütt indítottunk jelölteket. Különböző gesztusokat tettünk: Szekszárdon például a plébános, aki a Horthy-korszakban, majd 45-ben is képviselő volt, a 47-es választásokon nálunk vállalt listás szereplést. Károlyi Bernát, ferences atya Kecskeméten indult a választáson. Miután mindkét papi személy bejutott a nemzetgyűlésbe, azonnal lemondtak mandátumukról mások javára. Ugyanis alapelvünk volt: papi személy ne legyen képviselő. Indulásukkal azt akartuk demonstrálni, hogy a rólunk elterjedt hír – miszerint egyházellenesek vagyunk – hamis.

- ***A választás körülményei – a kommunisták csalása –, illetve az önök pártjának eredménye közismertek. Belülről hogyan élte át ezt az időt?***

- Választási nagygyűlésünket Győrben tartottuk. A hatalmas tér zsúfolásig megtelt emberekkel. Végül hatvankét mandátumot szereztünk, a kommunisták pedig csalással hetvennél több mandátumhoz jutottak. Ha nincs a kékcédulás eljárásuk, nem tudtak volna megelőzni minket. A választás éjszakáján benn tartózkodtam a pártközpontban, ahová telefonon jelentették a részeredményeket. Éjfélig vezettünk! Kétségbe voltunk esve! Hiszen a reálpolitikai körülmények között győzelem esetén az erősödő kommunista diktatúra első számú céltáblájává válunk, és szovjet

segédlettel ki tudja, milyen módszerrel számolnak le velünk. Barankovics otthon várta a híreket.

- *A keresztény pártok hangsúlyozottan világnézeti pártnak nevezték és nevezik magukat, ma is, szemben az ideológiai pártokkal, amelyek pragmatikus gyakorlati politikát folytatnak. Mi volt a Demokrata Néppárt világnézeti-politikai alapeszméje?*

- Hatvankét képviselővel kerültünk be a parlamentbe. Kérdés: az addigi események fényében hogyan gondolkodtunk, miként láttuk a jövőt? Az nem lehetett kétséges, valamiképpen lehetővé kell tenni az egyház létét a jövőben is. Nem számítottunk arra, hogy a kommunisták egyre diktatórikusabb föllépése mellett hatalomra kerülhetünk, s parlamentáris eszközökkel szállhatunk szembe az erősödő diktatúrával, de pusztán létünkkel, hogy vagyunk, valamiképpen mégis alkalmazkodásra szerettük volna kényszeríteni őket. Amikor sorra követték egymást az egyházellenes cselekedetek – a pócspetri ügy, az iskolák államosítása, Mindszenty József letartóztatása –, mintát és támogatást szeretnénk volna adni az egyházi hierarchiának, hogy nincsenek egyedül. A kommunisták persze a mi pártunkat is föl akarták szeletelni a kiscgazdáknál és a szociáldemokratáknál korábban alkalmazott szalámitaktikával.

- *Ilyen körülmények között kellett nekilátniuk a törvényhozó munkának.*

- Mivel mi hirtelenjében alakult párt voltunk, a katolikus szervezeteket és egyesületeket pedig már korábban fős számolták, ezért nem alakulhatott ki társadalmi kapcsolattrendszerünk, egyedül a bizalom kötött össze minket. A parlamenti választás után elhatároztuk, a mandátumot szerzett jelöltek elvonulnak Hévízre, hogy megismerjék egymást, kissé összerázódjanak, mielőtt megkezdik a törvényhozói munkát. Pócsa Lajos, pécsi képviselőtársunknak volt ott panziója, abban tartottuk a háromnapos

találkozót. Előadások hangzottak el, Barankovics István, Mihelics Vid és Echartt Sándor voltak az előadók.

Sikerült elintéznünk, hogy külön vagonban utazhassunk. A Kelenföldi pályaudvaron gyülekeztünk, s egyszer csak halljuk, a rikkancs az Új Ember című katolikus hetilapot hirdeti nagy hangon, amelyben a következő nyilatkozat jelent meg: „Illetékes egyházi helyen kijelentették, hogy az a párt, amely magát kereszténynek és a katolikus egyházhoz közelinek mondja magát, nem a katolikus egyház politikai vetülete.” Mindszenty József így dezuálta (cáfolt) bennünket. Ezzel a tudattal szálltunk föl a vonatra.

Mi egyébként soha nem akartunk az egyház „politikai vetülete” lenni, ellenben az egyházért és a keresztény Magyarorszáért szerettünk volna mindent megtenni.

Mihelics Vid előadásában – egyebek között – azt mondta: nem létezik a magántulajdon szentsége. A magántulajdon nem szerepel a szentségek között, a közjó által korlátozott magántulajdon fogalma felel meg a keresztény tanításnak. Erre az egyik képviselő a közelemben odasúgta a másiknak: „Te, lehet, hogy ez mégis kommunista?” Egyesek ennyire nem voltak tisztában az egyház szociális tanításának lényegével, illetve ilyen kétségeket támasztott Mindszenty említett nyilatkozata.

A Parlament megnyitása előtt mindannyian szentmisén vettünk részt a Szent István-bazilikában, majd gyalog vonultunk át a Parlamentbe.

- *Válaszoltak-e a hercegprímás újságban is megjelent nyilatkozatára?*

- Mindvégig kerültük, hogy nyilvános vitát kezdjünk Mindszenty Józseffel, hiszen ezzel megosztottuk volna az egyházat. Czapik Gyula egri érsek, az akkori püspöki karban a legképzettebb, legműveltebb ember a mi elgondolásunkat támogatta. Ő egyébként lapot is szerkesztett, megalapította a Korda Kiadót.

Széles látókörű ember lévén tudta, hogy Mindszenty József zalaegerszegi perspektívából szemlélt világa nem veszi figyelembe a pillanatnyi történelmi-társadalmi realitásokat.

- *A nemzetgyűlésben szemközt ültek azokkal a kommunistákkal, akik egyre nyilvánvalóbban törtek egyeduralomra. Köztük az ön régi ismerőse, Nonn György...*

- Barankovicsnak, a legerősebb ellenzéki párt vezetőjének időként találkoznia kellett a kormány tagjaival. Nonn György a kommunista párt képviselőjeként szemközt ült velünk az első vagy a második sorban. Heves parlamenti szópárbaj folyt az egyes törvények tárgyalásakor, sokszor bekiabáltunk, és Pfeifferéket, akik a legmarkánsabb antikommunista magatartást tanúsították, rövidesen fel is számolták: egyesek börtönben kötöttek ki, másokat szalámiszállal a maguk oldalára állítottak. Velünk is próbálkoztak ilyen módszerekkel.

Nagy Imre volt a nemzetgyűlés elnöke. 1948 nyár végéig tartó képviselőségem idején háromszor vagy négyszer szólaltatták meg a viharcsengőt. Ha az elnök képtelen volt rendet teremteni az ülésteremben, megnyomott egy gombot, mire a padok alatt megszólaltak az éles, rendkívül kellemetlen hangú csengők. Olyan fülsiketítő láрма keletkezett, hogy mindenki menekülés-szerűen hagyta el az üléstermei.

Az egyik alkalommal, amikor heves kiáltozás támadt a kommunisták oldaláról, Nonn Gyurka mellől beüvöltött valaki: „Ki fogjuk nyírni az ilyen partizánvadászokat!” Erre felálltam – a második sorban ültem, Barankovics mögött –, s hátranéztem, kire mutat az illető. „Ne nézzen, maga az!” „Én? Kérdezze meg Nonn képviselőtársát, ki vagyok én, s hol voltam akkor, amikor a partizánvadászok dolgoztak?” A képviselő Nonnra nézett, majd elhallgatott.

Ilyen körülmények között folyt a parlamenti élet. Minket is meg akartak törni a kommunisták. Barankovics azonban nem engedett, aminek az lett a vége, hogy kilencünket, akik korábban részt vettünk a szociális mozgalmakban, mondvacsinált üggyel megfosztottak a mandátumunktól.

- ***Ez is a koncepciók ügyek sorába tartozott.***

- A mentelmi bizottság előtt feljelentettek minket: nem lehettünk volna választhatóak, mert „fasiszták” vagyunk. Megidézték a bizottság elé a Parlament egyik termébe, ahol hosszú, zöld asztal mellett ültek a pártok képviselői. Orbán László, aki később miniszter lett a Kádár-rendszer idején, olvasta fejemre a vádakát: zsidókat hurcoltattam el Kolozsvárról, baloldali munkásokat üldöztem, s még volt egy harmadik „bűnöm” is: ráadásul mindezt eltitkoltam, s a választójog alapján így nem lehettem volna jelölt, ezért meg kell fosztaniuk a mandátumomtól. A bizottság javaslata alapján a nemzetgyűlés többsége mondta ki a megfosztásról szóló határozatot.

Szemközt ült velem az a kommunista képviselő, aki korábban megrágalmazott az ülésteremben. Mellette egy szociáldemokrata foglalt helyet, akinek a kommunista képviselő a következőt mondta Orbán vádjaira, olyan hangosan, hogy meghalljam,: „Ebből egy szó sem igaz!” Ez a képviselő – utólag tudtam meg – Szőnyi Tibor volt, akit Rajk Lászlóval együtt végeztek ki. Ő ugyanis megkérdezte Nonn Gyurkát, valóban ismer-e engem, s ki vagyok.

- ***Különös lehetett 1944 után ilyen körülmények között találkoznia Nonn Györggyel.***

- Képviselői működésem idején nem voltam kapcsolatban vele. Amikor nagy néha összefutottunk a folyosón, üdvözlöttük egymást, azonkívül semmi több. Nonn a pártunkról korrekten nyilatkozott. Akadtak a kommunisták között tisztességes emberek is, akiket az eszme és a körülmények vittek abba a

táborba. Biztos vagyok abban, ha Nonn György diákkorában találkozik Dávid Lászlóval, nem Balogh Edgár köréhez és a MADOSZ-hoz csapódik.

- ***Nonn György és Balogh Edgár: a baloldal két árnyalata. Ez utóbbiról őriz-e említésre méltó emléket?***

- Balogh Edgárral kapcsolatban el kell mondanom a következőt. 1963-ban utaztam első alkalommal haza, Kolozsvárra. Akkoriban nem volt keresztény sajtója Erdélynek. Mi az Új Ember szerkesztőségéből – ahol dolgoztam – rengeteg számot küldtünk különböző papi címekre; később derült ki, nagy részét nem kézbesítette a román posta. 1990 táján viszont olyan helyzet alakult ki, hogy mód nyílt ottani lapindításra. Emlékszem, a címét is én adtam: Keresztény Szó. A kerekdombi plébános szerkesztette a lapot. Leutaztam Gyulafehérvárra, ahol Jakab Antal püspök egy névjegyen adta meg a lapindításhoz szükséges egyházi engedélyt.

Az újságba Balogh Edgár is írt egy cikket. Ebben olvasható: ő mindig szocialista volt, de sosem ateista. Nonn Gyurka is ilyen fölfogású lehetett. Nonnról sem tételeztem föl sokáig Kolozsvárt, hogy kapcsolatban áll a kommunista párttal.

- ***1948 nyarán nyolcadmagával végül megfosztották mandátumától.***

- A szociális mozgalmak korábbi részvevőin kívül áldozatul esett például Kovács bácsi, egy igen művelt paraszt képviselő is, Zalaegerszegről. Mindszenty 1948. december 26-i letartóztatása után XII. Piusz egyik beszédében határozottan kiállt Mindszenty mellett. Ebben a kritikus helyzetben a kommunisták Barankovicsot az ÁVÓ-val fenyegetve arra akarták kényszeríteni, hogy nyilatkozatban ítélje el a pápát, Mindszentyvel együtt. Barankovics ezt nyilvánosan nem tagadhatta meg, ugyanakkor nem is vállalhatta, így nem maradt más választása, mint hogy elmeneküljön az országból.

Őt aztán többen követték ezen az úton a pártunkból. Akik itthon maradtak, azok gondja lett a párt további sorsa. Elsősorban Mihelics Vid nyakába szakadt a felelősség, aki végül – nem látván más kiutat – föloszlatta a pártot.

- ***Ezzel magyarázatot ad arra a kérdésre, amely mindmáig nehezen érthető: egyes források a párt megszűnéséről, mások csak működésének felfüggesztéséről beszélnek.***

- Barankovics Bécsben – jogi formula szerint – a párt működésének felfüggesztését mondta ki, de idehaza a föloszlatás nélkül nem lehetett volna megszabadulni a kommunisták fenyegető zsarolásától. Így szűnt meg a pártunk.

Barankovics feleségével a Párizsi utcában lakott. A gyermektelen házaspár igen ügyesen oldotta meg menekülését az országból. Szoros baráti körükhöz tartozott Blaskovits Mária írónő, akit fölkerestek Pasaréten, mintha látogatóba mennének hozzá. Akkor megjelent ott egy amerikai követségi gépkocsi, s ebben távoztak Ausztriába 1949 januárjában.

- ***Hogyan ítéli meg Barankovics István emigrációs tevékenységét?***

- Barankovics emigrációjában, haláláig tisztában volt azzal, hogyan él a magyar egyház, milyen a hívők helyzete. Nem állt be azok sorába, akik Nyugaton a kommunizmus elleni küzdelem élharcosai lettek, s ebben az vezérelte, nehogy az itthon maradtak hátrányt szenvedjenek emiatt. Tagja lett a Magyar Nemzeti Bizottmánynak, de olyan nyilatkozatot soha nem tett, amellyel ártott volna idehaza.

- ***Történeti összefüggésben hogyan látja az egyház szociális tanításának érvényesítését Magyarországon? A „Rerum Novarum...” 1891-es megjelenése után évtizedekkel is olyan egyházi fölfogás uralkodott, mintha az enciklika nem jelent volna meg...***

A korábbi keresztény pártok a számos feudális vonást

hordozó monarchiabeli Magyarország egyházi és társadalmi érdekeit képviselték. Nem működött igazi demokrácia, a népképviselőt csak formális szólam volt, s nem létezett a liberalizmus enyhébb és radikálisabb formája sem. Még egyenlő és titkos választójogig sem jutott el az ország, s ebbe a társadalmi-politikai miliőbe illeszkedtek be az akkori keresztény pártok.

Az első pápai szociális enciklika, a „*Rerum Novarum...*” 1891-es megjelenése választóvonalat jelentett a keresztény politizálásban. Ez alapozta meg a modern keresztény társadalomtudományt. A marxizmus egyre nagyobb területeken vált ismertté, s mivel az egyház igazodott az akkori társadalmi rendhez, a marxizmus, illetve a szocialisztikus eszmék egyházellenes vonása elsősorban ebből származott, nem annyira a hit és a vallás elutasítása miatt.

Az egyház hosszú évszázadok óta nagybirtokos volt. Ez Trianon után sem változott, s a földbirtokok fölosztása nem következett be a Horthy-korszakban sem. Valóságos tény a hárommillió zsellér, aki a nagybirtokokon dolgozott. Az egyházi birtokok java része – ez fontos – nem a főpapok személyi jövedelmét szolgálta, hanem az egyházi intézmények fönntartására fordították.

Prohászka Ottokár és a hozzá hasonló, modern gondolkodású emberek a székesfehérvári egyházmegyében megindították az önkéntes földosztást, mert tudták, az egyházi nagybirtok akadályát képezi a hívek egyházhoz való kötődésének. Immár nem lehetett fenntartani a paternalista, szegények segélyezéséből álló szociális gondolkodást. Ebben ugyanis nem az igazságos munkabér követelménye fejeződött ki.

Amikor a harmincas évek közepén megalakultak a KALOT, a KALÁSZ és az egyházközségi munkásszakosztályok, ezek tudatosítani igyekeztek a munkásokban, hogy a marxizmussal, a szocializmussal, s annak legszélsőségesebb formájával, a kommunizmussal szemben létezik alternatíva. Egyes szociális

érzékenységgű papok is támogatták ezt a gondolatot. A szociális enciklikákból levezethetők a követelmények: a családi munkabér az ideál, a keresztény szociális elképzelés a nőt meg akarta hagyni a családban, s olyan munkabérért kell küzdeni, amelyből a család-apa képes eltartani a családját.

- *A háború után ezek az eszmények hogyan fogalmazódtak meg az új viszonyok között?*

- A kérdés az volt, melyik keresztény irányzat folytatódik? Vajon a régebbi korokra jellemző szemlélet, vagy pedig a mi vonalunk, amely a korábbi rendszerben az említett mozgalmakkal társadalmilag előkészítette a modern keresztény politizálást. A KALOT-nak húsz népfőiskolája működött, az EMSZO-nak is nyíltak munkásfőiskolái. Ezekon előadás-sorozatokat kell érteni. Keresztény alapon a korszerű gazdálkodás és a szociális gondolkodás elveivel ismertették meg a hallgatóságot.

Ezek a mozgalmak nem vállaltak semmiféle azonosságot a régi keresztény pártok hagyományaival, ezért vált szükségessé egy új párt alakulása. A régi, úgynevezett keresztény politikusok, akikhez Pálffy és Schlachta Margit is tartozott, nagyrészt legitimisták voltak. A Habsburg-család, bár Ausztriából kitiltották őket, mindig fönntartotta azon igényét, hogy egyszer még vissza-kerüljön Magyarországra.

A legitimisták jelen voltak a két háború közötti magyar közéletben, annak ellenére, hogy a nemzetközi helyzet miatt pártként nem léphettek föl. A Horthy-korszakban is létezett a legitimista elveket valló feudális réteg. A földbirtokok nagy részét kézben tartó gazdagok magyarok voltak, a régi arisztokrácia tagjai, ugyanakkor a falvakban kinőttek a módosabb parasztok, de mellettük ott volt a föld nélküli parasztság nagy tömege.

A kapitalista iparosodás fejlődésével a zsidóság került előtérbe. A nagyipari gyárak jelentős része az ő tulajdonukban volt:

Weiss Manfréd, Chorin, Kornfeld... Innen eredeztethető a későbbi antiszemitizmus gyökere. A nagybirtokok magyar tulajdonosaival és az ipari kapitalisták, illetve a pénzvilág nagyrészt zsidó képviselőivel szemben táplált ellenérzés leszüremkedett az emberek közé. A nyilasok ezért tudtak viszonylag széles támogatottságra szert tenni.

Pártunk tehát semmilyen vonatkozásban nem tekinthető a régi keresztény pártok folytatásának, éppen ellenkezőleg, a katolikus reformmozgalmakra vezethető vissza. Az országos politikusok közül sokan egyetértettek ezek céljaival, így például Teleki Pál is rokonszenvvel tekintett a szociális mozgalmakra, annak ellenére, hogy az arisztokráciához tartozott. Neki Magyarországon nem voltak nagy földbirtokai, s tisztában volt azzal, előbbutóbb be kell következnie valamilyen reformnak, amely politikai szempontból nyitást jelent a demokrácia felé, gazdaságilag pedig a társadalmi kiegyenlítődés és igazságosság irányába mutat. A föld nélküli zsellérséget és a városi proletárságot valamiképpen ki kell emelni nyomorúságos sorsából, s közelíteni az akkor is magasabb nyugati életszínvonalhoz.

- Eszerint a korábbi, progresszív, ugyanakkor nem túlzó reformgondolatot fogalmazták meg amely széles társadalmi bázisra támaszkodhatott volna normális, tehát polgári demokratikus viszonyok között.

- Mint már említettem, Teleki Pál miniszterelnöksége idején Kovrig Béla volt a miniszterelnökség nemzetpolitikai osztályának a vezetője. Ez az osztály támogatta a keresztény megújulást szolgáló társadalmi mozgalmakat, s nyilván számoltak azzal, hogy egyszer nagyobb szerepet játszanak. Ma is hallom a mondatot: „Műveltebb nép, magyarabb magyar” – ilyen és ehhez hasonló jelszavak fogalmazódtak meg. Barankovics is azt hangsúlyozta: demokrácia csak művelt és erkölcsös társadalomban valósulhat meg. Ellenkező esetben, mint a történelmi példák mutatják, a

jelszavakkal vissza lehet élni. Ha nem önálló gondolkodásúak és műveltek az emberek, könnyen manipulálhatók válnak, s ha a vezetők nem eléggé erkölcsösek, akkor téves irányba viszik a társadalmat.

Ki nem mondva ugyan, de a kommunisták bennünket tartottak igazi ellenségüknek. Mert akik csak politikai vonalon, hatalmi szempontból jelentek meg velük szemben, azokkal könnyebben leszámolhattak. De mi az egész társadalmi átalakulásban olyan programot képviseltünk, amilyen konkurenciát jelentett az általuk hirdetett marxista elképzeléssel szemben. Demokratikusan, a népre építve kívántuk végrehajtania változásokat. Ismétlem, nem a múltat akartuk megvédeni vagy visszahozni, míg a többi párt valamilyen jellegzetességet ragadott meg: vagy a szovjetellenességet, vagy a marxizmussal kapcsolatos ellenérzést. A tényleges, a társadalom egészét érintő átalakulást nem képviselték.

Ezért kénytelenek voltak pártunkat egy ideig tolerálni. Tudták, olyan átalakulást kínálunk, amilyent a többi párt nem, s ehhez az átalakuláshoz nekünk a szociális reformmozgalmakkal megvolt a bázisunk.

- A kommunisták szokásos demagógiájukkal tehát nem támadhatták a Demokrata Néppártot.

- Ez volt a mi előnyünk, ugyanakkor a kommunisták szemében veszélyességünk forrása. Ami rossz volt a múltból, abban egyet tudtunk érteni a kommunisták átalakítási törekvéseivel, de ennek jövőre vonatkozó módozatával már nem azonosulhattunk. Ellenzékként egyéni utat kellett járnunk, s a kommunisták tudták, komoly tömegbázissal rendelkezünk, amit a választások is bizonyítottak. Bennünket tehát nem azonosíthattak sem a múlttal – Mindszenty József, elsősorban közjogi értelemben, sajnos ehhez kötődött –, sem azokkal, akik szolgáian akartak beilleszkedni egy kommunista vezetésű politikai irányba, amelyről tudtuk, hogy

végző célja a vallás kiiktatása. Hiszen ott állt előttünk a Szovjetunió riasztó példája.

- *A keresztény politizálás szellemében akkoriban sem értett egyet a társadalmi radikalizmus semmilyen formájával?*

- Ekkoriban tanultam meg, hogy a politika a lehetőségek művészete. Tudtuk, a fennálló helyzetben egy forradalommal sem érhetünk el semmit, amit azután 1956 bizonyított. Kicsinyek vagyunk, a Nyugat pedig országunkat átengedte a szovjet érdekszférába. Tehát ezen belül kellett úgy politizálnunk, hogy tudomásul vesszük, a térség meghatározója a Szovjetunió. Nem lehetett nyíltan szembeszállni a szovjet hatalmi politikával, mert – mint a példák sokasága mutatta – azonnali eltiprást jelentett volna. Úgy reméltük képviselni az átalakulást és az egyház érdekeit, hogy a szovjetek ne érezzék ezt rájuk nézve veszélyeztetőnek, s ne akarják szükségképpen megsemmisíteni az egyházat. Ekkor már erre kellett összpontosítanunk, mert a pártok fölszámolása nyilvánvalóvá vált.

- *A koalíciós idők tehát hasonlítanak a hamiskártyások játékához?*

- 1945-ben még megtartották a politikai látszatot, hiszen akkor alakult ki az új világrend. A Szovjetunió azt gondolta, Magyarországon nagyobb bázisra támaszkodhatnak a marxista, kommunista eszmék. Ezt nyilván az emigráns kommunisták hitették el velük. Ám csalódniuk kellett, mert az első választásokon elsöprő győzelmet arató kigazdapárt a nemzeti vonalat képviselő történelmi párt volt, bár világnézetiileg nem támaszkodott olyan alapokra, mint a miénk.

- *Ha jól értelmezem korábbi fejtegetései alapján, Mindszenty József személyiségét és működését elsősorban történelmi-közjogi, illetve szociológiai szempontból ítéli meg, s nem a kiváló főpásztor, a lelki ember érdemeit vitatja el.*

- Látnunk kell, hogy Mindszenty József háború előtti politikai-társadalmi felfogásával, amelynek a legitimizmus volt a központi magja – s amiért nem fogadott el minket –, nem maradt egyedül, a dunántúli papság jelentős része az ő nézetét képviselte. Az egyházra nézve is hátrányos lett volna, ha ezzel a felfogással képviselik a kereszténységet az új nemzetközi helyzetben.

Vigyáztunk arra, hogy ezeket a vitákat mindvégig belső ügyként kezeljük, ne osszák meg a társadalmat, ne folytassanak küzdelmet a hierarchiával a magukat keresztényeknek valló társadalmi-politikai erők.

- Melyek voltak azok a fő pontok, amelyekben törekvéseik formai szempontból megegyeztek a kommunistákéval – csak homlokegyenest ellentétes tartalommal?

- Politikai programunkban mi is kiálltunk a földbirtokreform mellett, ami részben be is következett, de nem olyan módon, mint ahogy az az 1930-as évek közepétől kibontakozó katolikus megújulási mozgalmak programjában a társadalmi igazságosság jegyében körvonalazódott. Ezek ugyanis a kárpótlással egybekötött modern közösségi gazdálkodást gondolták el. Dániát tekintették mintának, ahol jól működtek a kisgazdaságok önkéntes társulásával létrejött parasztszövetkezetek. Mi ezt a fajta megoldást el tudtuk volna fogadni. Ezzel szemben a kommunisták 1945 után a szovjet típusú kolhozosítást követték.

Az ipari üzemek és az ipari munkásság esetében azt a felfogást képviseltük, hogy résztulajdonossá váljanak a dolgozók, s ilyen módon folyják a magántulajdonon alapuló kapitalista termelés, szemben a korlátozatlan szabadkapitalista versengéssel, amelyben kizárólag a tulajdonosi tőke érdeke a meghatározó.

Ezek az elgondolások természetesen nem tetszettek a kommunistáknak. Bár nem a régi kapitalista felfogást képviseltük, de

nem is az övékét, amely a teljes államosítást tartotta követendőnek.

Mindezek jelzik, hogy – mint már mondtam – hosszú távon mi jelentettük a kommunisták számára az igazi ellenfelet. Arra törekedtek tehát – mivel társadalmi nézeteinkkel nehéz lett volna vitába szállniuk –, hogy nyíltan állítsanak szembe minket a hierarchiával. Ilyen körülmények között jelentette a politizálás a lehetőségek művészetét. Ezt a szellemiséget követte az Új Ember című katolikus hetilap is, amelyhez életem jelentős szakasza kötődik.

- *Hívó emberként látnia kellett a pasztorális egyház háttérbe szorítását, ami aztán 1948-tól egyházüldözéssé vált.*

- Már jóval Mindszenty letartóztatása előtt megindult az egyház működésének a korlátozása. A katolikus egyesületeket, mint ismert, már korábban, 1946-ban betiltották, majd 1948 tavaszán államosították az egyházi iskolákat. Egyetlen egyesületet sikerült megmenteni, az 1848 óta folyamatosan működő katolikus könyvkiadót, a Szent István Társulatot. A kiadónak könyvesboltjai is voltak, a legnagyobb (Budapesten) a Kecskeméti utcában. Amikor az üzleteket és a nyomdákat államosították, ezt is felszámolták, de maga a kiadó megmaradhatott. Az egyházi könyvkiadást nem merték teljesen likvidálni. Imakönyveket, hittankönyveket – ekkor már fakultatív hitoktatás folyt – korlátozott számban meg lehetett jelentetni.

Az 1948 utáni totális diktatúrában személyemben is egyik „közellenségévé” váltam az új, „szocialista” pedagógiának. Itt, Budafokon, a közeli Kossuth Lajos utcai Általános Iskolába jártak a gyermekeim. Előfordult, hogy egy időben négy gyermekemet írtam be hittanra. Ezzel más szülőket is bátorítottam. Amikor hittanbeíratásra mentem, az igazgató és másik két pedagógus fogadott, és gyermekeim karrierérdekeire hivatkozva minden módon igyekeztek lebeszélni a beíratásról.

- Utólag világosan láthatóak a politikai viszonyok és azok következményei. Kortársként mennyire lehetett tájékozódni a jelent és a várható jövőt illetően egy olyan, kimondottan közérdeklődésű személynek, mint ön?

- A Moszkvából hazatért kommunisták álma és érdeke – ez rövidesen kitűnt – a szovjet típusú politikai-társadalmi rendszer bevezetése volt. Minden eszközt felhasználtak – a Szövetséges Ellenőrző Bizottságot is, amely a győztes nagyhatalmak képviselőiből évekig működött a vesztes államokban, nálunk szovjet, Nyugaton amerikai és angol vezetéssel – saját céljaik érdekében.

Kezdetben nem lehetett világosan látni az erőviszonyokat, s főképpen azt nem, hogyan alakulnak majd a jövőben. Például Szekfű Gyula azért vállalta el a moszkvai követi megbízást, mert reménykedett abban, hogy Magyarországnak sikerül valamiféle belső autonómiát elérnie, demokratikus szociális átalakulással, s ez a mi elképzeléseink szerint valósulhat meg.

Rákosiék, a Moszkvából hazatért kommunisták szovjet mintára mihamarabb a teljes hatalmat akarták megszerezni. Kezdetben a Szövetséges Ellenőrző Bizottság szovjet elnöke, majd később a szovjet követ volt a magyar sors alakítója. Velük könnyen elfogadtatták, hogy Magyarországon az egyetlen reális, megbízható politikai erő a kommunista párt.

A Szovjetunió nem deklarálta nyíltan a totális diktatúrát, utólag azonban kiderült, nem fogadott el semmiféle más véleményt. Az volt a taktikájuk, hogy először a végrehajtó hatalom felett szerzik meg a hatalmat. Így – hiába győzött az 1945 őszi választásokon abszolút többséggel a kisgazdapárt – a Belügyminisztérium, a rendőrség, a hadsereg kommunista irányítás alá került. Aztán jöttek a koholt politikai perek – kivégzésekkel, börtönbüntetésekkel –, és mindenféle más törekvéssel diktatórikusan leszámoltak. Kovács Bélát, a kisgazdapárt főtitkárát, parlamenti képviselőt egy idegen hatalom, a Szovjetunió állambiztonsági szervei

hurcolták el 1947 februárjában, s a vád – mivel mást nem tudtak találni – a szovjetellenesség volt. Idehaza hamis bizonyítékokat produkáltak, majd szovjet bíróság (!) ítélte el a magyar nemzetgyűlés egyik képviselőjét. Tanúja voltam ennek a folyamatnak.

A kommunisták kezdetben felállították a Nemzeti Bizottságokat, gondoskodva arról, hogy azokban mindig baloldali többség érvényesüljön. Bevonták a társadalmi szervezeteket, elsősorban a szakszervezetet és a nőszövetséget, amelyek ugyancsak kommunista vezetés alatt álltak.

Más pártok tagjai közül pedig kiválasztották azokat, akiket meg tudtak zsarolni, s a párton belül őket juttatták hatalomra. Tildy Zoltán gyenge egyéniség volt, Kovács Béla elhurcolása után nem mert kiállni a kisgazdapárt eredeti programja mellett, s ezzel teret adott Dobi Istvánnak, aki előbb Kovács Béla utóda, majd a kisgazdapárt vezetője lett. A parasztpártból kiszorították Kovács Imrét, aki baloldali, de nem kommunista meggyőződésű volt, és Veres Pétert, Erdei Ferencet tolták előtérbe. A szociáldemokrata pártból Kéthly Annáékat szorították ki, Peyer Károlyt börtönbe juttatták, s helyükbe Szakasits Árpád és Marosán György került.

Miután így előkészítették a terepet az egyes pártokban, azok – immár kriptokommunista vezetéssel – előbb beléptek a Hazafias Népfrontba, majd megszűntek.

Közben a kommunista párton belül kitört a hatalmi harc a Moszkvából érkezett és a nyugatos, illetve itthoni kommunisták között.

Rajk Szőnyihez hasonlóan erdélyi származású volt. Ők talán mérsékeltek volna a szovjet politikai rendszer szolgálai bevezetését, illetve jobban képviselték volna a magyar politikai érdekeket. De

minden ilyen kezdeményezéssel radikálisan leszámoltak a kommunista párton belül. Pfeiffer Zoltán nyíltan vállalta a szembenállást Rákosiékkal, s őt határozottan bírálta az egyes szovjet intézkedéseket. Pártja, a Függetlenségi Párt jelentette akkor a jobboldali politikai erőt. Az ő parlamenti mandátumukat egyszerűen megsemmisítették a kommunisták.

Említettem, hogy minket egy ideig – mivel sem szovjetellenes váddal nem illethettek, sem azzal, hogy a Horthy-korszak politikáját akarjuk képviselni – kénytelenek voltak eltűnni. Hála Istennek, pártunkban nem találtak olyan belső embert, aki kollaborált volna velük.

- *Kikerült a nemzetgyűlésből, s talán örülnie kellett, hogy ennyivel megúszta. Mihez kezdett ezek után?*

- Amikor 1948 nyarán kizártak a parlamentből, Barankovics azt mondta nekem: „Sanyi, mondj le minden tisztségről, a régiek közül ne tarts kapcsolatot senkivel, mert ellenkező esetben fönnáll a veszélye, hogy utánad nyúlnak.” Betartottam a tanácsát. Képviselőként Shvoy püspök fölkért, hogy erdélyi lévén, vegyem át a határon túli magyarokat támogató Szent László Társulat titkárságát. Egy ideig be is töltöttem ezt a pozíciót. Barankovics tanácsa után azonnal lemondtam erről, s kerültem minden olyan alkalmat, amely szemet szúrhatna az ÁVÓ-nak.

Akkoriban a törvények szerint, ha egy köztisztviselőt képviselővé választottak, arra az időre szüneteltetnie kellett köztisztviselői állását, fizetést se kapott. Ugyanakkor a törvény azt is tartalmazta, ha megszűnik a mandátuma, vissza kell venni korábbi munkahelyére. A Belügyminisztériumot, ahol 1947-ig szolgáltam, kommunisták vezették. Hiába a törvény, semmi esélyem sem volt, hogy visszavegyenek – s ilyen helyen nem is akartam dolgozni. A Földművelésügyi Minisztérium ellenben még kispazda vezetés

alatt maradt. Bárányos Károly miniszter igen rendes ember volt.

Már korábban is jó egyházi kapcsolatokkal rendelkeztem, s eljártam az Actio Catholica (AC) keretében működő értelmiségi körbe. Lénárd Ödön és Ikvey (Pfeiffer) László volt ennek két jeles képviselője, az AC igazgatója pedig Mihalovics Zsigmond volt. Egyik alelnöke Perneckzy Béla, a Földművelésügyi Minisztérium miniszteri osztályvezetője.

Perneckzy a katolikus értelmiségi körben legalább havonta egy alkalommal előadást tartott az AC Kárpátia Étterem felé eső szárnyában lévő előadótermében. Ez minden alkalommal zsúfolásig megtelt. Nagyon vigyáztunk arra, véletlenül se lehessen pártszínezetűnek feltüntetni az értelmiségi kör összejöveteleit.

Perneckzy segítségével – még a választások előtt – átvett a Földművelésügyi Minisztérium, ahol gazdasági munkaügyi felügyelővé neveztek ki. S mivel a korábbi időkből még volt szabadságom, a választásokig ezt töltöttem. Képviselőségem, majd parlamenti eltávolításom előtt mindössze két alkalommal jártam a minisztériumban. Ezzel együtt jogilag vissza kellett volna vennie a minisztériumnak, erre azonban nem került sor, mert időközben ott is kommunista került a bársonyszékbe.

Képviselői mandátumom megszűnése után írásban azonnal jelentkeztem a minisztériumban, de ez már csak amolyan formaságnak számított. Apósom a MÁVAG-nál volt főművezető, együtt éltünk itt, feleségem családjának házában, de nem volt semmiféle jövedelmem. Egyik paraszti származású, egykor KALOT-os képviselőtársam, Mézes Miklós, amikor megtudta ezt, küldött nekünk egy zsák krumplit, amit egy bérelt földdarabkán elültettünk. A földet jutányosan kaptuk François pezsgőgyároséktól, anyósom ugyanis rokonságban volt velük. François Lajosné anyósom, Beer Anna nagynénje volt. A földön megtermeltük, amit csak lehetett.

Közben időről időre sürgettem a minisztériumot, mikor hívnak be. Egyszer csak közölték, hagyjam abba az érdeklődést, ellenkező esetben internálnak. Eszterhás Gyurka, aki korábban a kisgazdáknál Varga Béla titkára volt annak 1947. júniusi meneküléséig, átjött a mi pártunkba, majd másokhoz hasonlóan ő is disszidált. Itthon maradt a felesége két gyerekkel. Kati sem tudott miből megélni, ezért összeköttetései révén vett egy harisnyakötőgépet. Ehhez tudni kell, az üzletekben nem lehetett női harisnyát kapni. A nejlont még nem találták föl, selyemharisnya pedig nem volt. Ezért kötött harisnyákban meg zoknikban jártak a nők.

Katiék felfejtették a régi, rossz női harisnyákat, s ezekből csipkeharisnyát kötöttek. Ez igen divatosnak számított, mindenki igyekezett hozzájutni. Utolsó képviselői tiszteletdíjamból vásároltam egy kötőgépet, s megpróbálkoztam a kötés elsajátításával. Nehezen ment, mert a harisnya ujjrészét bonyolult megkötni, a csipkeminták ráviteléhez is ügyes kéz kellett. Vért izzadtam, mire belejöttem.

- ***Fanyar humorral azt mondhatjuk: maszek lett.***

- Igen, majd később „üzleteltem”. Ugyanis jelentkezett egy fiatal lány, aki hallotta, mivel foglalkozom. Korábban egy zsidó kisiparosnál végezte ezt a munkát. Remekül dolgozott, s az áruval üzletelni kezdtem. A harisnyát felajánlottam egy kereskedőnek, aki folyamatosan átvette a szállítmányokat.

- ***Hogyan alakult közben a családi élet?***

- Az iskolák államosítása után a szerzetesek kiszorultak az oktatásból, igaz, még nem internálták őket és egyelőre nem tiltották be a szerzetesrendek működését. Feleségem két apáca iskolatársa, az irgalmas nővérek rendjének tagjai Budaörsön minden lehetőség nélkül maradtak. Amikor egyikük meglátogatott

minket, elmondta, van egy síkkötőgépük, s azon zoknikat készítenek. Rövidesen én lettem a „munkaadójuk”. Kitalálták, hogy csíkos női zoknikat gyártanak, aminek ugyancsak nagy keletje volt. Az Örökimádás-templomhoz is tartoztak nővérek, akik szintén kereset nélkül maradtak. Ők is elkezdtek nekem dolgozni, a végén legalább hét-nyolc üzletbe szállítottam az így készült árut. Egész tűrhetően tudtam keresni ezzel. Annál inkább ment az üzlet, mert egyik komám kapcsolatban állt az angol-magyar cérnagyár mérnökével, Vámoser Pállal. Az ő révén sikerült anyagot szerezni a budaKALÁSZi gyárból, én pedig megismerkedtem egy cérnázóüzemben dolgozó férfival.

Kiderült, kereskedőszellem is lakozik bennem. Nemcsak a nővéreknek jutott megélhetésre, hanem családomnak is viszonylag tisztességes jövedelmet nyújtott a vállalkozás. Egészen az üzletek államosításáig ment ez így.

- ***Jogászként nem próbált elhelyezkedni?***

- Erre nem volt lehetőségem. Kolozsvárt ugyan megszereztem az államtudományi doktorátust, de a jogi doktorátus elnyeréséhez hiányzott még két szigorlatom, ezek abszolválása elmaradt a zűrzavaros időkben.

A kolozsvári egyetem időközben ismét átköltözött Szegedre. Letettem egy pótszigorlatot, tehát már csak egyetlen szigorlat hiányzott ahhoz, hogy jogi doktor is legyek.

- ***Túl vagyunk már Mindszenty József letartóztatásán, a szerzetesrendek működését is betiltották. A püspöki kar tagjait, rajtuk keresztül a papságot és a keresztény embereket is megfélemlítették...***

- A magyar egyházban az volt a szokás – a kollegialitás elvét majd csak a II. vatikáni zsinat fogalmazza meg –, hogy a püspökök időről időre konferenciát tartottak, ezek vezetője az esztergomi érsek volt, akadályoztatása esetén a kalocsai, s ha ő sem tudta ellátni az elnöki posztot, következett az egri érsek.

Mindszenty letartóztatása után Grósz József lett a püspöki kar vezetője, akit az állam igyekezett megdolgozni. Grósz, amennyire lehetett, ellenállt, de 1951-ben őt is bebörtönözték. Így került Czapik Gyula egri érsek a püspöki kar élére. Czapik azok közé tartozott, akik a kezdetektől világosan fölmérték az egyház politikai helyzetét. Mindig azon gondolkodott, hogyan lehetne – mivel más választás nincs – megtalálni a koegzisztenciát, az együttműködést.

1950 szeptemberében – a szerzetesek deportálását követően – szétzavarták a rendházak lakóit. Az említett budaörsi irgalmas női rendháznak Ráth Irén volt a vezetője, nővére, Ráth Klára pedig a tartományfőnök helyettese.

Már korábban felhívtam a figyelmüket, hogy előbb-utóbb bekövetkezik a szerzetesrendek működésének betiltása. Így került hozzánk a mosonszentjánosi származású Wachtler Mária nővér, akinek minden hozzátartozóját Németországba szállították a magyarországi németek kitelepítése idején. A házban élt apósom, anyósom, feleségem nagynyja, illetve feleségem két leánytestvére is. Sokan voltunk, ennek ellenére helyet adtunk neki, s itt élte át – családtagként – a következő negyvenöt évet. Kezdetben még néhány napig külön étkezett, mert nem tudott gyorsan beilleszkedni a családba.

- *Egymás után születtek a gyermekei. A nővér segítséget jelenthetett gondozásukban, nevelésükben.*

- Igen, csakhogy ez is érdekesen kezdődött. Mária nővér feleségemnek bevallotta: igaz ugyan, hogy apácaként – az engedelmesség alapján – tanítónő lett, de nem szereti a gyerekeket. Később – jellemzéseként mondom – ikergyermekünk szerető keresztanyja lett. Ekkor mondtam neki: mi lenne, ha még szeretné is a gyerekeket.

A Jóisten nagy ajándékának tekintem, hogy körünkben élte le életének jelentős részét.

- Miután a nyilvános politizálás lehetősége megszűnt, egyre inkább az egyház belső életére irányult a figyelme, s ott keresett magának kibontakozási lehetőséget?

- Az 1950-es állam és egyház közötti – kikényszerített – megállapodásban korlátozott létszámmal engedélyezték három férfirend, a ferencesek, a bencések és a piaristák, illetve a szegény iskolanővérek működését. Mindegyikük két-két gimnáziumot tarthatott fenn, évfolyamonként két osztállyal, negyvenes létszámmal. Így mégiscsak megindulhatott a gyerekek keresztény nevelése és oktatása. Azt is engedélyezték, hogy az idős szerzetesek számára – mindenféle járandóságot, a nyugdíjat is megvonták tőlük – felállítsák az egyházi szeretetszolgálatot. Helyileg ez a piaristák Mikszáth Kálmán téri épületében kapott helyet, amely korábban a Notre Dame nővéreké volt. A piaristák Duna-parti épülete 1953-ban a Pázmány Péter Tudományegyetemből alakult Eötvös Loránd Tudományegyetemhez került. Az egyházi szeretetszolgálatnak a Mikszáth Kálmán téri épület földszintjén jutott két iroda. Vezetője Szörényi Gábor jezsuita volt, két apáca helyetessel. Elsősorban az idős nővéreket segítségét tekintették feladatuknak.

A piarista rend tartományfőnöke ekkor Sík Sándor, korábban a szegedi egyetem esztétikaprofesszora volt. Vele kapcsolatban talán nem mindenki előtt közismert, hogy testvére volt Sík Endre kommunista politikus, aki 1919 után a Szovjetunióba menekült, majd 1945-ben tért vissza. Az ő fia pedig, Sík Ottó, később Kádár János titkárságára került.

Az állam megengedte, hogy egyházi szeretetotthon létesüljön a Mátraszentimréhez tartozó Bagolyirtáson is, ez lett a Stella üdülő. Ebben egyházi személyek nyaralhattak is. Amikor az Új Ember még nem vásárolta meg ennek közelében a maga kis házát, az újság alkalmazottjaként családommal én is ott pihentem.

Egy alkalommal hívatott Szörényi Gábor, akit korábban nem ismertem. Vida Istvántól hallotta, hogy kötéssel foglalkozom, s nővérekkel is együtt dolgozom.

- ***Vida Istvánt, ezt a tehetséges embert – térjünk ki erre – gyalázatos módon meghurcolták a kommunisták.***

- Az ő szolgálatukban valamilyen világi egyházi pozíciót szántak neki. Sikerült beszervezniük, végül kénytelen volt olyan helyzetbe hozni magát az egyházon belül, hogy a kommunisták ne tudják felhasználni saját céljaikra. Védekezésül elvált a feleségétől – ezáltal az egyházban elfogadhatatlanná vált, és később egy könyvesboltban dolgozott. Amikor évek múlva találkoztam vele, mindig jó tanácsokat adott, mire vigyázzak a politikában. Tudom, hogy rólam soha semmit nem jelentett. Utólag sokat gondolkodtam a magatartásán, és megértettem őt, amikor én is hasonló beszervezési tortúrákon estem át. De ez már későbbi történet.

Kovrig professzor Kolozsvárt azt mondta nekem, nem ismer még egy olyan tehetséges embert, mint Vida Istvánt, aki egyébként jogot végzett. S mint már volt róla szó, ő szervezte meg az EMSZO-t és a Hivatásszervezetet. Kolozsvárt, amikor reformmozgalmainkkal színre léphettünk, meghívtam előadónak Vidát a Magyar Színházban tartott estünkre. Ragyogó stílusban beszélt, nagyszerű elméleti felkészültséggel.

- ***Térjünk vissza a találkozáshoz Szörényi Gáborral.***

- Azt kérdezte tőlem, hogyan lehetne a volt szerzetesek, szerzetesnők munkavállalását valamiképpen legalizálni, illetve megélhetési lehetőséget teremteni számukra. Ekkor szerveztem meg a Szolidaritás Háziipari Szövetkezetet. Elmondtam Szörényinek az elképzelésemet, majd Czapik érsektől kaptam egy megbízólevelet, hogy járjak el ebben az ügyben.

Az Iparügyi Minisztériumban egy hatvan felé járó miniszteri tanácsoshoz került a kérelem, aki 1945 után szociáldemokrataként

két vagy három évig diplomata volt Hollandiában. Az ő közreműködésével sikerült létrehozunk a háziipari szövetkezetet, amely a maga nemében egyedülállónak számított: az ország egész területén szervezhetett tagokat és fiókokat.

Elkészítettem az alapszabályzatot, s ezt jóváhagyták a fölöttes szervek. A Mikszáth Kálmán tér mellett, a Krisztus király-kápolna udvarából nyíló nagy közösségi teremben alakítottuk ki a műhelyt és az irodát. A nővérek – lehetőségük szerint – behoztak minden eszközt, s ezek segítségével varró- és kötőrészleget alakítottunk ki.

Egyik külföldre menekült rokonunktól ránk maradt egy szemfelszedő gép. Közben államosították az üzleteket, azon a vonalon már nem lehetett a korábbi módon eladni az otthoni termékeket. Így feleségem a Szolidaritás megalakulása után bedolgozóként oda szállíthatott.

- Többször szóba került az Új Ember című, 1945-ben indult és napjainkban is megjelenő katolikus hetilap. Ekkor már ott dolgozott?

- Igen, Saád Béla igazgató kiadott a Szolidaritás Szövetkezet megszervezésére. Kezdetben úgy látszott, én leszek a vezetője is. Ám fölismertem, ha egyetlen világi is bekerül, az állam megkezdi a beépített emberek odaküldését.

Az 1953-ban alakult Szolidaritás Szövetkezet egyik vezetője Ráth Irén lett, könyvelője pedig Nemeskéri Margit az angol-kisasszonyoktól. Egyre több munka akadt, én elsősorban az üzletszerzésre fordítottam a figyelmemet. A szövetkezet hosszú ideig számos apácának és szerzetesnek jelentett megélhetést.

A szövetkezet megalapítása után azt mérlegeltük Szörényi Gáborral, mit lehetne tenni, mivel a nyugdíj megállapításánál a szerzeteseknek nem vették figyelembe az 1950-es szétszórátásig

eltöltött munkaidejüket, hiába voltak tanárok vagy kórházi ápolók. Amikor Wachtler Mária nővér 1950-ben hozzánk került, kiváltottam számára a cselédkönyvet, háztartási alkalmazotti beosztásra. Sok plébánián sajnos nem jelentették be a befogadott szerzeteseket.

Sikerült elérnünk – Czapik Gyula érsek közreműködésével, az én kezdeményezésemre –, hogy azt a rendeletet, amely nem számította be a szerzetesek korábbi munkaviszonyát, visszamenőlegesen törölték. Óriási jelentősége volt ennek.

- *A Szolidaritás Szövetkezettől mikor vált meg, s tért vissza korábbi munkahelyére?*

- Valamikor 1956 előtt meglátogatta a szövetkezetet az 1951-ben alakult Állami Egyházügyi Hivatal vezetője. Nemeskéri Margit kemény tartású, előkelő nő volt. Azt mondta nekem: „Keresztes kartárs, nagyon kérem, holnap ne jöjjön be.” „Miért ne?” „Látogatót kapunk, s nem akarjuk, hogy lássa önt.” Mire azt válaszoltam: „Tudja mit, akkor többet nem is jövök be.” Visszamentem az Új Emberhez, Saád Bélától megkérdeztem, visszavesze-e korábbi, fűtői beosztásomba. A kiadóhivatalba kerültem, ahol az előfizetők nevét nyomtatógép kezelője lettem.

Miután korábban, képviselőségem után hivatalosan nem tudtam elhelyezkedni, az akkori törvények szerint közveszélyes munkakerülő lettem. Mindenkit így tartottak számon, aki nem rendelkezett munkakönyvvel. Amikor a minisztériumból megfenyegettek, hogy erre hivatkozva internálnak, munka után kellett nézmem. A háziipari kötőengedélyt a feleségem nevére váltottuk ki.

Ferences barátunk, Károlyi Bernát, aki korábban Kecskeméten volt a Demokrata Néppárt képviselőjelöltje, időközben a pasáréti ferences templomba és rendházba került. 1949-ben fölkerestem, és megkérdeztem, nem tudna-e alkalmazni, például a

havonta megjelenő kis tájékoztató füzetek körüli munkában. Vállalta, hogy bejelent, de nekem kellett fizetnem az SZTK-díjat. Fizetést nem kaptam, havonta nyolcvan forintomba került, hogy ott voltam hivatalosan alkalmazásban, s ezt a munkakönyvembe is bevezették.

- *Végül is, mikor és hogyan került az Új Emberhez, ahol „karriert” futott be: előbb pénzeszedő, majd fűtő lett.*

- 1950-ben vettek fel az Új Emberhez. Összetalálkoztam Rónay Gyurkával, korábbi képviselőtársammal. Elmondtam neki, hogyan élek, erre azt mondta: beszél Saád Bélával, s esetleg az Új Embernél lehetne alkalmazni engem. A hetilap elismert orgánium volt, Rónay mellett Mihelics Vid, Pénzes Balduin jegyezte a lapot, Saád Béla volt az igazgató. Kétszáz forintos fizetéssel vett föl, kezdetben pénzeszedőnek. Kötetlen munkaidőben végeztem a munkát, s mellette folytathattam az otthoni háziipari kötést. Jártam a késedelmes előfizetőket, hogy beszédjem tőlük az elmaradt előfizetési díjat. Fáradtságos munka volt házról házra, lakásról lakásra járni. Az Új Ember népszerű lap volt, de kommunista nyomásra csökkentették a példányszámot, végül hetente tizenháromezer újság jelent meg. Ebből nem lehetett eltartani az alkalmazottakat, ezért néhányukat elbocsátották. Saád több gyermekemre tekintettel engem megtartott. Szigeti Endrének, Ijjas Antinak a szerkesztőségből, a fűtő Takács Gyurinak a kiadóhivatalból nem voltak gyermekei, s kényszerűségből távozniuk kellett. Így kaptam meg a fűtői beosztást, emellett az adréma-gépen az előfizetők nevét nyomtattam.

- *Említette, hogy Rónay György segítségével került az Új Emberhez. A Demokrata Néppárt körül tömörülő katolikus értelmiséggel kapcsolatban maradt-e?*

- Többen voltunk az Új Embernél és a Vigilia folyóiratnál a Demokrata Néppárt képviselői közül: Rónay Gyurka, Mihelics Vid és jómagam. Ők is nyomás alatt éltek, kénytelenek voltak

találkozni a kommunista hatalom különböző szintű hivatalnokaival, de biztos vagyok abban, semmiféle engedményt nem tettek. Az Új Ember és a Vigilia szellemiségét mindig meg lehetett különböztetni a békepapi mozgalom lapja, a Kereszt, majd utóda, a Katolikus Szó irányvonalától.

- Különös alakja volt a háború utáni politikai életnek Balogh István katolikus pap, akit általában Balogh páter néven emlegetnek. Az a kis történet jut eszembe vele kapcsolatban, amelyet Havass Géza szegedi lelkipásztortól hallottam: amikor Debrecenben összehívták az Ideiglenes Nemzetgyűlést, szovjet katonai teherautókkal szedték össze az alkalmas személyeket. Balogh páter természetes alakját alig tudták feltuszkolni a platóra... Más pedig arról számolt be, Budapesten, Bem rakparti lakása felért volna egy múzeummal, annyi értékes festmény sorakozott a falakon.

- Balogh István szegedi katolikus pap – közismerten Balogh páter – politikai szereplésére mindenképpen ki kell térnem. Balogh Pfeifferék pártjához tartozott, s amikor a pártot széttranszírozták, annak maradéka Balogh-párt néven működött tovább. Szegény Kunszery Gyula is így maradt egy ideig a Balogh-párt tagja, s csak nagy nehezen tudott onnan megszabadulni. Kunszery életét tragédiák kísérték: felesége súlyos beteg, fia pedig fogyatékos volt. De szeretettel és türelemmel bánt mindkét családtagjával.

Balogh István békepapként kollaborált a kommunistákkal. Részt vett az 1944-es ideiglenes kormány munkájában is, ahol miniszterelnökségi államtitkár lett. A kommunista hatalomátvételkor pedig teljesen „befarolt” a kommunistákhoz.

- Életének közösségi színtere az 1950-es években az Új Emberre, illetve a budafoki plébániára szorítkozott.

- A Szolidaritás Szövetkezethél tett kitérő után visszakerültem az Új Emberhez. Később KALÁSZ János, a kiadóhivatal

vezetője megbetegedett, s így mozdult egyet a ranglétrán a sor: fűtőből előléptem a Vigilia előfizetőinek kezelőjévé, később pedig – 1980-as nyugdíjazásomkor – már a kiadóhivatal osztály-vezetője voltam.

1953 után helyezték Budafokra plébánosnak Luttor Ferenc teológiai tanárt. Nagybátyja, aki szintén pap volt, disszidált, s Rómában jelentős szerepet játszott a későbbiekben. Luttor plébános erkölcsi életében gyöngé embernek bizonyult, magatartásával megbotránkozást keltett a hívők körében. Egy fiatal fiú lakott nála a plébánián. Apósom az egyházközség elnökeként azt is tudta, hogy Luttor felelőtlenül bánik a templom pénzével. Mindennek háttérében állítólag súlyos betegsége állt. Agydaganatban szenvedett.

Barankovics tanácsának megfelelően az egyházközségi képviselői tagságról is lemondtam, pedig korábban öntudatos, jó közösség alakult ki. Az egyházközség megszervezésében 1945-ben nekem is jutott szerep. Kolozsvári mintára körzetekre osztottuk a plébániát, és mindenütt voltak megbízottaink. Karácsony előtt gyűjtést szerveztünk. Budafokon igen sok fuvaros élt. Összegyűjtöttük a fát, a ruhaneműt, ők pedig ingyen kiszállították lovas kocsijukkal.

Amikor az egyházközség tagjai látták Luttor életét, fölháborodtak és szembekerültek vele. Apósomnak nem tudot tártani, mivel ő – így mondhatom – a munkásosztályhoz tartozott, soha semmiféle politikai szerepet nem vállalt. Luttor azonban felfedezte, hogy „bújtatok” egy apácát. Ezt nyilván jelentette valahol, mert 1953-ban, éppen akkor, amikor nem tartózkodtam otthon, házkutatást tartottak nálunk. Így állt bosszút, s akart magának félelmen alapuló tekintélyt szerezni. Erkölcsi gyengeségét felhasználva nyilván beszervezte őt a kommunista hatalom.

A házkutatás abban az időben azt jelentette, bármikor elhurcolhatják az embert. Ha valaki az államvédelem figyelmébe került, aligha érezhette biztonságban magát. Az ön életében milyen következményekkel járt ez a „látogatás”?

- A házkutatás után rendőri felügyelet alá helyeztek, Mária nővért pedig kitiltották Budapest területéről. A nővérnek ugyan kiváltottuk a háztartási alkalmazotti könyvet, tehát házunk legális munkahelyének számított, fizetéssel, azt azonban – a teljes ellátás mellett – soha nem tudtunk adni neki, de nem is igényelte. Megelégedett azzal, hogy teljes jogú családtagként élt köztünk.

A rendőri felügyelet értelmében este tíz és reggel hat között nem hagyhattam el a lakásomat. Nyilvános helyen – színházban, moziban – nem jelenhettem meg, vasárnaponként pedig jelentkeznem kellett a rendőrségen. Volt egy bárcám, amelyet az ügyeletes tiszt minden alkalommal lepecsételt, igazolva, hogy eleget tettem a jelentkezésnek.

Olykor éjszaka is ellenőriztek. Előfordult, hogy havonta két alkalommal is. Közös szobában laktunk a gyerekekkel, ott álltak az ágyak, s nem egyszer az éjszaka közepén lépett be farkaskutyájával az ellenőrző rendőr, a gyerekek nagy rémületére. .. Ez az állapot egészen 1959. december 31-éig tartott.

- ***Hogyan lehetett elviselni ezeket az időket?***

- Állandóan az angol rádió magyar adását és más külföldi adókat hallgattunk. Hidegháborús ellentétek feszültek ugyan a nagyhatalmak között, de arra nem számíhattunk, hogy rövid időn belül bármilyen változás bekövetkezhet. Feleségem nem vállalt munkát, minden idejét és energiáját lekötötte a gyerekek ellátása és a háztartás vezetése. Szerényen éltünk, apósommal dolgoztunk a kertben, s megtermeltük a legszükségesebbeket a konyhára.

- Milyen légkör uralkodott ekkoriban az Új Embernél? Hiszen senki nem lehetett őszinte a másikkal, hiába volt régi ismerőse.

- Az Új Embernél délelőttönként rendszeresen kávészünetet tartottunk. Ilyenkor közös beszélgetésre jött össze a társaság. Kávézás közben bizony megengedtem magamnak egy-egy határozottabb politikai kritikát, illetve a megjelent cikkekkkel kapcsolatban is kifejtettem a véleményemet, sokszor túlságosan engedékenynek tartva azokat. Azt azonban tudni kell, hogy 1955-ig előzetes cenzúra működött az Új Embernél. Ez azt jelentette, hogy megjelenés előtt minden írást jóváhagyásra be kellett mutatni az Állami Egyházügyi Hivatalban. Az Actio Catholicában Endrey Mihály püspök, Czapik érsek megbízottja egyházi szempontból ellenőrizte az írásokat. Ha az ÁEH valamit változtatni akart, visszaküldték a kéziratot, amelyet javítás után ismét elvittek Endreyhez, s ő véleményezte, hogy a változás elfogadható-e, vagy sem. Olykor az is előfordult, hogy kritikus esetben Czapik érsek felutazott Budapestre, de nem az ÁEH-ba, hanem egyenesen Rákosihoz ment. Czapik Gyula nem alkudott meg, a lehetőségek között küzdött azért, ha valamilyen állami beavatkozás sértette volna az egyház tanítását vagy tevékenységét.

Az ÁEH-ban ismerték Czapik érsek természetét, és figyelembe vették, meddig mehetnek el. Rákosi ugyanis többször helyt adott Czapik Gyula interveniálásának. Ilyen körülmények között nem volt könnyű újságírói feladat az Új Ember szerkesztése.

A kész lapszámok expedálásban mindenki, az újságírók is részt vettek. Saád Béla igazgató ügyesen gazdálkodott. Az expedálásért külső cégnek fizetnie kellett volna. Így azonban havonta külön pénzt tudott adni saját dolgozóinak. Egyébként is jó szociális érzékkel vezette az intézményt. A gyermekes családokat

a legkülönbözőbb módon támogatta: az iskoláztatásban, a nyaralásban és az élelem beszerzésében.

- *Eljutottunk 1956-ig...*

- Október 23-án a Bem-szoborhoz igyekvő tüntetők a Kossuth Lajos utcán, a szerkesztőség előtt vonultak, s egyre többen csatlakoztak hozzájuk. A menet élén úgynevezett reformkommunisták haladtak, akiket később el is ítélték.

Az éjszaka már folyt a harc a Rádiónál. Másnap nem tudtam bejutni a munkahelyemre. Leállt a közlekedés, a HÉV sem járt. A következő nap időben megjelentem a szerkesztőségben, befűtöttem, hogy mire a többiek megérkeznek, már meleg fogadja őket.

Rónay György a forradalom idején a Mátrában tartózkodott, a bagolyirtási Stella üdülőben. Miután Nagy Imre bejelentette, hogy többpárti kormányt alakít, Mihelics Viddel fölkerestük Székely Imre Kálmánt, volt képviselőtársunkat, a Budafoki úton lakó ügyvédet. Segítségével beadványt fogalmaztunk meg Nagy Imrének, amelyben közöltük, a legnagyobb volt ellenzéki párt meg kívánja indítani működését. A levelet mindhárman aláírtuk. A párt gyakorlati szervezésére a rövid idő miatt azonban már nem kerülhetett sor.

Október 30-án Mindszenty József bíboros-prímás kiszabadult Felsőpetényből. Ijjas Antal az Új Ember következő számában – amely mindig vasárnapi dátummal jelent meg – *A nemzet köszönti bíborosát* címmel írt egy első oldalas cikket, amelyben a főpásztor kiszabadulását a jövőbe vetett reménnyel azonosította. Ez a lapszám november negyedikéi dátumot viselt a fejlécén...

A szerkesztőségben kék munkaruhában dolgoztam, abban hordtam fel a kokszot és másféle tüzelőt. Mindig hét órákor fűtöttem be, s mire nyolc után megérkeztek a többiek, már meleg volt. Egyszer csak beállított egy bajszos kis ember, a nevére már nem emlékszem, annyit tudok, a Vérhalom téren lakott, nem messze

Rónay Györgyektől, s a főszerkesztőt kereste. Közölte: Mindszenty József kiszabadulása után ismét megalakult a keresztény párt Pálffy József vezetésével, s ennek akar sajtóvisszhangot adni. Megdöbbsentem: Pálffy-féle párt nem létezett korábban! Bemutatkoztam az illetőnek, mire azt mondta: menjek föl vele a helynökségre, tisztázzuk a helyzetet. Átöltöztem, elindultunk a Várba, az Úri utcai helynökségre, ahová már megérkezett Mindszenty bíboros. Turcsányi Egon volt ekkor a titkára. Felvezettek az emeletre, s leültettek egy szobába, azzal, hogy várjak. Az előszoba zsúfolásig tele volt emberekkel, zsinóros, magyaros ruhába öltözött férfiak szorongtak ott. Az egyik sarokban észrevettem Galambos János pap barátomat, aki a Harminckettesek terén volt plébános.

Egyszer csak nyílt az ajtó, s megjelent őminenciája. Megviseltnek látszott, ami nem csoda: kínvallatás, majd több évi magánzárka és házi őrizet után. Egymás után szólította az embereket. Arra gondoltam, ebben a tömegben hiába várok, úgysem jutok be. Odamentem Galambos plébánoshoz, akiről tudtam, Mindszenty kedveli őt, s mondtam neki: „János, te biztosan bejutsz, szeretnék megkérni, próbáld Mindszenty bíborossal megbeszélni, mielőtt nyilatkozna az általános helyzetről, fogadja Mihelics Videt és Perneczky Bélát, és tőlük is tájékozódjék. Majd távoztam, hogy – közlekedés nem lévén – időben hazajussak, mert ekkor már benne jártunk a délutánban. Mindszenty József ekkor még nem nyilatkozott, de nem hívta az említett személyeket sem.

- Mindszenty József október 30-i szabadulása után – mint közismert – rövid rádióinterjút adott, amelyben közölte: előbb tájékozik, s azután nyilatkozik. Meggondolt, higgadt magatartását jelezte ez, egyúttal azt is, hogy egészséges szellemi-lelkiállapotát sikerült átmentenie a börtönévekből a szabadulása utáni időre.

- Elkövetkezett november harmadika. Ismertem Mindszenty gyóntatóját, Bárdos István prelátust, aki a Regnum Marianum vezetője volt, de kitiltották Budapestről, s Budaörsön káplánként szolgált. Gondoltam, mégiscsak kellene valamilyen kapcsolatot teremteni a primással. Bárdos volt az első, akit Mindszenty hívott.

A közelünkben működött egy élesztőgyár elosztórészlege, s annak volt egy autója. Ezzel kimentünk Bárdosért Budaörsre. Előzőleg értesítettem Perneczky Bélát, aki ugyan a pártunkban nem exponálta magát, de börtönviselt ember volt, tíz évre ítélték, ebből hat évet le is ült, s 1953-ban szabadult, Nagy Imre első miniszterelnöksége idején.

Elindultunk Bárdossal Budaörsről, közben felvettük Perneczkyt, majd haladtunk tovább a Vár felé. A budaörsi repülőtér mellett elhaladva szovjet tankokat láttunk. Odaszóltam Bárdos Istvánnak. „Prelátus úr, tetszik ezt látni!” „Mit gondol, miért viszem fel önöket őminenciájához?” A rádióhírek alapján ekkor már nyilvánvaló volt, a Nyugat nem avatkozik be, hogy megvédje az ország függetlenségét.

- Sikerült találkozniuk Mindszenty bíborossal, akit nyilván előzőnlöttek ezekben a napokban az informátorok és a fontoskodó személyek?

- A még romos helynöki épületben, a kapubejárótól jobbra, egy irodahelyiségben akkor fejezte be miséjét őminenciája, amikor odaérkeztünk. Sietett volna fel a szobájába, de Bárdos plébános közölte vele: „Eminenciás uram, elhoztam Perneczky Bélát és Keresztes Sándort, nagyon kérem, hallgassa meg őket.” Erre Mindszenty azt válaszolta: „Nagyon sajnálom, uraim, erre most nincs időm!”, s gyűrűcsókra nyújtotta a kezét.

Szegény Bárdos elvörösödött, mi pedig elhagytuk az épületet.

- Mindszenty József ekkorra már kialakította a maga nézetét az ország helyzetét illetően, s elutasításának talán az lehetett

az oka, hogy készült nevezetes nyilatkozatára, amely mértéktartó és keresztény szempontból iránymutató, pontos rádióbeszéd volt.

- Ennek a napnak az estéjén mondta el Mindszenty bíboros ismert rádióbeszédét. Akkor nem hallottam, nem tartózkodtam rádióközelben. A másnapi újságban megjelent nyilatkozatának szövege, ott olvastam. Ilyen mondatok szerepeltek benne: „Aszerint fogom megítélni a bukott rendszer embereit, hogy ezekben a napokban miként cselekedtek...”

- ***November negyedikén megindult a szovjet támadás.***

- Előző nap Mindszenty József a bukott rendszerről beszélt, s arról, hogy annak embereit aszerint ítéli meg... milyen címen? Mint első zászlósúr? Lehetséges, hogy ekkor is úgy érezte, személye az ország jelentős politikai tényezője? Valószínűbb, hogy a keresztény erkölcsi normákra gondolt.

A rádió közben bejelentette, a kormány a jugoszláv követ-ségre menekült, egyedül – mint ez is ismert – Bibó István maradt a Parlamentben. Reálpolitikusként fölmérte, nem számíthatunk a Nyugatra. Azt mérlegelte, mi menthető meg ebben a helyzetben. Ekkor írta meg az úgynevezett kibontakozási javaslatát. Az emlékirattal az volt a célja, hogy eljuttatja a néhány nappal azelőtt újraválasztott Eisenhower amerikai elnöknek, illetve Bulgaryin szovjet miniszterelnöknek. S hogy ne a Nagy Imre-kormány minisztereként nyilatkozzon, demonstrálta, hogy ez az irat az egész magyar nép egyetértését fejezi ki.

- ***Bibó István emlékiratát az 1948 előtti pártok képviselőivel szerette volna aláíratni. Így jutott el önhöz is ez a dokumentum?***

- Az emlékirat szövegét november ötödikén Göncz Árpáddal küldte el az Új Emberhez. Mihelics Viddel ketten írtuk alá. Bibó, tudván, hogy mi voltunk a legerősebb ellenzéki párt, ilyen módon

akarta megerősíteni memorandumát. A kibontakozást nem erőszakkal, hanem politikai eszközökkel gondolta megvalósíthatónak. Ez az irat nyilván nem jutott el sem az amerikai elnökhöz, sem a szovjet miniszterelnökhöz.

Bibót nem tartóztatták le a szovjetek, később visszatért korábbi munkahelyére, az Egyetemi Könyvtárba. Többször összefutottam vele a Ferenciek terén, mert a szerkesztőség a szomszédos épületben található. Egyik alkalommal elmesélte nekem, mi történt november negyedikén. Amikor megindultak az orosz tankok, fölismerte a helyzetet, s elküldött egy autót a Várba Mindszenty Józsefért. A hercegprímás rövidesen meg is érkezett a Parlamentbe. Őt és Kovács Bélát, aki a Gulagról hazatérve a Nagy Imre-kormány tagja lett, átkísérték az amerikai követségre. Három nap múlva, amikor Kovács Béla látta, semmi esélye a nyugati beavatkozásnak, kijött a követségről, s hazautazott a falujába. Nem esett semmiféle bántódása. Mindszenty József tizenöt évig maradt a követségen. Bibót végül 1957 januárjában tartóztatták le.

A forradalom néhány napján gyakorlati politikát nem folytathattunk, vártuk, hogyan alakul a helyzet. Ha az oroszok nem avatkoznak be, a Nagy Imre-kormány működni kezd, kiírja a választásokat – akkor kellett volna föllépnünk.

- ***Budafokon milyen hullámokat vetett a forradalom?***

- Ott is megmozdult a nép a forradalom idején. A Városház téren állt a rendőrség épülete. Hatalmas tömeg gyűlt össze előtte, forradalmi hangulat uralkodott, az egyik szószóló Vilt Tibor szobrászművész volt. Feleségével, Schaár Erzsébettel, aki szintén ismert szobrász, jó barátaink közé tartoztak. A másik egyéniség Takács Pál orvos volt, korábban a kisgazdapárt helyi vezetője.

Amikor egyik nap hazatértem a szerkesztőségből, meghívás várt, menjek át Takács doktorhoz, aki a közelben lakott, szemben

a plébániával. Amikor beállítottam, nagyobb társaságot találtam, Vilt Tibor mellett építészek, és más értelmiségiek voltak jelen. Közölték velem, megalakult a forradalmi bizottság, s engem akarnak polgármesterré választani. Közöltem velük, nagy megtisztetés számomra, hogy gondoltak rám, de egy ellenzéki párt képviselője vagyok, s egy esetleges koalícióban – ellenzékiként – nem kívánok részt venni. Majd rövidesen távoztam.

- Említette, hogy a rövid idő miatt lehetetlen volt a Demokrata Néppárt újjászervezése, mégis, sor került valamilyen gyakorlati lépésre?

- A Demokrata Néppártnak a koalíciós időkben jól működött a szervezete Budafokon. Amikor egymás után alakultak a pártok, szükségünk lett valamilyen helyiségre, ahol összejöhetnek a hozzánk tartozó helyiek. Korábban a Czermann család ismert szereplője volt Budafoknak, később kitelepítették őket, a házukat pedig államosították. Itt kapott helyet a Szovjet-Magyar Baráti Társaság. A városházán a Czermann-házat utalták ki nekünk, hiszen a Szovjet-Magyar Baráti Társaság a forradalom első napján megszűnt. Az épület üres volt, egy gondnok lakott benne. Közöltem vele, az épületet kiutalták nekünk, ő természetesen maradhat korábbi lakásában.

Ennyi szerepem volt a forradalom idején országosan, illetve helyben.

- Közben ön továbbra is rendőrhatalom felügyelet alatt álló személynek, az általános szóhasználat szerint „ref”-esnek számított.

- A rendőrség vezetői, mivel 1953 óta rendőri felügyelet alatt álltam, jól ismertek. Vasárnaponként kellett jelentkeznem, amikor felváltva adtak szolgálatot a rendőrtisztek. Meg kell jegyeznem, hogy a kezdeti idők éjszakai kutyás látogatásait leszámítva különösebb molesztálás nem ért a rendőrség részéről, mintha tiszteltek volna, talán gyermekeim létszáma miatt...

Az Új Ember egy kis házat tartott fenn Balatonfüreden, ahol a dolgozók nyaralhattak. Ha le akartam menni a családdal pihenni, engedélyt kellett kérnem. Máskor Győrbe utaztam, Tamási Pál barátomhoz (egykori kolozsvári egyetemi kollégámhoz, aki bíró lett), mert gyermekének bérmaeresztapja voltam. (Eredetileg Tempflinek hívták, a későbbi nagyváradai püspök nagybátyja volt.) A rendőrségen minden esetben előzékenyek voltak. Egy Szén nevezetű alezredes vezette a rendőrséget, a helyettese pedig a budafoki származású Kovács őrnagy volt, aki valamikor a MOM-ban dolgozott szakmunkásként.

Vasárnap utaztam Győrbe. Rendőrségi engedélyt kaptam Budapest elhagyására, amely egyúttal arra is jó volt, hogy ha valamilyen akadályba ütközöm a Nyugat-Magyarország felé vezető úton (ahol az osztrák határ miatt szigorított ellenőrzés folyt), azzal igazoljam magam. De hétfőn adjam le az engedélyt, figyelmeztettek, hozzátéve, a győri rendőrségen nem kell jelentkezni. Ez annál fontosabb volt számomra, mert egy ottani aktív bírót, Tamás Palit kompromittáltam volna azzal, ha egy rendőri felügyelet alatt álló személy látogatja meg.

- *A forradalom idején volt-e valamilyen erőszakos cselekmény Budafokon?*

- Amikor kitört a forradalom, a rendőrséget a tömeggyűlésen szóban támadták ugyan, de semmiféle atrocitásra nem került sor. A rendőrségen szolgálatot teljesítők mégis féltek, bezárkóztak az épületbe, s vasárnap, amikor szokás szerint jelentkezni kellett, nem tudtam bejutni. Erre elkezdtem dörömbölni az ajtón. Nagy nehezen előkerült egy rendőr, géppisztollyal a kezében. Mondtam, ki vagyok, s kérdeztem, benntartózkodik-e Kovács őrnagy. „Mit akar tőle?” „Jelentkezni kell nála.”

Erre borostás képpel, nyüzött arccal előkerült Kovács őrnagy. „Doktor úr”, lepődött meg, „talán csak nem jelentkezni jött!” „Nem jelentkezni”, közöltem, de szeretnék vele beszélni. Felajánlottam, ha bármilyen atrocitás legkisebb jele mutatkozna, értesítsen valahogyan, s én megteszem, ami lehetséges.

- ***A rendőrség valóban rászolgált erre a bizalomra?***

- A helyi rendőrség mindig tisztességesen viselkedett, nemcsak velem, hanem másokkal szemben is. Mint utólag kiderült, a rendőrségen belül működött egy ávós részleg, de annak tagjait éppúgy utálták a valódi rendőrök, mint a lakosság. Egy Polacsek nevezetű ifjú ávós valóban ellenségesen tekintett rám.

- ***A forradalom leverése után vasárnaponként ismét jelentkeznie kellett?***

- Igen, s egyszer azzal fogadtak, Kovács őrnagy megvált a rendőrségtől, visszament műszerésznek a MOM-ba. Nyilván elege lett mindabból, amit maga körül látott.

Néhány évvel később véletlenül összetalálkoztam vele a vilamoson. „Kovács úr, mi történt?” kérdeztem, mire ő legyintett: „Hagyja, doktor úr, torkig voltam az egésszel, úgy örülök, hogy sikerült megszabadulnom onnan.”

Később Szén alezredes is elkerült innen, nem tudom, ő is leszerelt-e. Ezek az emberek munkáskáderek voltak, tisztességes kétkezi dolgozók. Abban az időben sem halt ki mindenkiből az emberség. Én pedig igyekeztem keresztény ember módján viselkedni azokkal szemben, akik velem tisztességesen jártak el.

- ***Az Új Ember említett november negyedik száma után a lap fél évig nem jelent meg.***

- Ez a lap, amelyben megjelent A nemzet köszönti bíborosát című, első oldalas cikk, már nem ment ki a plébániákra. Összekötegelve ott állt expedícióra várva a kiadóhivatalban. Amikor

házkutatást tartottak a szerkesztőségben, a rendőrség emberei az első emeletről az ablakon keresztül dobálták le a járdára az újság-kötegeket, s onnan szállították el a zúzdába. Alig sikerült néhány példányt megmenteni belőle. Ezt követően fél évig valóban nem jelenhetett meg a lap.

- *Ismét a teljes létbizonytalanság köszöntött önre és családjára?*

- Saád Béla ebben a kritikus időben is igyekezett összetartani a társaságot. A szerkesztőség és a kiadóhivatal úgy működött, mintha a lap megjelenhetne. Saád valamiképpen fizetést is tudott adni az embereknek.

Endrey Mihály, az egri segédpüspök, akit nemigen szerettek állami részről, volt az Actio Catholica igazgatója, s gyakorolta az Új Ember laptulajdonosi jogait. Endrey püspök a forradalom után Paulayval, az Egyházi Szeretetszolgálat helyettes vezetőjével kiutazhatott Bécsbe, hogy tárgyaljon az ottani nunciussal. Ugyanis akkor alakult meg a Caritas Internationalis, amelynek elsődleges célja az volt, hogy segélyhez juttassák a forradalom után levert magyar népet. Endrey Mihály néhány nap után visszatért, Paulay azonban kint maradt, s ő lett a Caritas ottani szervezője.

- *A forradalom napjaiban és utána számos szervezet kívánta szerencsétlen magyar nép segítségére sietni. Ezek működését azonban a hatalom igyekezett akadályozni. Mi lett a sorsa a katolikus segélyakciónak?*

- Endrey püspök egy alkalommal átüzent az újság szerkesztőségébe, menjen át valaki hozzá. Éppen nem tartózkodott megfelelő személy bent, erre engem hívatott. Közölte, a Keleti pályaudvarra megérkezett az első három vagon adomány Bécsből, át kell venni. Esty Miklós ugyan kéznél volt az Actio Catholicánál,

de számára derogált volna az ilyen feladat, amit azzal is jelzett, hogy ő alelnöknek tartotta magát, míg Endrey püspök „csak” igazgató volt.

Kimentem a pályaudvarra, s láttam, hogy az egyik vagon feltörték. Erre jegyzőkönyvet vettem föl. Visszatérve jelentettem Endreynek a történeteket. A vagonokat rövid időn belül ki kellett ürítenünk, ellenkező esetben magas kötbért vetnek ki ránk. Először tanácstalanul álltunk, hová és mivel szállítsuk el a segélyadományt. Az első rakományt TEFU-autóval a Központi Szemináriumba vittük, s a díszterembe hordtuk föl a ruhaneműt és az élelmiszert. Később Endrey püspöknek kellett megszerveznie ennek szétosztását.

A bécsi Caritas, hogy a szállítás ne jelentsen gondot, három teherautót is küldött. S érkeztek egymás után a vagonok. Később három uszályon is küldtek segélyeket.

Végül annyi adomány futott be, hogy egy önkéntesekből álló szervezetet kellett kiépíteni a fogadására és szétosztására. Egy ideig nyugdíjas apósom is részt vett ebben. Kibéreltünk két pavilont az üresen álló Budapesti Nemzetközi Vásár területén, s ott helyeztük el a szállítmányokat.

Az Új Embertől sokan bekapcsolódtak ebbe a munkába abban az időben, amíg nem jelenhetett meg az újság: Magyar Ferenc, Grexa Sándor, Szigeti Endre... Egyházmegyénként küldtük szét az adományokat, s onnan juttatták tovább az egyházközségeknek.

Az adományok ügyében tárgyalnunk kellett a minisztériummal. Később ugyanis azzal a feltétellel engedték be a segélyeket, ha a felét átadjuk a Vöröskeresztnek. A vagonok átvételéhez a Vöröskereszt is delegált két embert. Végül ez a szervezet rakodta ki az árut, amelynek a felét aztán megkaptuk. Ellenkező esetben az állam nem tűrte volna el az akciót.

Ekkoriban történt a következő eset. Amikor megérkezett az értesítés egy küldeményről, a szállítólevelet alá kellett írni. Endrey püspök volt erre jogosult, s mivel éppen nem volt jelen, Esty Miklós világi pápai kamarást kértem, írja alá. Ő egyébként Czapik Gyula érsek egyházpolitikai vonalát képviselte, s a helyén hagyták, annak ellenére, hogy nyugdíjas bankigazgató volt. Gőgös ember hírében állt, Endrey püspököt nemigen kedvelte.

Esty nem írta alá a szállítólevelet, s ebből késedelem származott. Ezután kaptam a püspöktől egy meghatalmazást, amelyben kinevezett általános helyettesévé, s felhatalmazott, hogy távollétében a segélyszállítmányokkal kapcsolatban mindent aláírhatok, bélyegzőt is kaptam.

- *Időközben önt is letartóztatták. 1957 márciusától már elég erősnek érezte magát a Kádár-hatalom, hogy nekilásson a „nagy begyűjtésnek”.*

- 1957 nyarán házkutatást tartottak nálunk, Budafokon. Ugyanis közismert volt, hogy én vagyok a segélyszállítmányok szétosztásának gyakorlati intézője. Azt gondolták, arra használok ezt föl, hogy összelopjam magam. Kizárólag egyházi személyeknek és egyházközségeknek szállítottunk.

Budafokon ekkor már nem Luttor volt a plébános. Shvoy püspök szuszpendálta őt, majd rövid idő múlva Zsámbékra helyezte Ásguthy Ádám (eredeti nevén Folláth), budafoki származású békepaphoz. Később őt helyezték Budafokra, javára legyen mondva, igyekezett minél passzívabb békepacként viselkedni.

Visszatérve a letartóztatásomra. Az Actio Catholicánál szolgáló nővér lakásán, Endrey titkárnőjénél is házkutatást tartottak, gondolván, hogy a segélyszállítmányok javát a püspök és a közelben lévők kiválogatják. Nálunk padlástól pincéig mindent átkutattak. A segélyekből nekünk is jutott, de azt az egyházközségtől kaptuk, és csak annyit, amennyire a családnak szüksége volt.

Később újra megjelentek, és ismét házkutatást tartottak. A továbbiak megértéséhez el kell mondanom a következőt. Takács József teológusprofesszor Rómában végzett, s 1938-ban, amikor Pacelli, a későbbi XII. Pius pápai legátusként Magyarországra érkezett az eucharisztikus kongresszusra, magával hozta Takács professzort. A Vatikánban hagyomány, hogy a jezsuiták vezette Gregoriána egyetem és a domonkos egyetem hallgatói minden évben „összemérik az erejüket”. Adott teológiai témáról tart előadást egy-egy diák, majd a professzorok eldöntik, melyikük szerepelt jobban. Ezen részt szokott venni a vatikáni államtitkár is. Takács József, ami korábban még nem fordult elő, két egymást követő évben is megnyerte ezt a versengést. Mindkét alkalommal Pacelli bíboros-államtitkár jelenlétében. Így történt, hogy amikor Mindszenty József első alkalommal Rómába utazott – Pacelli akkor már XII. Pius néven Szent Péter székében ült –, a pápa első kérdése az volt: Mi van Takács Józseffel? Mindszenty József akkor még nem ismerte őt közelebbről.

Takács Józseffel az Új Embernél találkoztam, ahol lelki-gyakorlatot tartott nekünk. Az imáról beszélt, és példának hozta föl Majláth püspököt. Takács a római szemináriumban duktorként működött, feladatai közé tartozott az is, hogy lámpaoltás után végigjárja az épületet, és meggyőződjön a szeminárium éjszakai nyugalmaról. Egy alkalommal feltűnt neki, hogy a kápolnában ég a villany. Belépett, s ott találta Majláth püspököt, aki hangosan imádkozott. Nem kötött imát mondott, hanem beszélgetett a Jóistennel. Akaratlanul fültanúja lett ennek, és később elmondta a püspöknek, milyen lelki élményt jelentett ez számára. Engem a történet különösen magával ragadott, Majláth személye miatt még inkább, hiszen nekem diákkoromban püspököm volt.

Egy alkalommal a villamoson összefutottam Takács Józseffel. Említettem neki, szeretném, ha beszélne Majláth püspökről, mire azt válaszolta: keressem föl a szeminárium melletti, Szerb utcai lakásán. Ebből a találkozásból az idővel barátság formálódott: egyik fiam bérmaapja lett, legkisebb fiamat pedig ő keresztelte a lakásunkon.

Amikor Takács Józsefet eltávolították a Központi Szemináriumból, érdekében – Nonn Györgyön keresztül – kapcsolatba kerültem Miklós Imrével. A szemináriumban is szerették volna a békepapok átvenni az uralmat, s ennek vált áldozatává. Takács József magatartását a következő jellemezte: nem provokálni, de nem válni eszközzé. Kácsra, egy eldugott faluba került. Az Új Ember a Caritas jóvoltából hozzájutott egy mikrobuszhoz, ezt kértem kölcsön egy alkalommal, hogy családommal együtt – a gyerekekkel és Mária nővérrel – meglátogassuk Kácson Takács Józsefet.

Erről levélben előre értesítettem a következő, humorosnak szánt szöveggel: a „Keresztes hadak” megszállják Kácsot, s olyan pusztítást visznek végbe, hogy kő kövön nem marad... Válaszában Takács József azt írta: nem fél az ordas Keresztes-hadaktól, nyugodtan jöjjenek, legfeljebb felkéri Rácz nagyasszonyt (anyósomat), jöjjön ő is el, legyen segítségére.

- *Csak nem azt kívánja mondani, hogy egy ilyen tartalmú magánlevél szolgáltatott okot az újabb házkutatásra?*

- Ezt a levelet megőriztem, s amikor házkutatást tartottak nálunk, megtalálták. Ez volt az egyetlen „bűnjel”. Este tíz óra felé végeztek, amikor közölték: velük kell mennem. Először a helyi rendőrség pincéjébe vittek, ahol bezártak egy üres helyiségbe. Majd nyílt az ajtó, és bedobtak két pokrócot. Annyi tapasztalatra szert tettem a nyilas időkből, nem szabad pánikba esnem, fel kell készülnöm a várható kihallgatásokra.

Az egyik pokrócot leterítettem, a másikkal betakaróztam, s elaludtam. Később tudtam meg, Vilt Tibort ugyanakkor egy másik helyiségben tartották fogva. Mindenkit begyűjtötték, akinek bármilyen szerepe lehetett októberben. Engem elkülönítve tartottak. Ez jelentette az én „protekciónak” a helyi rendőrségen.

Arra ébredtem, hogy az ajtó kémlelőnyílásánál az egyik rendőr azt mondja a másíknak: „Nézd, ez milyen jól alszik.”

Rövidesen valóban kihallgatásra vittek. Két ember ült egy íróasztal mögött, hátrább négyen álltak, engem pedig leültettek egy háromlábú, támla nélküli székre. Az első kérdésük az volt: ismerék-e egy Takács József nevezetű személyt, s kicsoda ő. Látam, hogy kezükben tartják a Takács professzortól kapott borítékot és levelet. „Miféle keresztes hadakról ír magának?” „S kik azok a rácok?” (Ez a mondat az akkori feszült magyar-jugoszláv viszony ismeretében értelmezhető.) Erre kínomban nevetni kezdtem. „A keresztes hadak a gyerekeim”, válaszoltam, „Takács pedig a kácsi plébános, aki nekem komám”. A „rác nagyasszony” pedig az anyósom. Erre teljesen lelombozódott arcot vágtak, mert összeesküvésre és rejtjeles üzenetre számítottak.

- ***Erre nyilván szabadon engedték.***

- Dehogyan, egyetlen további szó nélkül visszavittek. Másnap reggel hat óra körül másokkal együtt beraktak egy rabomobilba, s elszállítottak a kistarcsai internálótáborba. Ott különböző pavilonokba szórtak szét bennünket. A budafokiakat csak messziről láttam a napi sétákon.

Az ottani kihallgatásokon került elő Bibó Istvánnal való kapcsolatom. Elmondtam a kibontakozási javaslattal kapcsolatos minden ismeretemet. Ezzel senkinek, Bibónak sem ártottam. Egy olyan emlékirat, amely Bibó szándéka szerint Bulgaryinnak is készült, nem lehetett alapja semmiféle összeesküvésnek. Bibó a

realitásoknak megfelelően igyekezett a lehetséges kibontakozási koncepciót fölvezetni.

Egy idő után szelektálták az embereket. Ekkor kerültem át a gyűjtőfogházba. Kistarcsán kezdtem el kopaszodni, mert abban az évben korán beköszöntött a hideg idő. Az egyik felső ágyon aludtam, mögöttem nem volt ablaküveg, a nyílást csak rács fedte. Fejbőröm megfázott, s később már csomókban hullott a hajam.

- Megfogalmazódott-e valamilyen vád ön ellen? Vagy mindez a megpróbáltatás csak előkészítése volt fogvatartói későbbi szándékának, amire nyilván nem gondolhatott?

- A gyűjtőfogházban azonosító számot kaptam: ez a cella számából és abból állt össze, a cellán belül hányadik rab vagyok. Amikor kiáltották a számomat, vittek kihallgatásra. Minden alkalommal az életrajzommal kezdték, újra és újra el kellett mondanom. A kihallgatás egy kis cellában folyt, kihallgatóm egy szinte gyerekképű fiatalember volt. Ült az íróasztal mögött, én pedig egy ugyanolyan támla nélküli, kényelmetlen széken kuporogtam, mint Kistarcsán.

- Milyen volt a kihallgatások légköre?

- Egyszer ezzel a kérdéssel fordult hozzám a fiatalember: „Na, doktor úr, hogy aludt az éjszaka?” „Hogy aludhattam, ha huszonnégy poloskát nyomtam szét a falon?”

A cellában szalmazsákokon feküdtünk, amelyeket nappal föltornyoztunk, éjszaka pedig szétterítve teljesen beborították a padlót. A cellában ugyan voltak fűtőtestek, de november végén sem működtek. A poloskák a csöveken keresztül közlekedtek a cellák között, s nekik is táplálkozniuk kellett. Ejtőernyősöknek neveztük őket, mert fölmásztak a falra, s onnan ereszkedtek le az alvó emberekre. Félálomban, a csípésre felébredve nyomtam szét a rovarokat a falon.

A kihallgató megjegyezte: „Akkor volt ideje imádkozni is.” „Igen, volt.” „És miért imádkozott?”

A szemébe néztem, s úgy válaszoltam: „Többek között azért is, hogy a Jóisten világosítsa föl önt az ügyemmel kapcsolatban, s tárgyilagosan tudja megítélni a helyzetemet.”

Belepirult.

Még két vagy három kihallgatás következett. A fiatal tiszt addig sem, s ettől kezdve különösen nem viselkedett udvariatlanul. Teljesítette a kötelességét, nem fenyegetőzött. Egyszer csak azt mondta: „Úgy néz ki, rövidesen befejeződnek a kihallgatások. Három lehetőség vár önre. Az egyik az, hogy bíróság elé állítjuk, s elítélik. A másik, hogy két évre internáljuk Tököltre. De haza is mehet, ha hajlandó velünk együttműködni.”

„Hogy képzeled, azt gondolja, beállok besúgónak?” „Fontolja meg. Ha tudomására jut a Magyar Népköztársaság elleni bármilyen szervezkedés, amely a fennálló hatalom megdöntésére irányul, jelenti... Legközelebb folytatjuk, akkor majd eldönti, vállalja-e, vagy sem.”

Így kezdődött az ön beszerzése az első alkalommal. Manapság divatos mindenkinek az ügynökmúltját emlegetni. Ugyanakkor arra gondolok: miért nem a beszerző belüleges személyével foglalkoznak, s miért nem azzal, akitől ő a parancsot kapta erre, s a parancsadó főnökével... és így tovább. Jórészünk ma is itt él köztünk. Ha végigmentünk ezen a soron, valamennyien megmutatták arcukat a nyilvánosság előtt, s kivizsgálták ügyüket, azután kérdezzék meg az olyan kiszolgáltatottakat is, mint amilyen ön volt, s a tények alapján ítélik meg cselekedeteiket. Csakhogy úgy fest a dolog, az egykor megszarolt emberek ma is áldozatok. Ezzel persze nem szeretném fölmenteni a valóban erkölcsi vagy más vétket elkövetett személyeket. De maradjunk az ön történeténél. Hogyan folytatódott?

- A cellába visszatérve a hallottakon gondolkodtam. Az akkor hatályos büntető törvénykönyvben szerepelt az államellenes összeesküvés bejelentésére vonatkozó feljelentési kötelezettség. Ha nem vállalom, azt jelenti, szembeszegülök a magyar törvényekkel. Sorra vettem: az Új Embernél, egy államilag engedélyezett lapnál dolgozom. Ott semmiféle ilyen összeesküvés nem fordulhat elő. Más vonatkozásban pedig betartottam Barankovics tanácsát: mindentől visszavonulni.

Akkor már nyolc gyermekem volt. A legidősebb, Sándor 1944-ben született, Gyuri 1945-ben, Erzsébet 1947-ben, András 1948-ban, Péter 1950-ben, 1952-ben az ikrek, Pál és Tamás, 1954-ben pedig Józsi.

Úgy döntöttem, aláírom, de a szövegben kikötöttem, semmi olyant nem vállalok, ami lelkiismeretemmel, vallási meggyőződésemmel ellenkezik.

Ezek után 1957. október 4-én szabadultam. Rendőri felügyeletem továbbra is megmaradt. Az a tény, hogy aláírtam a nyilatkozatot, államtitkot képezett, senkinek nem beszélhettem róla. Annyit közöltek még, hogy néhány alkalommal találkoznom kell velük, majd ők jelentkeznek.

- ***Mi történt ezeken a „találkozókon”?***

- Három vagy négy alkalommal hívtak az előadóm, az egyik alkalommal egy másik személy is jelen volt. Ilyenkor álnéven telefonált az Új Emberhez, hogy találkozzunk a megadott cukrászdában. Közben újra le kellett írnom az élettörténetemet, s azt átadnom a találkozókon. Ezekben szinte szóról-szóra ugyanaz szerepelt, mint a jegyzőkönyvekben.

1958 márciusában tette fel nekem az előadó a kérdést: „Milyen vicceket mesélnek az Új Embernél?” Közöltem vele: mindenütt mondanak vicceket, de ez nem összeesküvés. „Az Új Ember szabályosan, egyházi és állami ellenőrzés mellett működik, ott

semmiféle törvénytelenység nem fordul elő, de arra nézve, hogy ki milyen vicceket mesél, ne várjon tőlem információt.”

Kiszabadulásom után Mihelics Videt is elvitték egy hónapra. Rónay György talán azért úszta ezt meg, mert a forradalom idején, mint említettem, éppen a Mátrában tartózkodott. A fogva tartás alatt történekekről Miheliccsel sem beszéltem, ahogyan ő sem mondott nekem semmit. Biztos, hogy őt is képtelen választás elé állították odabent.

Az előadóval közöltem: senkivel sem találkoztam, aki a kormány, a népköztársaság ellen szervezkedne, tehát nincs jelentenivalóm. Ha lenne ilyen, megtenném. „Ha azonban spiclikedést vár tőlem, akkor inkább állítsanak bíróság elé, ítéljenek el, de ezt nem vállalom.”

A következő alkalommal megkérdezte: jól meggondoltam-e. „Igen”, válaszoltam. Még egy találkozásra sor került, amikor közölték – ekkor nem egyedül volt –, megszüntetik velem a kapcsolatot. Ami addig történt, továbbra is államtitok, és többet nem találkozunk.

Az utolsó alkalom, amikor aláírták a kapcsolat megszüntetését, 1958 júniusában volt. A Bartók Béla út Gellért térhez közel eső részén lévő cukrászdában kellett találkoznom az előadóval.

- ***Mit érzett, amikor elhagyta a találkozó helyszínét?***

- Föllélegeztem, hogy végre megszabadultam ettől a súlyos tehertől. Tudtam, életvitелеmet továbbra is szigorú keretek között kell folytatnom, nehogy a legkisebb támadási felületet adjam. Kín volt megélnem ezeket az időket, de amit tettem, azzal kapcsolatban soha nem volt, és ma sincs lelkiismereti bizonytalanságom.

Közben folytatódott a Caritas Internationalis akciója. Endrey Mihály szabadulásom után visszavett, s az én közreműködésem egészen az akciósorozat végéig tartott.

Ebben az időben kerültem közel Endrey püspökhöz. Az állam és az egyház kapcsolata, viszonya mindig is foglalkoztatott, s elkezdtem lejegyezni a koegzisztencia kérdésével kapcsolatos gondolataimat. Endrey püspök úrral is többször beszélgettünk erről.

- A koegzisztencia gondolata nyilván még visszatér beszélgetésünkben, hiszen eddigi élettörténetéből is – bár nem ilyen módon megfogalmazva – a kiegyezésre törekvés derült ki. De most arra kérem, Endrey püspökkel kapcsolatos személyes emlékeit idézze föl.

- Egy alkalommal elmesélt nekem egy 1956 előtti történetet. Valamilyen felháborító ügyben felkereste Grösz érseket, Kalocsán. Grösz Józsefet Czapik Gyula halála után feltételelesen szabadlábra helyezték, és a püspöki kar elnöke lett. A kalocsai érsek nagy tarokkozó hírében állt – magam is tarokkoztam akkoriban Takács Józseffel, egyik orvos barátommal, Lukács Lászlóval és Karcsay Sándorral, s Endrey püspök is a társasághoz tartozott.

A püspök éppen tarokkozás közben találta Grösz Józsefet, mire az érsek közölte vele, nincs ideje az általa említett ügyről beszélni. Erre Endrey elhatározta, s velünk is közölte, többé nem vesz kártyát a kezébe. Mert ha ilyen szenvedéllyé tud válni, mondta Endrey, nem akar erre a sorsra jutni. S el is maradt a társaságunkból. Egyébként ez volt az egyetlen szórakozása.

- Mi volt az ön által elgondolt koegzisztencia lényege?

Az állam és az egyház helyzetéről, viszonyáról egyre több feljegyzést készítettem, részben magamnak, részben Endrey és más püspökök számára. Tanulmányoztam Deák Ferenc munkásságát, írtam egy tanulmányt is: Deák Ferenc tanítása címmel. Arra voltam kíváncsi, Deák hogyan mérlegelt a kiegyezés előtt, milyen erkölcsi meggondolások vezették, példája nyomán miben lehet engedni, s miben nem. Deák szilárdan követte elhatározását, a

kiegyezés eredeti elképzelése szerint jött létre. Erkölcsi magatartását tartottam fontosnak, s azt fejtegettem, annak szellemében lehetne rendezni az egyház és az állam viszonyát.

Endrey püspök mellett Belon Gellérttel is kapcsolatban álltam Takács Józsefen keresztül. Belon ekkor már kinevezett, de az állam által nem engedélyezett püspök volt. Hozzá is eljutottak lejegyzett gondolataim.

- *Más egyházi személyek is megismerték az ön nézetét? Mi volt az ő véleményük?*

- Kerkai páter 1956-ban szabadult ki a börtönből, majd később őt is visszavitték. Márkus László közvetített Kerkai és köztem. Márkus ismerte gondolkodásmódomat, az adott reálpolitikai viszonyok között az állam és az egyház viszonyáról vallott nézeteimet. Kerkai a börtönből megviselt idegállapotban szabadult, és nem reálistan mérte föl a helyzetet. Azt gondolta, ellenállást lehet szervezni a szovjetek ellen, és a Nyugat segítségünkre siet. Kerkai, akivel személyesen nem találkoztam ekkor, küldött nekem két vagy háromezer forintot, mert tudta, nehéz anyagi helyzetben élek a családommal, és egyúttal arra kért, lássak neki az ellenállási munka szervezésének. Ennek semmi értelme nem lett volna. Hogy végképp megnyugtassam magam, 1956 végén vagy 1957 elején leutaztam Székesfehérvárra, Shvoy Lajos püspökhöz, és beszélgettem vele az egyház véleményéről, Mindszenty helyzetéről. Ő is úgy nyilatkozott, a tényeket tudomásul kell venni, az adott lehetőségek között kell megtalálni a továbbélés módzatait. Ez volt az „ahogy lehet” taktikája.

Márkusnak elmondtam, nem vagyok hajlandó semmit se tenni, amire Kerkai gondol, akár a párt szervezését illetően, vagy valamiféle Kádár-ellenes csoportosulás életre hívását, mert

őrültségnek tartom, illúziónak, amellyel fölöslegesen kockáztatnánk emberek életét és szabadságát.

Márkus Laci néhány nap múlva megkeresett, és Kerkai nevében visszakérte a küldött pénzt...

- ***Ezzel vége szakadt egy régi, közös gondolat mentén szövődött szoros kapcsolatnak, talán mondhatom, barátságnak?***

- Kerkai páttert másokkal együtt rövidesen ismét visszavitték a börtönbe, majd hosszabb idő után amnesztiával szabadult. Egyszer fölhívott Ugrin Jóska azzal, hogy Kerkai páterrel szeretnének fölkeresni. A megbeszélrt időpontban csengettek. Kimentem a kapuhoz, Kerkai Jenő egyedül állt ott. Rendkívül meglepődtem, majd udvariasan betessékeltem. Kerkait mindig határozottság jellemezte. Feleségem, aki korábban nem ismerte, éppen távozott a szobából, mire felszólította, hogy maradjon. „Akarom, hogy hallja, amit mondok!” Kihúzta magát. „Azért jöttem, hogy Sándortól bocsánatot kérjek, mert mindenben igaza volt. Megbántottam őt, én most elmegyek a pannonhalmi papi otthonba, nem akartam úgy távozni, hogy ezt a gesztust meg ne tegyem.”

Ilyen nagy, jellemes ember volt.

Később páter Szörényi Gábor jezsuitától, az Egyházi Szeretetszolgálat vezetőjétől hallottam, hogy meghalt. Kértem, temetésére vigyen le magával. Amikor Pannonhalmán ahhoz a teremhez közeledtünk, amelyben a megjelentek a temetésre összegyűltek, találkoztam Mécs Lászlóval és Endrédy Vendellel. A pannonhalmi papi öregotthonban éltek ők is, azok a papi személyek, akik szabadultak a börtönből, vagy nem akarták már internálni őket, de el akarták távolítani az egyházi közéletből.

Mécs és Endrédy szemközt jött a folyosón. Szörényi üdvözölte őket, és bemutatott engem. Endrédy rám nézett, s csak annyit mondott: „Maga az?” Emlékezett a régi esetre.

- *Az Új Embernél valószínűleg nem ön volt az egyetlen olyan személy, akit a hatalom beszervezett. Nem lehetett könnyű ilyen lelki teherrel élni.*

- Az Új Ember kiadóhivatalában évente két alkalommal – karácsonykor és húsvétkor – közös ünnepséget tartottunk. Az egyik ilyen összejöveten valaki többet ivott a kelleténél, s már hazafelé készülődtem, amikor megvallotta nekem, hogy ő az egyik, az Új Embernél ténylegesen beszervezett besúgó. Elmondta, milyen szorult helyzetben van, rendszeresen jelentkeznie és jelentenie kell. Nyilván nem ő volt az egyetlen. Engem is hasonlóképpen szerettek volna használni.

Akik jelenteni kényszerültek az Új Embernél, tudtommal senkinek sem okoztak kárt, igyekeztek beszervezett helyzetükben is megmaradni bizonyos erkölcsi normákon belül. Abban az időben bátorság kellett ahhoz, hogy valaki ne váljon eszközzé, s ugyanakkor okosság, hogy ne veresse magát agyon.

- *A kiegyezés gondolatával magára maradt?*

- 1960-ban járunk. Folyamatosan igyekeztem a koegzisztencia gondolatát ápolgatni. Alakult egy baráti társaságunk. Gaizler Gyula orvos és felesége lakásán rendszeresen összejöttünk, a Városligeti fasorban. Valamennyien katolikusok voltunk. Nem valamiféle „összeesküvő” társaság alakult, hanem valóban a koegzisztencia lehetőségét kerestük.

- *Tudom, hogy Nonn Györggyel hosszú idő után ismét kapcsolatba került, s ez éppen erre az időre, tehát az 1960-as évek elejére tehető.*

- Életemben fordulatot és biztonságot jelentett, amikor Nonn György újra felvette velem a kapcsolatot. Forrai Tibor, akinek Dizmacsek volt az eredeti neve, nálam két évvel idősebb cserkészársam volt Kolozsvárt a gimnáziumban, Nonn Gyurkával egy évfolyamra járt az egyetemen. Tibor volt cserkészársai közül

néhányunkkal Magyarországon is tartotta a kapcsolatot. Egy nap felkeresett az Új Embernél, a fogadószobában találkoztunk. Közölte velem, valamilyen ügyben Nonn Györgynél járt, szoba került a nevem, s Gyurka szeretne találkozni velem. Nonn akkor a Kossuth Könyvkiadónak volt az igazgatója. Kommunista karrierje ekkor már lefelé ívelt, de még mindig jelentős pozíciót töltött be. Sváb katolikus családból származott, két nővére apáca volt. Kolozsvárt megismerkedett a MADOSZ-szal, kommunista futárszolgálatára révén pedig a Szovjetunióval is kapcsolatba került.

Nonn Györggyel a parlamenti időszak után hosszú évekig nem találkoztam. Közben művelődési miniszter lett (Révay József követte őt), majd kinevezték legfőbb ügyésznek, 1953-ban. Akkor kezdődtek a korábbi perek revíziói. Ez elsősorban az elítélt párttagok rehabilitálására szorítkozott. Úgy tudom, Pernecky Béla is ebben az időben került ki a börtönből. Rákosi hatalomba való visszatérése után Nonn Györgyöt leváltották, majd később a Kossuth Könyvkiadó igazgatója lett.

- *Mi lehetett a váratlan meghívás hátterében?*

- Arra kell gondolnom, Nonn György figyelemmel kísérte pályafutásomat, amikor nem találkoztunk is. Abból következtek erre, hogy 1960 kora tavaszán, nem sokkal rendőri felügyeiletem megszüntetése után keresett fel Tibor.

Nonn György szinte azonnal azt kérdezte Tibortól, szokott-e velem találkozni. Tibor elmondta, hol dolgozom, milyen beosztásban. Majd Nonn György közvetítésre kérte föl: kérdezze meg tőlem, hajlandó lennék-e találkozni vele. Ettől nem zárkoztam el.

Ezek után az Új Embernél telefonon keresett. Megállapodtunk egy alkalmas időpontban, amikor hármasan találkozunk a Kossuth Könyvkiadó igazgatói irodájában.

Nonn érdeklődött, mi van velem, s amikor egy félmondatlalt, de nyomatékos hangsúllyal közöltem, sok minden történt velem, rám nézett: tudja. „Azt is tudod, hogy be akartak szervezni?”

„Tudom. De miért próbálkoztak? Előbb meg kellett volna nézniük, ki vagy. Ostobák voltak.”

- *Mi lett a folytatása a felelevenített kapcsolatnak?*

- A találkozástól is indítva gondolkodni kezdtem azon, hogyan tudnék kitörni deklasszált állapotomból. Említettem, a jogi doktori címhez hiányzott még egy vizsgám. Világhy Miklós volt a jogi kar dékánja. Megkerestem őt, aki annak idején részt vett páter Varga jezsuita atya koalíciós időkbeli értelmiségi körének munkájában, ahol világnézeti és társadalmi kérdésekkel foglalkoztunk. Világhy korábban az egyetemi Mária Kongregációnak is tagja volt.

Érdeklődtem nála, letehetném-e a hiányzó vizsgát. Ennek lehetőségét mereven elutasította. Csizmadia Andor – aki főnököm, majd jó barátom volt Kolozsvárt – az egri katolikus egyetem létrehozásának kudarca után Budapesten még el tudott helyezkedni egyetemi vonalon, egy Beér János nevezetű pártember mellett. A közigazgatási jog professzora lett, majd lekerült a pécsi egyetemre tanszékvezetőnek. Vele is beszéltem ugyanerről. Megígérte, utána néz, bár nem könnyű. Bihari Ottó professzor volt a dékán, aki Csizmadiára való tekintettel – közben az egyetemeken megszűnt a korábbi jogi és államtudományi diploma különválasztása, egységes végzettséget adtak – azt ajánlotta, elfogadják korábbi tanulmányaimat, de mindenből újra le kell vizsgáznom. Csizmadia a maga tárgyaiból – római jog és jogtörténet – fölmentett ez alól.

- *Nyolcgyermekes családapaként nekifogott a tanulásnak?*

- Ahhoz, hogy ezt a procedúrát végigjárhassam, párt- és szakszervezeti ajánlás kellett hozzá. Nálunk, az Új Embernél se párt, se szakszervezet nem létezett. Erre Csizmadia azt mondta, az ÁEH-nak kellene ajánlást adnia. Ott közölték: szó se lehet róla.

Ezek után mentem el Nonn Gyurkához, kértem a segítségét. Hellyel kínált, majd kiszólt a titkárnőjének: hívja föl Csalát. Csala elvtárs az ÁEH-ban a katolikus ügyek vezetője volt. Elöttem folyt le a telefonbeszélgetés, Nonn válaszaiból következtettem, mi hangzik el a másik oldalon. Gyurka volt kollégájának nevezett, s kérte az ajánlást az egyetemi vizsgákhoz. Csala ezek után nyilván sorolta az én bűneimet, mire Nonn mindig azt felelte: tudja. Nonn végül vörösödni kezdett, s ezt mondta a telefonba: „Értsd meg, nem mondatsz róla olyant, amit én ne tudnék. Megértetted?! Vedd tudomásul, én ezt kívánom! Bemegy hozzátok, és aláírájátok, megértetted?!”, majd lecsapta a telefont.

A pécsi egyetemhez intézett kérvényemre csak annyit kellett ráírnia az ÁEH-nak, hogy javasolnak. Bementem a Szalay utcába, az Oktatási Minisztériumba, mert a forradalom után az ÁEH egy ideig a minisztérium keretében működött.

Dolgozott ott egy budafoki származású férfi, még 1945-ből ismertem, városházi beosztásom okán. Nálam jóval fiatalabb volt, nem emlékszem a nevére. Tébláboltam a folyosón, kerestem, hol találom Csalát, amikor a folyosón egyszer csak ez az ember jött szembe. Mit keresek ott, kérdezte magázva. Majd amikor elmondtam neki, halkabb hangon folytatta: „Tudja, mi volt itt? Tegnapelőtt összehívták az elnökséget maga miatt. Olyan felfordulás volt... Mit csinált?” „Semmit”, válaszoltam, „egy aláírást szeretnék”.

Nonn telefonja után Csala tovább jelentette felsőbb fórumoknak az ügyemet. Az ÁEH pártvonalon az MSZMP KB agitprop osztályához tartozott. A Kossuth Kiadó igazgatójának, tehát Nonn Györgynek az agitprop osztály vezetőségi tagjaként olyan súlya volt, hogy megengedhette magának az említett hangnemet, s alá is írták a kérvényemet. Nekiálltam tanulni, s két éven belül letettem a vizsgákat.

- *A disszertációjában is hangot kapott a kiegyezés gondolata?*

Igen. *A lelkiismeret és vallásszabadság s a felekezeti egyenjogúság a Magyar Népköztársaságban* címmel írtam meg a diplomamunkámat. Ebben azt bizonyítottam, hogy az állam és az egyház közötti 1950-es kikényszerített megállapodásnak nincs jogérvénye, mert az államokkal csak a Szentszék köthet megállapodást, a püspökök ömagukban nem. Az 1957/22-es törvénycikk pedig, amely előírta, hogy az egyházi kinevezésekhez előzetes állami hozzájárulás szükséges, alkotmányellenes, mert az kimondja az állam és az egyház szétválasztását, tehát ilyen törvényerejű rendeletet nem hozhat az állam.

A disszertációm beadás előtt odaadtam elolvasásra Csizmadia Bandinak, Esty Miklósnak és Nonn Györgynek. Csizmadia Bandi közölte: ezt nem biztos, hogy elfogadják. Bihari Ottó bírálta el a disszertációt, négyest adott rá. Így kaptam meg új keletű diplomámat.

- *Most már lehetővé vált, hogy változtasson az életén, kitörjön szorongatott egzisztenciális helyzetéből.*

- Csakhogy mihez kezdjek? Az ügyvédi vizsga megszerzéséhez le kellett volna töltenem az ügyvédbojtári időt, ami nyolc gyerek mellett elképzelhetetlen volt. Az Új Embernél Saád Béla érzékeny szociális magatartása következtében viszonylag konszolidált helyzetbe kerültem. Tehát végül nem tudtam fölhasználni a diplomát annak megfelelően, ahogyan korábban elképzeltem a kitörést, de Saád Bélától – a disszertáció felhasználási jogának átengedéséért – ezerforintos jutalmat kaptam, amely akkor jelentős összegnek számított. Összehasonlításképpen: a havi fizetésem még a nyolcszáz forintot sem érte el.

A ravasz Esty Miklós a disszertációm pozitívan ítélte meg. Felajánlotta, részfoglalkozásban menjek át jogi tanácsadónak napi

két órában a Szent István Társulathoz. Akkoriban minden könyv kiadását – az ÁEH tartalmi ellenőrzése mellett – külön engedélyeztetni kellett a Szerzői Jogvédő Hivatalban. Saád Béla hat órára csökkentette a munkaidőmet az Új Embernél, és a Szent István Társulatnál is kaptam valamennyi fizetést.

Közben híre ment a disszertációmnak. Amikor Nonn György elolvasta, azt kifogásolta, hogy Mindszentyről nem írtam semmit. Közöltem vele, ez nem politikai irat, hanem jogi dolgozat, s ő ezt megértette. Miklós Imréék azonban örjöngtek emiatt.

- *Az Állami Egyházügyi Hivatallal volt-e máskor is kapcsolata, helyesebb talán úgy fogalmazni: összeütközése.*

- Takács József ügye kapcsán fölkerestem egy alkalommal az ÁEH-t. A professzort ekkor még nem fosztották meg katedrájától, de állandóan zaklatták. Elmondtam Nonn Györgynek, ki ő valójában, utaltam paraszti származására, arra, hogy édesapja korán meghalt. Igaz, soha nem volt békepap, de semmi ellenséges dolgot nem cselekszik a rendszerrel szemben. Takács József, mivel Zemplén Györggyel szemben nem volt hajlandó semmiféle közledésre a békepapi felfogás szerint, de nem is kereste a fölösleges konfrontációt, mégis zavaró tényezővé vált az állam szemében, miközben óriási tekintélynek örvendett a kispapok körében.

Takácsra jellemző: emlékszem, egy alkalommal éppen nála jártam Szerb utcai lakásán, amikor átjött a szemináriumból két vagy három teológus. Kérdezték tőle, mit tegyenek, mert a békepapi vonalra szorítják őket. Ez az emlékezetes és másutt sokszor leírt 1959-es eseményhez kapcsolódik, amikor a kispapok java részét kizárták a szemináriumból. A békemozgalom papokat toborzott egy mozihelyiségben rendezett nagygyűlésre, s erre a Hittudományi Akadémia tanárait és hallgatóit is „meghívták”. Takács József a fiatalok kérdésére a következőt mondta: „Nézzék, fiúk, én civilben ott leszek.” Ezzel tulajdonképpen tanácsot adott nekik.

Nonn György azt ajánlotta, Takács professzor ügyében keressem föl Miklós Imrét az ÁEH-nál. Ő előkészítette a találkozást. Ekkor még nem tudtam, hogy Nonn György valamikor Miklós Imre főnöke volt, és Miklós is erdélyi származású. Egyszer rákérdeztem erre, mire Miklós Imre közölte, valóban erdélyi, székelyudvarhelyi. Később tudtam meg, hogy Miklós Imrének alezredesi rangja volt az Államvédelmi Hatóságnál. Az ÁEH-s beosztása a civil fedő foglalkozását jelentette. Lehet persze, hogy Nonn Gyurkának is volt valamilyen magasabb rangja, nem tudom, csak abból következtek erre, különben milyen címen utasíthatta volna bármire is Miklós Imrét.

Miklós Imre, amikor Takács József ügyében fölkerestem személyesen, akkor ismerkedtem meg vele, behozatott egy vastag dossziét, amelyben a Takács Józsiáról szóló jelentések sorakoztak. Meg-megszólalt lapozgatás közben, mi mindent cselekedett, mire én – legjobb tudomásom szerint – a legtöbb ügyet cáfoltam, mert valóban nem volt alapjuk. Végül azt ajánlotta, menjen be hozzá a professzor. Ezt nem lehet, vettem ellen, mert most sem tudja, hogy ott vagyok. Arra gondoltam, ha a jövőben változik a viszony az állam és az egyház között, Takács professzor komoly tényező, akit számon kell tartani.

- *Nyilván önről is vezetett hasonló dossziét a hivatal.*

- Az ÁEH rólam is folyamatosan kapott jelentéseket, és bizonyára más szerveken keresztül is információkhoz jutott arra nézve, milyen gondolatoknak igyekszem teret adni, s ennek lényege az állam és az egyház közötti viszony javítása, annak megfelelően, ahogyan disszertációmban is kifejtettem.

Közben Bánk József, az egyházjog professzora is megismerte a disszertációm. Kétkötetes egyházjogi munkájának második kötetébe lábjegyzetként bevette az én írásomat is.

- Közben Rómában összeült a II. Vatikáni Zsinat. Ekkor – igaz, szigorú állami ellenőrzés mellett – néhányan már kiutazhattak a világegyház központjába. A magyar állam és a Szent-szék között is megindultak a puhatolódzó tárgyalások. Ezek az események mintha az ön gondolatainak érvényre jutását erősítették volna.

- A II. vatikáni zsinatra az állam kiengedett bizonyos személyeket. Az Új Embertől először Saád Béla, majd Mihelics Vid utazhatott Rómába. Mihelics, amikor másodszor készült Rómába, megkeresett: egy ott élő jezsuita említette a disszertációm, örülne, ha elolvashatná. Ezért kért tőlem egy példányt. Azt nem tudtam meg, kinek adta oda, s mi lett a kézirat sorsa.

Ebben az időben indultak meg a tárgyalások a magyar állam és a Vatikán között, amelyek az 1964. szeptember 15-i részleges megállapodáshoz vezettek. Nem állítom, hogy írásomnak bármiféle köze lett volna ehhez, de érdekes egybeesés a disszertációm és a kapcsolatok felvétele Róma és Budapest között.

Mindvégig a koegzisztencia lehetőségét feszegettem írásaimban: az egyház nyerje vissza autonómiáját a szocialista Magyarországon. El tudtam képzelni, egy szocialista országban is kialakulhat az élő egyház típusa, amely függetlenül, hitelesen, a régi, neobarokk vonásoktól mentesen hirdeti az örömhírt, végzi az evangelizációt, így teljesíti a küldetését. Ez volt az elérhető cél, ezt szolgálta az Új Ember is. Az aktív politikai szembenállás a szocialista rendszerrel illuzórikus dolog lett volna: vagy börtönbe vezetett volna, vagy pedig eszközzé válik a kezükben, aki így gondolkodik.

- Milyen tapasztalatokat szerzett a Szent István Társulatnál töltött időben?

- Ekkoriban kerültem szorosabb kapcsolatba Félégyházi

Józseffel, a Szent István Társulat alelnökével. Esty Miklós is más szemmel kezdett nézni rám. Bekerültem a Szent István Társulat igazgatósági választmányába. A társulat elnöke egy kedves öregúr, az ismert meteorológus, Réthly Antal volt. Félegyházi azt szerette volna, hogy én legyek a Szent István Társulat igazgatója. Az állam azonban ennek mindenképpen ellene volt. Akkor került oda Ákos Géza, papi személy – erős békepapi elkötelezettséggel –, aki zsarolható is volt.

Többen kiálltak mellettem ebben az ügyben, bennem is volt ambíció, de rövidesen nyilvánvalóvá vált, mindez illúzió. Mindenáron pedig nem akartam karrierre törekedni.

A forradalom idején Bécsben maradt Paulay óriási szolgálatot tett a Szent István Társulatnak. Akkoriban – papírhányra hivatkozva – meghatározták a megjelenhető könyvek számát. Paulay az Új Embernek és a Szent István Társulatnak éveken át küldte a nyomdai papírt.

- *Endrey püspök kapcsán ismét exponálta magát az ÁEH-ban.*

- Valóban, Miklós Imrével később is konfliktusba kerültem. Mindenképpen felügyelni akarták az egyház életét, s amennyire lehet, belülről bomlasztani. Olyan embereket juttattak pozícióhoz, akik együttműködtek velük. Endrey püspököt kezdetben az állam elfogadta az Actio Catholica élén, de később, 1958-ban őt is Vámosmikolára internálták. Fő „bűne” az volt, hogy Mindszenty letartóztatása után apostoli delegátusként kinevezték Esztergomba. Ez még 1948-ban történt. Később nyomást akartak gyakorolni rá, hogy Beresztóczy Miklóst nevezze ki helynökévé. Ugyanakkor Beresztóczy és Horváth Richárd, a másik ismert békepap már kiközösítés alatt állt.

Endreyvel úgy kerültem ismét kapcsolatba, hogy disszertációm egy példányát elküldtem neki Vámosmikolára. A közvetítő pap felkeresett, hogy Endrey szeretne velem találkozni.

Én azonban nem akartam Vámosmikolára utazni, ahol Endreyt egy békepap mellé internálták. Erre Endrey feljött Budapestre, s a Nyugati pályaudvar restijében találkoztunk. Azt tanácsoltam neki, forduljon Kádár Jánoshoz. Írja meg a sorsát, és hivatkozzon arra, a koegzisztencia jegyében az egyház nem tudja elfogadni az állam vele szemben tanúsított magatartását. Olyan helyzetet kellene teremteni, amelyben – anélkül, hogy a szocialista rendszert veszélyeztetné – helyreállhat az egyház autonómiája, a világegyházba való integrálódása.

Én szintén írtam egy pro memoriát ugyanerről Kádár részére. Hozzá nem jutottam el, Sík Ottóhoz azonban igen. Ő vezette akkor Kádár titkárságát. Mint említettem, Sík Endrének volt a fia, nagybátyja pedig a piarista Sík Sándor. Elmondtam Sík Ottónak az elképzelésemet, Endrey is megírta levelét. Válaszként közölték vele, az ügyet áttették Prantner Józsefhez, aki államtitkári minőségben az ÁEH vezetője volt, s helyetteséhez, Miklós Imréhez.

Igy kerültem az ÁEH látókörébe. Miklós Imre veszélyes embernek tartott, de Nonn György jelentette számomra a hinterlandot, ami miatt nem vitethetett el csak úgy egyszerűen az ÁVH névleges megszűnése után is ténylegesen működő államvédelemmel.

- *Milyen következménye lett a leveleknek?*

- A Kádárnak beadott iratok hatására felfüggesztették Endrey Mihály kitiltását a fővárosból. Ekkor került a Bakáts téri plébániára, ahol kápláni lakást kapott. Találkozott Prantner Józseffel is, de az állam még messze volt attól, hogy az általam képviselt koegzisztencia-elképzelést elfogadják.

Endrey Mihály ezenközben összeütközésbe került püspöktársaival is. Brezanóczy Pál lett időközben – 1964-ben – címzetes püspök, egyben a püspöki kar titkára, Ijjas József, kalocsai érsek

pedig az elnök. Ők, Endreyvel összehasonlítva, más kapacitású emberek voltak. Az államrezon szabta meg, meddig megy el az ő tolerálásukban, amit ők tudomásul vettek, és maguk is elfogadták a békepapok irányvonalát. Velük szemben Badalik Bertalan veszprémi és Pétery József váci püspök Hejcéen élt, házi őrizetben. A papság jelentős része távol tartotta magát a békepapoktól, ezen személyeknek azonban egyházpolitikailag mégis jelentős súlyuk volt.

Ebben a helyzetben Endrey kulcsfigura lett a kibontakozás keresésében. Miklós Imre ismerte kapcsolatokat Endreyvel, illetve felfogásomat. Egyszer azt mondta nagy dühösen: „Vegye tudomásul, Endreyből sohasem lesz megyés püspök.”

- Régen esett szó Erdélyről. Szülőföldjével az 1944-es menekülés után megszakadt a kapcsolata?

- Szó sincs róla. Először 1963-ban látogathattam haza. Nonn György ugyanúgy aggódott – családi, rokoni vonatkozásai miatt – az erdélyi egyházért és magyarságért, mint én. Ő tudta, mi az egyház szerepe a kisebbségi sorsban élők körében. Akkoriban a szocialista országokba még személyi igazolvánnyal, illetve ehhez kiállított betétlappal lehetett utazni. 1960 után is a régi igazolványom volt érvényes, és ebben szerepelt korábbi rendőri felügyeiletem. Ha ezzel megyek haza – még élt édesanyám és két bátyám –, a milicián, ahol jelentkeznem kellett, látják a nacionalizmat, és ezzel szegény bátyámékat nehéz helyzetbe hozom. Ezért ki akartam cseréltetni az okmányt. Beszéltem a helyi rendőrséggel. Szén alezredes leküldött az igazgatási osztályra, ahol közölték, kicserélik az okmányt. Amikor azonban sor kerülhetett volna erre, közölték, nem tehetik, mert valaki meggátolta. Erre felhívtam Nonn Gyurkát, és elmondtam neki a történetet. Néhány nap múlva felhívott az Új Embernél, és közölte, nyugodtan menjek be a rendőrségre, kicserélik az okmányt. Így kerültem haza Kolozsvárra.

- Barankovics István azt ajánlotta önnek, vonuljon vissza minden közéleti, társasági csoporttól. Úgy tudom, a rendőrségi felügyelet megszűnte után mégis kereste a megfelelő szellemi közösséget, ahol egyházpolitikai nézeteit kifejezhette.

- Időközben Guthy Andor lett a Szent István Társulat elnöke. Jó barátom volt, nyolc-tíz évvel idősebb nálam. Ő is tagja volt a Gaizler Gyula-féle társaságnak. Voltunk vagy harmincan ebben a körben. Baráti társaságnak számított, bár az állam biztosan tudott ezekről az összejövetelektől. Szesztay András, református szociológus is odatartozott, akinek lengyel volt a felesége. Lengyelországban nem tudták megszervezni a békepapságot, helyette katolikus világiakból életre hívták a Pax mozgalmat, varsói székhellyel. Volt ennek egy tagja, aki a második világháború idején, 1939 szeptembere után lengyel menekült szülők gyermekeként került Magyarországra. Itt is járt iskolába, jól tudott magyarul. Eljött Magyarországra, és fölvette a kapcsolatot a magyar egyházzal. Saád Béla ennek köszönhetően kettesével-hármasával kiküldhette az Új Embertől a munkatársakat Lengyelországba. Utolsóként én is kikerültem, Boér Blankával és Grexa Sándorral (a szerkesztőség és kiadóhivatal két munkatársával) együtt Varsóba. Megnéztük a város nevezetességeit, erre korlátozódott az ottlétünk.

Közben azonban megtudtuk – ez már a nyolcvanas években volt –, hogy működik a lengyeleknél a Znak mozgalom, krakkói központtal. Ez körülbelül olyan közösségnek számított, mint a Gaizler Gyuláéknál összejáró társaság, de ott engedték őket egyesültként működni. Kimondottan katolikus értelmiségieket tömörített. Stefan Wilkanowicz volt ennek egyik vezetője, aki rokonságban állt Szesztay András feleségével. Ezáltal tudtak a mi baráti körünkről, s meghívtak bennünket. Gaizler Gyula, Guthy Bandi,

Szesztay András és én utaztunk. Szerettük volna, ha velünk tart

Lukács László piarista pap is, a Vigilia szerkesztője. Ő azonban az utolsó pillanatban lemondta az utazást, mert tájékozódott, tudta, kikkel szándékozunk odakint találkozni, s ebben nem kívánt részt venni. Ekkor jutottam el Częstochowába is.

- ***Milyen gyakorlati eredménye volt ennek a látogatásnak?***

- A Znak tagjai bemutattak bennünket Macharski bíborosnak is. Váztuk elötte az itthoni helyzetet. Erre Macharski kifejtette, jó lenne ezt valahogy Rómával is tudatni. Bennünk is érlelődött az elhatározás, hogy el kellene juttatnunk Rómába egy emlékiratot az egész Kárpát-medencei magyar katolikus helyzetről.

Sorra vettük, hogy itthon, Csehszlovákiában, Romániában és a Délvidéken milyen az egyházpolitikai helyzet. Egyedül a Felvidéken nem volt magyar püspök. Működött ugyan egy Tóth nevezetű főpásztor, aki később, 1990 után azt mondta nekem: „Tudja, én dupla Tóth vagyok.” Nemcsak a neve, hanem a nemzetisége is az.

Elkészítettük az emlékiratot, ebben a munkában a térség jó ismerője, Kiss Gy. Csaba művelődéstörténész is részt vett.

Az emlékiratot mindenképpen ki akartuk juttatni Rómába. Előbb lengyelre fordítottuk, hogy Macharski bíboros elolvashassa. Ő azt ajánlotta, ne az államtitkársághoz forduljunk, hanem Roger Etchegaray bíboroshoz, aki a Iustitia et Pax bizottság elnöke volt. Először Illyés Máriára gondoltunk, Illyés Gyula leányára, hogy fordítsa le franciára. A sajátos szakterület és terminológia miatt azonban nem tudott vele megbirkózni.

- ***Jól értem, példát jelentett Bibó magatartása, aki nyíltan vállalta nézeteit a politikai kibontakozásról? Ön ugyanígy nyílt kártyákkal játszott a koegzisztencia gondolatát illetően?***

- 1983-ban kerültem kapcsolatba Pozsgay Imrével, aki miniszterségéről lemondva a Hazafias Népfront elnöke lett. Az ő

megnyilatkozásaiban, illetve Szűrös Mátyás magatartásában érzékelhető volt a nemzeti kérdések iránti fogékonyság.

Pozsgay titkára szintén részt vett a Gaizler Gyula-féle körben. Ő hozott össze engem Pozsgay Imrével, hogy egyházpolitikai elképzeléseinket elé tárjam. Arra akartam felhívnia figyelmét, a hatalom ne a békepapi mozgalommal kössön egyezséget, ne azt támogassa, amikor a mi általunk kéréselt koegzisztencia-gondolat alternatív lehetőséget nyújt.

Pozsgay ajánlotta, vegyük fel a kapcsolatot Szűrös Mátyással, aki moszkvai nagykövetsége után a párt központjában dolgozott, a külügyi bizottság vezetője volt. Az emlékirat ugyanis külpolitikai kérdéseket is érintett, amennyiben a vatikáni magyar viszonyokra is kitért. A Vatikán új keleti politikája ekkor élte a virágkorát. A memorandum a nyolcvanas évek második felére készült el. Mivel Illyés Mária nem vállalkozott a feladatra, Pozsgay ajánlotta, Szűrösök el tudják készíttetni a fordítást. Tabajdi Csabának, Szűrös titkárának adtam át a memorandum egy példányát, és valóban lefordították franciára.

Az emlékirat készítésébe bevontam ifjabb Entz Gézát is, akinek édesapja, a professzor, ugyancsak tagja volt az említett értelmiségi körnek.

- Ez elég nyílt magatartást jelentett. Ebben az időben – utólag már nyilvánvaló – a színpalak mögött folyt a politikai átalakítás előkészítése, s talán azért nem meglepő ez az együttműködő szándék. Rómában is megismerték a dokumentumot?

- A fordítást 1988-ban Entz Gézával személyesen vittük le Rómába. Az út költségeit a kommunista párton belüli reformszárny – Pozsgay, Szűrös – támogatta. A főtitkár ekkor már Grósz Károly volt, akivel Pozsgayék folyamatos vitában voltak, bár Grósz átmeneti figurának számított Kádár János és Németh Mik-

lós között.

Ekkoriban jelent meg, Köpeczi Béla főszerkesztésében a háromkötetes Erdély című történelmi munka. Ebből a Külügyminisztérium tíz példányt megvásárolt, és elküldte velünk Rómába, hogy ott is ismerjék meg a határon túli kérdésben bekövetkezett elmozdulást. De nemcsak Rómába utaztunk el, hanem Brüsszelbe is, ahol a Habsburg Ottó vezette páneurópai mozgalom képviselőivel találkoztunk. Mindkét utat a Külügyminisztérium finanszírozta, ugyanakkor turistaként utaztunk. Entz Géza öccsének az autójával mentünk, s fel voltunk pakolva könyvekkel, iratokkal. Előzetesen leszóltak a határra, hogy az adott rendszámú autót nem szabad ellenőrizni.

Rómában csatlakozott hozzánk az ott tartózkodó bencés szerzetes, Somorjai Ádám, akinek segítségével sikerült felvennünk a kapcsolatot Etchegaray bíborossal, aki a lakásán fogadott hárunkat. Etchegarayról, Marseille korábbi bíboros-érsekéről tudtuk, a pápa személyes barátja, még a zsinaton ismerkedtek meg egymással, és amikor Karol Wojtyła pápa lett, kérésére jött Rómába, kuriális szolgálatra.

- *Hogyan fogadta az előterjesztésüket?*

- Rendkívül közvetlen ember volt. Azonnal kézbe vette a memorandumot, elkezdte olvasni, majd ránk nézett: „Ki készítette ezt? Hiszen egy francia írta.” Közöltük, az eredeti magyar változat fordítását tartja kezében. Mire ő így folytatta: „Tudják, engem ez azért is különösen érdekel, mert baszk vagyok.” Tehát a kisebbségi létről közvetlen tapasztalatai voltak. Így működik az isteni gondviselés.

Rómából Münchenbe utaztunk, ahol találkoztunk Kovács K. Zoltánnal, majd tovább Brüsszelbe, hogy – mint említettem – Habsburg Ottó hivatalának is átadjunk egy példányt. Rómában a Pápai Magyar Intézetben és az ugyanazon épületben lévő Magyar Intézetben hagytunk Erdély-köteteket. A római magyar követség

vezetője Misur György volt, aki utasítást kapott a magyar Külügyminisztériumtól, hogy költségeink fedezésére juttasson nekünk bizonyos összeget.

- ***Kaptak-e valamilyen választ a Szentszéktől?***

- Közvetlen választ nem, de tény, hogy 1989. január elsején a pápai szózat a nemzeti kisebbségek ügyével foglalkozott. Szűrös Mátyás, aki ekkor már a parlament elnöke volt, tudomást véve erről, megszakította a parlament ülését, és bejelentette, felhívja a képviselők figyelmét, hogy a pápa újrési üzenete a nemzeti kisebbségek kérdésével foglalkozik.

- ***Ezekben az időkben már sorra alakultak a pártok, illetve lehetőség nyílt egyesületek alapítására is. Milyen körülmények között tért vissza a közéletbe?***

- A kommunista párton belül heves vita alakult ki a főnálló és leginkább várható helyzetről. Grósz Károlyt a régi, ortodox kommunisták támadták a Pozsgay-Szűrös-féle vonal előretörése miatt. Közben Pozsgay megkapta az egyesületek felügyeleti jogát. Addig ugyanis minden egyesület felügyeleti joga valamelyik minisztérium alá tartozott.

Két egyesület megalapításában vettem részt. Előbb a Nagycsaládosok Egyesületét hoztuk létre, azzal a céllal, hogy társadalmi bázist építsünk Pozsgayék alá. Majd pedig kezdeményezője és elnöke lettem a Márton Áron Társaságnak. Ennek célja az volt, hogy legyen olyan katolikus egyesület, amelyik Márton Áron szellemében dolgozik Magyarországon. Később, 1990 után, amikor Rómába kerültem szentszéki követnek, Bittsánszky Géza lett az utódom az elnöki székben.

Ugyanakkor én voltam a kezdeményezője a Kereszténydemokrata Néppárt újrarendítésének. Az említett egyesületek munkájából azért is kimaradtam, mert egyre inkább a politikai sze-

repvállalás került előtérbe.

- *A pártalapítás körülményeiről sokféle mendemonda járja: kik és milyen elképzelésekkel fordultak meg ott kezdetben.*

- A Kereszténydemokrata Néppárt (1947-hez hasonlóan) 1990 előtt is későn indult. Ennek több oka volt. A régiek közül már sokan nem éltek, mindent újra kellett kezdeni. Antall József is jelentkezett nálunk, és érdeklődött a párt létrejöttéről, helyzetéről. Ugyanakkor a kisgazdáknál is jelentkezett, édesapja ugyanis abban a pártban tevékenykedett. Egyik helyre sem lépett be, csak tájékozódott.

Surján László is megjelent nálam, ismertem az édesapját, ugyanúgy, mint Entz Gézáét.

Győzelemre semmiképpen sem számítottunk az első szabad választásokon. A Magyar Demokrata Fórum jóval korábban indult, s külföldről kapott anyagi támogatással jelentős szervezeti hálózatot épített ki ekkorra.

- *Milyen konkrét politikai törekvés vezérelte önt?*

- Úgy gondoltam, mindenképpen jelen kell lenni a hazai politikában a keresztény vonalnak. Köztársasági elnöknek Pozsgayt szerettem volna – ezt tudjuk, megakadályozták –, hiszen rendkívül tisztességes embernek ismertem meg, aki korábban azért vesztette el a miniszteri széket és kapta vigaszul a Hazafias Népfront elnökségét, mert szemben állt a régi kommunista vonallal. Pozsgay átalakította a Hazafias Népfrontot, hogy ne szatellit-szervezete legyen a pártnak, hanem valóban új szellemiséget képviseljen.

Németh Miklóssal, aki szintén a Pozsgay-irányzathoz tartozott, talán két alkalommal találkoztam a Nemzeti Kerekasztal-tárgyalások szerveződése idején. Engem inkább ez kötött le, kevésbé a párt szervezése. A fő kérdés ugyanis az volt, hogyan menjen végbe az átalakítás. Németh Miklós katolikus parasztcsaládból származott, édesapja KALOT-os volt. Velük inkább lehetett volna

hangot találni és szövetségre lépni, mint az SZDSZ-szel.

Ezeket a személyeket azonban 1990 után kiebrudalták a régi kommunista vonal hívei, így a Horn Gyula nevével jelzett irányzat tagjai. Németh Miklós kegyvesztett lett, Szűrös ugyanúgy, Pozsgayról nem is beszélve. Ha ők hoztak volna létre egy szociáldemokrata baloldalt, sokkal előnyösebb lett volna az országra és a nemzetre nézve, mint a régi pártvonalat követő MSZP, illetve az SZDSZ hatalomba kerülése.

- Milyen volt az Új Ember helyzete 1990 előtt, amely éveket ma sokan „puha diktatúrának”, tulajdonképpen demokratikus közállapotoknak tekintenek?

- Mindvégig szigorúan ellenőrizék. Szerették volna olyan szerepkörbe kényszeríteni, mint a békepapi mozgalom lapját, a Keresztet, 1956 után pedig utódját, a Katolikus Szót. Az egyház egészére vonatkozóan nálunk is – hasonlattal élve – olyan helyzetet kívánt teremteni az állam, mint amilyenbe a görögkatolikusok kerültek Kárpátalján: vagy beolvadtak az ortodoxiába, vagy ha nem, akkor száműzetés várt rájuk. Így volt ez Erdélyben is, s bár már nem éltem ott, családi kapcsolatok révén pontos információim voltak. Bátyámnak, aki gépkocsival fuvarozással foglalkozott, egyik rakodómunkása egy görögkatolikus pap volt, aki megtagadta a belépést az ortodoxiába. Tehát az egyházat egyrészt korlátozni, illetve fölszámolni akarták, ugyanakkor másrészt eszközként fölhasználni saját céljaik érdekében, mint ez a Szovjetunióban is történt.

- Említette, hogy a hatvanas évek első felében járt hosszú idő után Erdélyben. Milyen élményei maradtak meg ezzel kapcsolatban?

- Amikor első alkalommal jártam otthon, Erdélyben, személyi igazolvánnyal, illetve az ahhoz kapott betétlappal jelentkezni kellett a rendőrségen, és azt is megszabták, hol tartózkodhatok. Nem hagyhattam el Kolozsvárt.

Tudtam, Márton Áron már kiszabadult a börtönből, és szerettem volna felvenni vele a kapcsolatot. Azzal nem voltam tisztában, hogy a börtönidőket követő házi őrizet valójában mit jelent: rendőrök állnak-e az ajtaja előtt a püspöki palotában (amely egyébként az erdélyi fejedelemség idején a fejedelmek székhelye volt), s minden odalátogatót igazoltatnak-e. Reggel hét órakor indult egy autóbuszjárat Kolozsvárról Gyulafehérvárra, és román tudásomra alapozva felszálltam a járatra.

Megérkezvén Gyulafehérvárra, fölmentem a várba, közben azt latolgattam, nem állítanak-e meg már a bejáratnál. Egyszer csak láttam, hogy valaki reverendában ugyancsak a püspöki palota felé igyekszik. Elébe mentem, megszólítottam. Kiderült, teológiai tanár (a püspök a házi őrizetben a közeli teológiára sem mehetett át), s megkértem egy szívességre: érdeklődj meg, tudnék-e találkozni a püspök úrral.

Mintegy húsz perc múlva visszaérkezett a papi személy, és közölte velem, menjek be az irodába, beszélt Márton Áron titkárával, a püspök úr szívesen lát. A titkár közölte velem, a püspök úr fenn tartózkodik a kertben, valakivel éppen tárgyal. A Csík-szeredai főesperes járt nála. Amikor megpillantott, elindultak felém, elköszönt a főesperestől, majd keresztnevemmel szólítva nagy szeretettel üdvözölt. Azt ajánlotta, maradjunk a kertben, mert ott „a fáknak nincs füle”.

Előbb túlestünk a személyes érdeklődésen, majd meghívott ebédre. Láttam, nincs saját háztartása, a szemináriumból ételhordóban hozzák át neki az ebédet. Egy civilben lévő nővér segített a püspöknek, aki pálinkával, borral és kávéval kínált.

Látogatásom célja az volt, hogy tájékozódjam az ő és az erdélyi egyház életéről. Elmesélte letartóztatása történetét, amelynek fenyegető közelsége miatt a székely legények védelemként lovas bandériummal kísérték bérmaútján egyik faluból a másikba.

Amikor valamilyen ügyben Kolozsvárra kellett utaznia a püs-

pökség autójával, útközben állították meg a járművét, és tartóztatták le őt. Majdnem hat évet töltött börtönben, s amikor Petru Groza, az erdélyi származású, még a Monarchiában született politikus lett a miniszterelnök, engedték csak szabadon. Ruhája, amelyben letartóztatták, időközben tönkrement, erre adtak neki egy nadrágot és bakancsot, majd beültették egy autóba, s elvitték Petru Grozához. Ő közölte vele a szabadulását. Mire Márton Áron megkérdezte: és mi az ára? Groza a szemébe nézett: nincs semmi ára. Visszatérhet és folytathatja a munkáját.

Összesen két, az állammal együttműködő papot tudtak a börtönideje alatt a püspökségre helyezni. Ezeket elbocsátotta, olyan módon, hogy bányák meg bűneiket, és valahová kihelyezte őket. Békepapi mozgalmat azonban nem sikerült létrehozni Erdélyben.

- *Mégis mutatkoznak némi különbségek az egyes kommunista országok között. A hatalom belenyugodott a kudarcába?*

- Áron püspök elmondta, akadt egy katolikus világi személy, aki hajlott volna arra, hogy a régebbi Státust amolyan békemozgalomként újraélesszék, tagokat azonban nemigen sikerült találniuk. Intő jelként értelmezték, hogy amikor egy ügyvéd át akarta lépni az utcáról bevezető küszöböt, infarktust kapott. Később ezt bűnvallomásként elmondta a püspöknek. Márton Áron pedig, hogy a Státust többé ne tudják felhasználni ilyen célra, felfüggesztette annak autonómiáját.

- *Más egyéb ügyek szóba kerültek-e?*

- Ezekről a témákról beszélgettünk, én pedig tájékoztattam őt a magyarországi helyzetről. A látogatás után gondolkodni kezdtem, hogyan lehetne segíteni az ottaniaknak. Mivel újságjuk sem volt az erdélyi katolikusoknak, nemcsak Erdélybe, hanem a csángók lakta vidékre is ingyen küldtük ettől kezdve az Új Embert: papi személyeknek, becsomagolva, hogy kívülről ne lássák a postán, mit tartalmaz a küldemény.

Dávid László teológiai tanár – egykor hittanárom – tizenhárom évet töltött börtönben, s időközben ő is kiszabadult. Fogarasra került, neki is küldtük az újságot. Néhány példányt megkapott, a többi már nem. Később Kolozsvárra helyezték plébánosnak, és amikor köztudomásúvá vált, hogy távozik Fogarásról, megjelent nála egy román postai kézbesítő egy zsákkal, s hozta az összes nem kézbesített Új Embert. Közölte: „Tisztelendő úr, most hogy elmegy, bevallom, megtiltották nekem a küldemények kézbesítését, de nem semmisítettem meg őket.”

- ***Hogyan folytatódott az Erdéllyel fönntartott kapcsolat?***

- Később már évente legalább egy alkalommal hazautaztam. Minden alkalommal fölkerestem Gyulafehérvárt. Közben Rómában összeült a II. vatikáni zsinat, a latin liturgia helyett bevezették az anyanyelvi szertartást. Ehhez természetesen semmiféle liturgikus könyvük nem volt a romániai magyaroknak.

Megbeszéltem a Szent István Társulatnál, hogy gondoskodnunk kell a határon túli magyar plébániákról is. Annyi misekönyvet nyomtattunk ki, hogy tudjunk juttatni Erdélybe, a Felvidékre és a Délvidékre is belőlük.

Ebben az ügyben felkerestem Miklós Imrét. Korábbi kapcsolatunkról már esett szó. Ekkor árulta el, hogy erdélyi származású, s nyitottságot mutatott az ottani egyházügy iránt. Ő maga református, közölte, de tisztában van az egyház nemzetfenntartó szerepével a határokon kívül. A könyvek kinyomtatásának példányszámát is az ÁEH engedélyezte, s Miklós Imre elintézte, hogy a határon túlra is jusson a kiadványokból. Párhuzamosan pedig Nyugaton is nyomtattak ki magyar nyelvű Bibliát, a sokak által ismert Békés-Dalos-féle Újszövetséget, amelyből nagyobb mennyiséget küldött be Paulay az országba. Miklós Imre ahhoz is hozzájárult, annyit küldhessenek ebből, hogy jusson belőle

Erdélybe és a Felvidékre is, ahol ugyan nem volt – és azóta sincs – magyar püspökség, de a plébániákon voltak kapcsolataink. Gyulafehérvárt azonban az Újszövetségeket évekig zárolni kellett az állami hatalmak rendelkezése miatt.

Az első példányt az új misekönyvből személyesen vittem le Márton Áron püspöknek, mert behozatali engedélyt kellett szereznie rá. A következő alkalommal közölte: Bukarestben nem engedik a misekönyvek bevitelét, mert magyar szentek is szerepelnek benne! Erre Márton Áron kért, próbáljunk valamit tenni: hagyjuk ki az oda szánt példányokból a magyar szenteket, ők úgyis megemlékeznek róluk. Miklós Imre engedélyezte, hogy újabb háromezer példányt nyomjunk ki, magyar szentek nélkül. Miklós Imre vadul képviselte a párt irányvonalát, de ennél az esetnél előtört belőle az erdélyi magyar ember. Arra is figyelmeztetett – ő, az államvédelmi alezredes –, az épületben ne beszélgessek Márton Áronnal, mert mindent lehallgatnak a románok.

A *modus vivendinek*, a lehetőségek tágításának egyik útját jelentette ez ebben az időben.

- *A román állam végül beengedte a Magyarországon nyomott liturgikus könyveket?*

- A liturgiában bevezették az A, a B és a C évet, ehhez készült a Lectionárium. A román állam ekkor már presztízssokokból beengedte a liturgikus könyveket. A Lectionárium kinyomtatására pedig már Erdélyben is engedélyt adtak. Márton Áronnal való beszélgetésünkben néhány nyelvészeti kérdés is előkerült. Nehezményezte például, hogy a mindnyájunk, e szép, régi magyar kifejezés helyett a mindannyian kifejezés került a misekönyvbe.

A Lectionárium szövegét kéziratban vittem le Erdélybe, amelyet Márton Áron a kolozsvári Minerva Nyomdában nyomtatott ki. A nyelvezetét azonban Márton Áron átformálta, aminek

következtében később magyarországi papok is kérték, szerezzek ebből a kiadásból, mert stílusa szebb az anyaországinál.

Amikor az első alkalommal voltam nála, feleségem is velem tartott. Bemutattam, s akkor derült ki, a püspök már ismerte őt. Szim Lidia szociális testvér feleségem igazgatónöje volt iskolás korában. Később Balázsfalván pénztáros lett egy gyógyszertárban, majd átkerült Gyulafehérvárra. Feleségem levelezett Lidia testvérral, fényképet is küldött a családról, amelyet a szociális testvér megmutatott a püspöknek is, aki elkérte tőle azt. Amikor Márton Áron bevezetett minket az irodájába, ott láttuk az íróasztalán a fényképet.

Egyszer arra kért Márton Áron, beszéljek neki Mindszenty Józsefről. Elmondtam vele kapcsolatos személyes tapasztalataimat, szigorúan csak erre szorítkoztam, nem említettem másféle értékelést. Azzal fejeztem be: „Püspök atya, Mindszenty nem azonos Wyszyńskivel.”

- A magyar katolikus egyház történetében újra és újra előkerül Mindszenty alakja s az ő megítélése. Ez mintha azt is jelezné, személye nem kerülhető meg, az ő működése a lehetőségek metszéspontját képezi.

- Ma szorgalmazzák Mindszenty József és Márton Áron, illetve más papi személyek boldoggá avatását. 1964 után úgy nézett ki, a szocializmus talán levetkőzi lenini-sztálini formáját, s a szociális igazságosság – nem a liberális szabadkapitalista gazdálkodás – talaján kialakul egy valóban humánus rendszer. S ebben az egyház, szociális tanítása alapján megtalálhatja a helyét. Történelme folyamán a Római Birodalomtól kezdve végigélt néhány politikai és rendszerváltozást, s mindig az volt a küldetése, hogy az adott kor viszonyait igyekezzék minél keresztyényibbé tenni. A szocialista világban is el lehetett képzelni ennek lehe-

töségét, ezért Róma megkezdte a párbeszédet, és nyitott a szocialista államok felé.

Márton Áron ebben a fölfogásban megerősítve érezte magát. Az egyik fényképen Ceaușescu mellett áll. Amikor a pártfőtitkár meghívta az egyházak vezetőit, Márton Áron nem utasította vissza, nem jelentette ki, hogy nem áll vele szóba. Ebből azonban nem következett, hogy bármit is feladott volna.

Jakubinyi érseknek talán Erdélyben kellett volna megfelelő személyt találnia, aki előmozdítja Márton Áron boldoggáavatási ügyét. Annál inkább, mert a görögkatolikusok között is nem egy szent életű papi személy található, s Márton Áron mindvégig szolidaritást vállalt a [latin szertartású] katolikusoknál is nehezebb helyzetben lévő görögkatolikusokkal. Amikor bevezették az anyanyelvi liturgiát, a görögkatolikus egyház hivatalosan nem működhetett. Addig a görögkatolikusok – akik román anyanyelvűek – a latin liturgiát végző római katolikus templomokba jártak, de a magyar nyelvet nem értették.

Ekkor Márton Áron arra a fölismerésre jutott, hogy az egyeteminek nevezett templomban Denderle, egyik volt piarista tanárom román nyelven mondja a szentmisét. A templom mindig zsúfolásig telve volt román görögkatolikusokkal.

A görögkatolikusokban olyan mély nyomot hagyott ez a szolidaritás, hogy szinte szentként tisztelik Márton Áront. Az itteniek nem ismerik ezeket az összefüggéseket, ezért is jó lett volna erdélyi posztulátort kinevezni, aki nem nemzeti alapon képviseli Rómában az ügyet. Ez a helyzet késleltetheti Márton Áron boldoggá avatását.

- *Közvetítő szerepet is betöltött Márton Áron és Illyés Gyula között.*

- A hatvanas évek közepén egy alkalommal azt kérdezte tőlem Márton Áron: ismerem-e Illyés Gyulát. „Személyesen éppen

hogy”, válaszoltam, képviselőségem idején ő a parasztpárt színei ben ült a nemzetgyűlésben.

Márton Áron megkért, keressem fel Illyést, s adjam át neki üdvözlét. Telefonon jelentkeztem be. Illyés megörült, Flóra asszonnyal együtt fogadtak. A találkozás végén Illyés megkérdezte, mikor megyek legközelebb Erdélybe, s arra kért, előtte hívjam föl. Ismét személyesen találkoztunk a lakásukon. Illyés átadta nekem legújabb művét, a Kháron ladikja című esszéregényét, elvinném-e a püspöknek. Rám nézett: „Tudod, én nem vagyok hívő, bár szeretnék úgy hinni, mint ő.” Erre én: „A püspök nagyvonalú ember...” Illyés a következő szavakkal dedikálta a könyvet: „Áronnak, felfelé nézve: Gyula”.

Márton Áron hosszasan érdeklődött Illyés iránt, kezébe vette a könyvét, miközben elmondtam az iménti történetet. Nem szólt semmit, mosolygott. A következő látogatás alkalmával Márton Áron ismét megkért, keressem fel Illyést. Mondjam meg neki, elolvasta a könyvét, s azt üzeni neki, hogy ő hívő, csak viaskodik Istennel, mint Jákob az angyallal.

Ismét fölkerestem Illyéséket. Megrázó jelenet következett. Flóra asszony is jelen volt. Amikor elmondtam Illyésnek Márton Áron üzenetét, zokogni kezdett. Majd kihúzta magát: „Mond meg a püspöknek, rendelkezék eszemmel, nyelvemmel, tollammal.” S letörölte a könnyeit.

Ezt a történetet elmondtam Takács Józsefnek, és barátjának, Belon Gellértnek is. Illyés temetésekor fölhívott valaki a családból – talán Illyés leánya, Mária – hogy menjek egy órával korábban, mert akkor kezdődik az egyházi szertartás. Ennek híre mehetett, mert óriási tömeg gyűlt össze.

Belon Gellért temette Illyést, s azzal kezdte beszédét, hogy elmonda a történetet Márton Áronnal, belevéve, hogy Illyés megtért. A gondviselés működésének tekintem a történeteket, amely-

ben én eszközként szerepeltem az erdélyi püspök és a magyar szellemi nagyság között.

Mindvégig igyekeztem jó szolgálatokat tenni Erdélyért és a Felvidékért ugyancsak. Végigkísért a nemzeti egység ügye iránt érzett felelősség, s ezt leginkább az egyházon keresztül tudtam szolgálni.

- ***Kikkel állt kapcsolatban Erdélyben?***

- Gyulafehérvárt a püspökön kívül csak legközelebbi munkatársaival érintkeztem. Közéjük tartozott Erős Lajos és Jakab Antal, aki később Márton Áron utóda lett. Őt még Kolozsvárról ismertem, amikor a visszakerült Észak-Erdélyben Sándor Imre székelyudvarhelyi főesperes lett a helynök. Márton Áron ugyanis – mint volt róla szó – lent maradt Dél-Erdélyben.

- ***A hazai egyházban volt-e fogékonyság a határon túli magyarok ügyét illetően?***

- Erdélyi ügyekben magyar egyházi részről elsősorban Endrey Mihály püspökkel tudtam szót váltani. Eredetileg Eipelnek hívták, székely asszony volt az édesanyja.

Márton Áron halála után a segédpüspököt, Jakab Antalt nevezték ki megyéspüspökké. Kolozsvárt régebben Baráth Béla, majd Dávid László lett a plébános. Később Baráth káplánja, Czirják Árpád is ott szolgált. Őt azonban elhelyezték, mert amikor káplánként ő végezte a feltámadási szertartást, a templomban kijelentette: „Kedves hívek, most pedig tanúságot teszünk a feltámadt Úr Jézus mellett, s körbejárjuk a templomot.” A templom falain kívül minden egyházi eseményt megtiltottak. Czirják elindult, kivonult a templomból, a hívek követték, s nagy körmenet alakult ki a főtéren. Később megváltozott róla főpásztora és az én véleményem is.

Baráth Béla arról volt híres, hogy hadarva és sokat beszélt. Egyik ottani látogatásom idején bementünk a tizórai misére a

Szent Mihály-templomba, de Baráth még az előző mise prédikációjánál tartott. Észrevett minket prédikáció közben, – feleségemet is tanította a kétéves szociális főiskolán – erre elakadt a lélegzete, hiszen több évtizede nem láttuk egymást.

- Korábban elmondta, milyen körülmények között vállalta az együttműködést az államhatalommal. Ennek néhány éven belül vége lett. Később azonban újra zaklatták.

- 1973–75 között ismét megkeresett az ÁVO. Más személyek hívtak „beszélgetésre”, mint korábban. Ismert, kiegyezést kereső megnyilatkozásaim alapján nyilván ellenőrizni akarták, mennyire őszintén gondolom mindezt. Már nem azzal a közvetlen szándékkal jöttek, hogy beszervezzenek.

Az előzményekhez tartozik, hogy a nálunk lakó Mária nővér rokonai meghívtak magukhoz Németországba, s útlevéért folyamodtam a feleségemmel együtt. Beadtam a kérelmemet, s ennek ürügyén vették fel velem a kapcsolatot. Behívtak a Belügyminisztérium útlevélosztályának egyik részlegéhez. Egyházpolitikával foglalkozó irataimról kezdtek érdeklődni. Mivel ezeket az említett helyekre is elküldtem, az engem fogadó belügyesnek is eljuttattam belőlük egy példányt.

Három vagy négy alkalommal jártam benn a hivatalban, de az is előfordult, hogy itthon kerestek föl és beszélgettek velem. Elzárkózni nem lehetett, tudtam, döntő szavuk van az útlevel kiadásában. Úgy vettem ki, valóban arra kíváncsiak, őszintén az „aki nincs ellenünk, velünk van” szellemében gondolkodom-e.

Semmi konkrétumot nem akartak tőlem. A Belügyminisztérium emberei mindenhová beépültek. Biztos vagyok abban, hogy magát Kádárt is ellenőrizték. A szovjet megszállás alatt az igazi dolgok rajtuk álltak. Aki nem élte át ezeket az időket, fogalma sincs erről. Sőt, az akkori közvélemény többsége sem tudta, mi folyik valójában az országban. Én, aki belekerültem mindebbe,

közelről láttam a hatalom mechanizmusának működését.

Egyházpolitikai tevékenységem mindvégig kockázattal járt. Jellemző, hogy amikor 1990 után megjelentek rólam a „besúgói múltam”-ra vonatkozó iratok, számos levelet kaptam a legkülönbözőbb helyekről. Pozsgay Imre így fogalmazott: „Kedves Sándor Bácsi! Döbbsentem olvastam, mit írtak rólad azok, akik abban az időben semmi rizikót nem vállaltak. S ezek próbálnak most befektíteni. Biztosítalak barátságomról, s bármiben segítségedre lehetek, fordulj hozzám.”

Seregély István egri érsek és Szendi József veszprémi érsek ugyanekkor megköszönte mindazt, amit az egyházért tettem, és azt mondták, bízhatok bennük és a szeretetükben.

Jelentési kapcsolatban nem álltam a belügyi szervekkel.

A jelentésekben olvasható velem kapcsolatban: semmiképpen nem vállal olyan szerepet, mint amelyet adni akartunk neki. A Történeti Levéltárban föllelhetők ezek az anyagok. Bírószághoz fordultam becsületem ügyében, s a Legfelsőbb Bírószág végzése szerint „sajnos nincs módunk érdemben foglalkozni az ügyvel”, mert csak azt vizsgálhatják, aláírt-e valaki egy adott iratot, vagy nem, de azt, hogy mit írt alá, már nem.

Végig deklasszált állapotban éltem. Ha valóban vállaltam volna bármilyen szerepet az ő oldalukon, nyilván segítenek kijutni ebből a helyzetből.

- Térjünk vissza a Kereszténydemokrata Néppárt megalakulásának körülményeire. Hogy ennek a kornak a történetét kissé világosabban lássuk, beszéljünk arról, elegendő volt-e az önök elhatározása, vagy a politikai átalakulást felülről is ösztönözték?

- Németh Miklós miniszterelnöksége idején kezdtek újjáalakulni a régi pártok, köztük a szociáldemokrata párt, noha Nyers Rezsőék továbbra is a kommunista párton belül szervezték azt.

Pozsgay egyik beszélgetésünkben azt mondta: a keresztény Magyarország elképzelhetetlen keresztény párt nélkül. Ám a régi nemzedék nagy része már kihalt, ugyanakkor formálódott az MDF. Nem lehetett figyelmen kívül hagyni, hogy Nyugaton a keresztény pártok komoly szerepet játszanak a politikai életben.

Hárman éltünk idehaza az egykori Demokrata Néppárt képviselői közül: a nálam tíz évvel idősebb Ugrin József, a KALOT főtitkára és Matheovits Ferenc. Ő az 1948-as időkben konfliktusba került velünk, mert hiányolta radikalizmusunkat, és ezért kilépett a pártból. Azt a koncepciót képviselte, amely szerint hosszú távon kell berendezkednünk, ha nem is a legális párt körülményei között. Ügyvédként dolgozott Pécsen, Rákosiék alatt börtönbüntetést szenvedett.

A lakásomon jöttünk össze, s határoztuk el, hogy újramegjöjünk. A keresztény jelzõt annak idején kénytelenek voltunk elhagyni, de akkor és azóta is ökumenikus alapon álltunk. Most már Kereszténydemokrata Néppárt néven indultunk az említett három személy részvételével. A KDNP a Demokrata Néppárt jogutódjaként alakult meg 1989 elején, és utána részt vettünk a kerekasztaltárgyalásokon.

Az Arany János utcában, ahol a kisgazdapárt kapott helyet, juttattak nekünk is egy helyiséget. Ugrin Jóska kora miatt már nem tudott aktívan részt venni a munkában, ezért örültünk, hogy leánya, Emese bekapcsolódott a munkába.

- *Kezdetben kik játszottak szerepet a pártban?*

- Giczy György és Tóth Sándor, az Új Ember újságírója azonnal jelentkezett, mint ahogyan Füzesy Tibor is. Őt korábban nem ismertem, valaki azzal ajánlotta, hogy bár a kommunista időkben a Legfőbb Ügyészségen dolgozott, régen jezsuita papnövendék volt, aki semmiféle politikai perben nem vett részt.

Legfőbb ügyészi és más jogi munkássága kimerült a közönséges bűncselekmények vizsgálatában.

Vidékről is jelentkeztek, köztük többen a régi garnitúrából. Surján László az első időkben nem játszott politikai szerepet, ő a Nagycsaládosok Egyesületében kapott szerepet.

Mivel az MDF korábban színre lépett, sokan először ott kerestek szerepet maguknak, majd amikor mi is fölléptünk, tájékozódtak nálunk. Így Antall József is. Személyesen nem ismertem őt, édesapját azonban igen, a régi időkből.

Antall tájékozódó látogatásokat tett a különböző pártokban, így a kisgazdáknál is. Akkor még nem csatlakozott az MDF-hez. Fölmérte a lehetőségeket. Antall, bár a piaristáknál végzett, nem vett részt a keresztény mozgalmakban. A KDNP-vel szemben az MDF nem tekintette magát világnézeti pártnak, hanem a nemzeti liberális, konzervatív és keresztény politikát elegyítve, előbb társadalmi szervezetként dolgozott.

Gondolom, a külföldön élő egykori demokrata néppártiak is mozgósították itthoni kapcsolataikat, és fokozatosan így jött létre kapcsolat a német keresztény pártokkal, a CDU-val és a CSU-val. Majd a hollandokkal, Gábor Dzsingisz révén. Ezekről a pártokról anyagi segítséget is kaptunk.

- *Később Surján László is a tájékozódó politikusok közé tartozott?*

- Egy alkalommal fölkeresett engem. Arról beszélgettünk, a Nagycsaládosok Egyesületét társadalmi szervezetként meg kell tartani, annál is inkább, mert a többgyermekes családok, sokan, keresztény szellemiségűek, s hozzánk közelebb állnak. Ám azt, hogy az egyesület csatlakozzon a párthoz, nem tartottam volna helyesnek. „Az viszont jó lenne, ha te csatlakoznál.”

Az egyik budai kerületben indult kereszténydemokrata színeinkben, de az első választáson nem jutott be a parlamentbe. Amikor Rómába kerültem szentszéki nagykövetnek, lemondtam az országos listán betöltött helyemről, és ő lépett a nyomdokomba. Ekkor már egészségügyi miniszter volt az Antall-kormányban.

- Részletesen elmondta, a koalíciós időkben milyen bonyolult, kényes viszony alakult ki a párt és az egyház között. Mi jellemezte ebből a szempontból az 1989-90-es időket?

- Gyulay Endre, szeged-csanádi püspök például határozottan kiállt mellettünk. Mások óvatosabban nyilatkoztak, mint 1947-ben.

Természetesen most sem akartunk katolikus párt lenni. Végül 22 képviselővel jutottunk be a parlamentbe, s léptünk koalícióra a kiskgazdák mellett a győztes MDF-fel.

A kerekasztal-tárgyalások a választások előtt folytak, Németh Miklós miniszterelnöksége idején. Ő rokonszenvvel nézte pártunk alakulását. Később csatlakozott Pozsgay Imre csoportjához, korábban együtt kellett menetelnie Grósz Károly politikai körével.

Az ellenzéki kerekasztal-tárgyalásokon születtek meg bizonyos elhatározások: a többpártrendszer kialakítása, demokratikus választások tartása. Ennek az volt a célja, hogy aztán közös elhatározással üljünk le tárgyalni a kommunistákkal. Megállapodás született az államformáról is: köztársaság, amelynek elnökét a nép közvetlenül választja meg.

Az ellenzéken belül komoly viták alakultak ki. Az SZDSZ és a Fidesz még összetartozott, a Demokrata Fórumban még élt Csegey Dénes. Antall is ott volt, de kezdetben mások hangsúlyosabb szerepet játszottak nála.

Az Ellenzéki Kerekasztal képviselői kommunista részről a reformer Pozsgayval tárgyaltak.

Közben a szovjet megszálló hadsereg még Magyarországon állomásozott, és nem lehetett tudni, hogyan alakulnak a Szovjetunió belpolitikai viszonyai, ennek következtében miként reagál az itt tartózkodó hadsereg. Ez az egész tárgyalásmenetére rányomta a bélyegét.

- Az SZDSZ és a többi ellenzéki párt között rövidesen bekövetkezett az első jelentős törés: a szabad demokraták ellene voltak a köztársasági elnök közvetlen választásának, amit – azóta tudjuk – a formai kérdésen túlmenően saját hatalmi pozíciójuk miatt szorgalmaztak. Ugyanis titokban együttműködtek a kommunista párt ortodox, tehát Pozsgayékkal szemben álló vonalával, ami 1994-ben nyilvánvalóvá vált.

- Azt szerettük volna, hogy a parlamenti választások előtt válasszon az ország köztársasági elnököt. Aláírtunk egy megállapodást a Magyar Demokrata Fórummal és a kisgazdapárttal, hogy közvetlenül válassza meg a nép a köztársasági elnököt.

A furcsaságot az jelentette, hogy a régi parlamentnek kellett meghoznia a törvényt a köztársasági elnök megválasztásáról. Úgy ítélt meg a helyzetet, Pozsgaynak döntő szerepe van a politikai élet békés átállításában, s 1983 óta ismerve őt, becsületes embernek tartottam, aki komolyan gondolja az átalakítást. Az ország és a magyar nép iránt elkötelezett személyiség, s nyilván őt választja meg a nép.

Antall József azonban paktumot kötött ebben a kérdésben a választások előtti utolsó pillanatban az SZDSZ-szel. Ennek lehett a következménye az a megállapodás, amely szerint ne a nép, hanem az új parlament válassza meg az elnököt. Antall koalíciós partnereinek előzetes tájékoztatása nélkül egyezett meg ebben az SZDSZ-szel. Ennek kapcsán ütköztem vele, mert az eljárás miatt szemrehányást tettem neki: Ellenzéki Kerekasztal tárgyalásain

másban állapotunk meg, és ezt ő felrúgta. Erre azt mondta: ez így van, de Göncz Árpád lesz a jelölt, aki közelebb áll hozzánk, mint az SZDSZ-hez.

Antall el akarta kerülni, hogy Pozsgay és az őt követő vonal politikai szerephez jusson, s azt akarta, inkább a Göncz Árpád-féle SZDSZ-es irányvonal kerekedjen felül.

Végül népszavazást írtak ki a köztársasági elnök választásának módjáról. A Magyar Demokrata Fórum felszólította tag-ságát, ne vegyen részt a népszavazáson. S mivel nem mentek el szavazni, csekély többséggel a parlamenti elnökválasztás hívei győztek. Antall tehát mindent megtett, hogy az SZDSZ elkép-zelése győzzön.

- A választások után rövid ideig vett részt a parlamenti munkában, majd Rómába távozott. Ebben szerepe volt az Antall Józseffel való ütközésének?

- Miután a viszonyom Antall-lal megromlott, a miniszter-elnök szerette volna, ha minél távolabb kerülök a belpolitikai élettől. Ez közrejátszott abban, hogy – Jeszenszky Géza, az Antall-rokon külügyminiszter segítségével – kineveztek Magyar-ország első szentszéki követének. 1945 után ugyanis 1990 tava-szán állt helyre a diplomáciai kapcsolat a Vatikánnal. Előbb meg-érkezett Angelo Acerbi nuncius, majd ki kellett valakit nevezni a Szentszék mellé.

Antall anélkül, hogy az MDF tagsága tudott volna erről, a színpalak mögött összejátszott az SZDSZ-szel, amelyet teljes mellszélességgel támogatott az amerikai nagykövet, Mark Palmer. Ez nekem is elvette a kedvemet az itthoni viszonyoktól, így könnyebben fogadtam el a kiküldetést.

Lemondtam a mandátumomról, ajánlásomra ekkor került helyemre Surján László. Antall, például azzal, hogy Surjánt a KDNP színeiben bevette a kormányba, fenntartotta a koalíció

látszatát, de mindvégig egyszemélyes vezetést gyakorolt. Surján-nal ráadásul nem kapott politikai belső ellenfelet, mert Surján Laci – aki foglalkozása szerint orvos, patológus volt – politikailag súlytalan személynek bizonyult, akinek működése a kereszténydemokrata párt elsúlytalanodását vonta maga után. Giczey György később ugyancsak gyöngé egyéniségnek bizonyult, aki összehúzóerőként Füzessy Tiborral. Meggyőződésem szerint őt a párt bomlasztására küldték a kereszténydemokraták közé, tehát beépített ember volt.

A KDNP így szatellit párttá vált. Amikor Rómába távoztam, tiszteletbeli elnöknek választottak, és Surján László vette át a pártelnöki szerepet. Egy ideig Ugrin Emese még igyekezett a régi vonalat képviselni, de semmi esélye nem volt, hogy Antall-lal szemben bármiféle véleményt érvényesíthessen. Rómából egy-két alkalommal még bele-beleszóltam a hazai politikába, de nem számítottam már kompetens személyiségnek.

- Ezek után meg kell kérdezni: miért és hogyan lett Antall József miniszterelnök?

- Nemzetközi politikai és gazdasági erők is közreműködtek a hazai viszonyok alakításában. Antall egyébként tehetséges ember volt, de nagy hibákat követett el.

- Mely politikai hibáira gondol?

- A lengyelek az átalakulás után el tudták érni, hogy korábbi adósságállományuk egy részét elengedjék. A gulyáskommunizmus jólétét – Németh Miklósig – jelentős részben nyugati kölcsönökből fedezték. A korábbi fegyverkezési verseny helyett – ami aztán Reagan elnöksége alatt ismét hangsúlyt kapott – a fellazítás politikáját követte a Nyugat a kölcsönökkel.

Antallnak el kellett volna érnie, hogy a Nyugat az átalakulás fejében engedje el a kommunisták által korábban fölvetett adósságokat. Az új rendet nem terhelte volna az adósság, kamataival együtt, amelyet ma is magunkkal hordunk.

Antall miniszterelnöksége előtt járt Amerikában, de hogy ott kikkel tárgyalt, kellett-e, s ha igen, milyen hűségnyilatkozatot tennie, idehaza erről nem beszélt. Csak tevékenységéből következtethet az ember, mint például az említett akció alapján, amellyel meggátolta, hogy a magyar érdekeket követő Pozsgay-féle vonal kerüljön hatalomra, helyette inkább lepaktált az SZDSZ-szel, amelynek nemzetközi szövetségesei mind Amerika felé mutattak. Csak következtetni lehet arra, hogy Antallnak valamit vállalnia kellett Amerika előtt. Így nem alakulhatott ki a magyar érdekeket okosan, de radikálisabban képviselő politikai erő az országban.

- *A Magyar Demokrata Fórumon belül ennek hatására következett be törés?*

- Antallnak kialakult a belső ellenzéke. Csurkák későbbi kiválása ezt mutatta, s ha Csengey Dénes nem hal meg, nem tudni, hogy ő, akinek jelentős befolyása volt a párton belül, milyen irányba tudta volna alakítani az eseményeket. Antall halála pedig végképp megakadályozta, hogy kiderüljön, merre ment volna tovább az ő politikája.

- *Ezzel párhuzamosan a kezdetben kiegyensúlyozottnak, konszolidáltnak tűnő KDNP-ben egyre több botrányos esemény történt.*

- A KDNP-ben a tisztességes politikát folytató személyekkel és irányzatokkal szemben egyre inkább Füzesy Tibor és az általa fölhasznált Giczy György került előtérbe. Kezdetben abban reménykedtem, a keresztény társadalomszemlélet alapján dolgoznak majd, de akár Giczy György, Tóth Sándor vagy mások a fiatalabbak közül nem kaptak olyan előképzést, amilyent mi P. Kerkai vezetésével. Fiatalítani kellett, de nem álltak rendelkezésre megfelelően felkészült személyek. Pálos Miklós és Hasznos Miklós is sokáig Antallhoz igazodott.

- *Az 1994-es választások előtt visszatért Rómából.*

- Közben Varga László is hazatért Amerikából, s bekapcsolódott a párt vezetésébe. Vargától azt reméltem, képviselni tudja a régi vonalat, de ő nálam is idősebb volt, legalább nyolc évvel. Amikor Rómába kerültem, elmúltam hetvenéves. Varga László tevékenysége végül is kimerült a reprezentációs szerepekben.

- Milyen érzés volt a kiadóhivatali élet után egyszerűen diplomáciai szolgálatba lépni?

- A diplomáciai megbízatás teljesen új volt számomra, hosszú évtizedek deklasszált állapota után. Problémát jelentett a nyelvismeret hiánya. Gimnáziumi éveimben ugyan tanultam franciául, de azt negyven évig nem használtam. Tabajdi Csabához fordultam, s az ő segítségével jutottam el ahhoz a nyelvtanárhoz, aki 1988-as dokumentumunkat franciára fordította. Az ő segítségével igyekeztem felfrissíteni nyelvtudásomat. Közben ismét kapcsolatba kerültem Kada Lajos érsekkel, aki Rómában az egyik kongregáció titkára volt.

Néhány alkalommal társalgási órákat vettem az említett hölgytől, majd bizonytalan nyelvtudásom miatt nagy izgalommal érkeztem Rómába. Akkor még nem volt a követségnek önálló épülete, a Via Giulián lévő Magyar Akadémia és Pápai Magyar Intézet épületében bocsátottak rendelkezésemre egy kétszobás lakást és két szobából álló irodát. Így kezdte meg működését a magyar követség.

Közben kiürítették a római magyar konzulátus épületét, hogy azt adják át a szentszéki követség céljára. Az akkori római magyar követ, Misur György lélekben már az átalakuló kommunista generációhoz tartozott.

- Honnan tudta, mit kell tennie egy nagykövetnek, hogyan kell megjelennie stb?

- Például frakkot kellett készíttetnem, és más öltözekről is gondoskodnom kellett. Erre nekem nem volt pénzem, a számlákat a Külügyminisztérium fizette ki. A nagykövetnek joga van ahhoz,

hogy feleségével utazzon állomáshelyére, és egy háztartási alkalmazottat is vigyen magával. Erre a szerepre bátyám leányát találtam alkalmasnak.

Amikor bementem a külügybe, hogy a kiküldetés részleteiről tárgyaljak, egy régi kommunista tisztviselővel kellett tárgyalnom. Nagykövet úrnak szólított, s a következőt mondta nekem: senkit ne fogadjak el a régiek közül követségi munkatársnak.

Követségi tanácsost kellett keresnem. Az említett személy ajánlott egy tanársegédet az egyetem olasz szakáról. Ő azonban nem vállalta. Akkor ajánlott mást, Vékás Domokost a Külügyminisztériumból, egy erdélyi unitárius fiút. Közben jelentkezett valaki, akinek a leánya valamikor apácajelöltként került Rómába, de nem lett szerzetes, hanem egy római magyar intézménynél dolgozott. Velem együtt végül három személyből állt a követség.

- *Kada Lajos érsek a szentszéki belső viszonyokkal ismertette meg?*

- Elsősorban nyelvi problémáimat mondtam el neki, s kértem, amikor átadom megbízóleveletem, legyen segítségemre. Castel Gandolfóban fogadott a Szentatya, a megbízólevél átadására, 1990 kora őszén. Hatalmas autót küldtek értem és feleségemért, s két nemes úr kíséretében utaztunk Castel Gandolfóba.

- *Hogyan folyt le a megbízólevél átadása, találkozása II. János Pál pápával?*

- A kapuban ott állt a svájci gárda, s tisztelgésük közepette léptünk be, majd pedig az alabárdosok végigkísértek bennünket. Egy érsek fogadott, betessékelt egy helyiségbe, ahol mosolyogva várt Kada Lajos.

Majd kinyílt a szárnyas ajtó, s a küszöbön megjelent a Szentatya. A protokoll szerint először egyedül engem fogadott, majd utána a feleségemmel együtt.

Beléptem a Szentatya szobájába, ahol az érseki rangú ceremóniamester kezében tartott egy ezüstitálcát, s azon egy boríték feküdt. A szalonnak berendezett helyiségben elővettem az előre megírt francia nyelvű szöveget, s bele akartam kezdeni, amikor a Szentatya odalépett, szelíden kivette kezemből a papírlapot, rátette az ezüstitálcára, a borítékot pedig átnyújtotta nekem. Majd hellyel kínált. Ezzel a megbízólevél átadásának ceremóniája el volt intézve.

Rendkívül zavarban voltam. A beszélgetést azzal kezdtem: Szentatya, deklasszált évtizedek után jöttem, nyolc gyermek mellett sajnos nem volt alkalmam nyelvet tanulni. Kérem, a beszélgetésben hadd lehessen segítségemre Kada érsek úr.

„Meg fogjuk mi egymást érteni”, mosolyodott el II. János Pál pápa. Huszonöt percig beszélgettünk, s egyszerre eltűnt a nyelvi nehézség. A Szentatya érdeklődött Magyarország iránt, majd a kamarás figyelmeztette a pápát az időre, s akkor átmertünk a másik szobába. Akkor már ott álltak a fényképészek. Ekkor mutattam be a feleségemet. A pápa közénk állt, Kada érsek is csatlakozott a csoporthoz, Vékás Domokos is, és készültek a fényképek. Majd a pápa még annyit mondott: örvend, hogy Magyarországgal felújultak a diplomáciai kapcsolatok.

- Ezzel véget is ért a ceremónia?

- Beültettek minket az autóba, mert az a szokás, hogy a megbízólevél átadása után a nagykövet ellátogat Szent Péter sírjához. Egy oldalbejáraton át vezettek be minket a Szent Péter bazilikába, ahol már várt a bazilika főpapja, egy érsek. Mielőtt beléptünk volna, nyújtották a szenteltvíztartót. Amikor azonban Vékás Domokos következett, diszkrétén visszavonták: előzőleg nyilván tájékoztadtak, hogy ő nem katolikus.

- Diplomáciai szempontból hogyan értékelhető szűk négyesztendei szolgálata?

- Követi időm alatt semmiféle diplomáciai konfliktus vagy kínosabb helyzet nem alakult ki Magyarország és a Szentszék között.

A Szentatyával egyébként több alkalommal is találkoztam. Évente kétszer fogadta a szentszéki követeket. Előfordult, hogy erre a Castel Gandolfo-i kertekben került sor. A diplomáciai testület dékánja – az adott helyen leghosszabb szolgálati időt eltöltő diplomata – ekkor az egyik afrikai ország nagykövete volt, aki már tizenöt éve szolgált Rómában. Amikor a nagykövetek felsorakoztak, a testület nevében a dékán szólt néhány szót, majd a Szentatya körbejárt, és az első sorban álló nagykövetekkel sorban kezet fogott.

A tajvani követ mellett álltam, a második sorban. A Szentatya mindenkinek a szemébe nézett, és ez általában jellemző volt rá: úgy éreztem, személyes kapcsolatba kerültem vele. Amikor az első sorban oda ért, ahol én álltam hátul, átnyúlt a soron, és kezet fogott velem. A többiekkel nem tette meg ezt a gesztust, ami nyilván a magyar-lengyel kapcsolatoknak köszönhető.

A másik eset Magyarországon történt, az 1991-es látogatás alkalmával. Előkészítésében aktívan részt vettem, az államtitkársággal folyamatosan kapcsolatban álltam. Akkor ismertem meg Angelo Sodano bíboros-államtitkárt. A magyarországi látogatáson a Szentatyát a repülőtéren fogadták a kormány tagjai és a meghívottak. Majd onnan Esztergomba vitték a pápát, ahol másnap a bazilika előtt mutatott be szentmisét.

Az első sorban ültem feleségemmel együtt. II. János Pál pápa a szentmise után az altemplomban felkereste Mindszenty József és a többi esztergomi érsek sírját. Előttünk haladt el, és amikor megpillantott, odabíccentett, majd amikor a következő lépés megtételekor fölismerte feleségemet, integetett neki. Ilyen emberi gesztusai voltak.

Diplomáciai szolgálatomban akadt egy érdekes, konkrét feladatom: visszaállítani a magyar honvédségben a tábori lelkészi szolgálatot. Angelo Sodano bíboros államtitkárral írtam alá a megállapodást.

Az első év után Szerdahelyi Csongort, az Új Ember újságíróját, aki ekkor a miniszterelnöki sajtóirodán dolgozott, kértem föl római szolgálatra. Ugyanis a médiatevékenységnek és a PR-nek egyre nagyobb szerep jutott, és a médián keresztül fontosnak tartottam, hogy minél jobban bekapcsolódjunk a világegyház vérkeringésébe.

Közben elkészült a Fraknoi-villa, amely végleges helyet adott a szentszéki követségnek. Az emeleti részen volt a lakásunk, a földszinti részen pedig az irodák.

- A múlt nem kísértette valamilyen formában a római években?

- Egy János nevezetű férfi volt a gépkocsivezetőnk, aki a másik, a quirináli követségről jött át, tehát „régí”-nek számított. Misur nagykövet mondta nekem, vigyázzak ezzel a személlyel, mert egyéb feladata is van. Már vagy három éve tartózkodtam Rómában, s ez időben több alkalommal autóval jöttünk haza feleségemmel. Nem voltam karrierdiplomata, követként is az maradtam, aki voltam, ennek megfelelően érintkeztem munkatársaimmal is. Ezt mindenki honorálta.

János Budapestről vitt bennünket vissza Rómába. S akkor vallomást tett. Elmondta, mi volt az ő feladata régen: jelentést kellett tennie arról, hová viszi a nagykövetet, az ott kivel érintkezik stb. Mire én azt válaszoltam: „János, én ezt tudtam.” Erre meglepődött, különösen, hogy hozzátettem: „Tőlem most is jelenthet, ismeri, látja az életemet, teljesen nyitott.”

János ettől kezdve mindent megtett volna értünk.

- *Pályájában a határon túli magyarok ügye, illetve az egyház és az állam viszonya állt érdeklődése középpontjában. A diplomáciai szolgálat milyen lehetőséget nyújtott ezen a téren?*

- Abból a pozícióból is megpróbáltam szolgálni a határon túli magyarok érdekét. Románia nem sokkal utánunk vette fel a diplomáciai kapcsolatokat a Szentszékkal. Az olaszországi román követség egyik emberét nevezték ki szentszéki követnek. Misur figyelmeztetett. Vigyázzak vele, mert a Securitate embere.

Egyszer csak bejelentkezett nálam a román diplomata. Kiderült, fogalma sincs arról, mit jelent a szentszéki szolgálat, és arra kért, adjak neki alapvető információkat. Természetesen segítségére siettem, annál is inkább, mert az erdélyi magyarok sorsát továbbra is a szívemen viseltem. Ekkor Jakab Antal volt az erdélyi püspök, és azt ajánlottam neki, meg kellene próbálni Gyulafehérvárt érseki rangra emelni, oly módon, hogy a szatmári, a nagyváradi és a temesvári püspökség oda tartozzék. Ezzel a gyulafehérvári püspök egyenrangúvá lenne a bukaresti érsekkel.

Az erdélyi püspökök ennek érdekében levelet írtak a Szentatyához. Sodano bíboros közölte velem: a Szentatya ujjongva fogadta az elképzelést, s azt ajánlotta: a püspöki kollegialitás szellemében közösen kérjék Románia római és görögkatolikus püspökei az érseki rang megadását. Ez azonban elképzelhetetlen volt.

Szóban és írásban többször vázoltam a román görögkatolikusok helyzetét a Szentszéknél. Közben a pápa Bukarestbe látogatott. A keresztény egység érdekében fel akarta venni a kapcsolatot az ortodoxiával.

Akkoriban írtam erről egy beadványt. A kommunizmus előtt a görögkatolikusok száma 1,8 millió volt Erdélyben, a Regátban csak ortodoxok éltek. Az egyik folyóiratban megjelent egy tanulmány a román ortodox egyházzal. Amikor megtudtam, hogy

a Szentatya csak Bukarestbe megy és kizárólag az ortodoxokkal találkozik, sem a román görögkatolikus, sem a magyar katolikus vezetőkkel nem, az említett tanulmányt lefordítottam, és elküldtem Sodano bíborosnak azzal, hogy ismertesse a Szentatyával. Ebből kiderül ugyanis, milyen helyzetben vannak a görögkatolikusok.

- *Miért volt elképzelhetetlen, hogy a görögkatolikus püspökök aláírják a Gyulafehérvár érseki rangra emelését szorgalmazó beadványt? Hiszen éppen ön említette, mit tett értük Márton Áron.*

- A román görögkatolikusok az ortodox elnyomás utáni évtizedekben ekkor tértek magukhoz, mintegy háromezren maradtak. Ha püspökeik támogatják Gyulafehérvár érseki rangra emelését, végképp magukra haragítják a románságot. Tudni kell, hogy a román nacionalizmus egyik fő terjesztője az ortodox egyház. A görögkatolikus püspökök nem merték vállalni az aláírást, s ezt megértettem. Saját népükkel kerültek volna szembe.

A román-szentszéki diplomáciai viszony helyreállítása után a görögkatolikus püspökök az erdélyi magyar püspökökkel együtt közösen ad limina látogatásra érkeztek Rómába. A pápa nemcsak fogadta a püspököket, hanem meghívta őket ebédre. A bukaresti érsek, Robu is ott volt, akinek nagyszüleit még Rabnak hívták. Elrománosított csángó családból származik, a román nyelvű római katolikusok tulajdonképpen csángók. Ő köszöntötte a pápát, és beszédébe nacionalista hangot kevert. Erre Jakubinyi György, Jakab Antal segédpüspöke felszólalt, és közölte, kénytelen kiigazítani Robu érsek némely kijelentését.

A végén a pápa reflektált a felszólalásokra. Azt mondta: „Jakubinyi, Jakubinyi püspök, önnek olyan szép olasz neve van, de ekkora magyar szíve” – s mutatta.

Amikor véget ért az ebéd, II. János Pál pápa ezekkel a szavakkal búcsúzott a püspököktől: „Éljen Magyarország!”

Robu érsek azonnal elviharzott, Todea, görögkatolikus román érsek pedig azt kérdezte: miért mondta a pápa, hogy éljen Magyarország, amikor tudta, hogy ők Románia püspökei. Erre Jakubinyi György azt válaszolta: „Talán tudta, hogy többségben vagyunk.”

Todea a pápa megnyilatkozását nem fogadta ellenségesen, hiszen az üldözés idején annyi jót kaptak, különösen Márton Árontól, de ez a kijelentés őt is meglepte.

- ***Gyulafehérvár később mégis megkapta az érseki rangot, igaz, sajátos módon: az érseki tartományhoz nem tartoznak püspökségek.***

- Miután az egységes levél nem született meg, írtam egy levelet a Szentatának. Ebben vázoltam, miért nem érkezik meg a romániai püspökök levele, s indoklását is adtam. Ez még az 1991-es magyarországi látogatás előtt történt. Emlékeztettem a Szentatyát, hogy Szent István tíz püspökséget alapított Magyarországon, köztük Gyulafehérvárt. Ha tényleges érsekség nem jöhet is létre, de ha Gyulafehérvárt – szufraganeus egyházmegyéék nélkül – érseki rangra emelné, ezt a magyar nép ajándékként fogadná el.

A levelet elvittem a lengyel nagykövetnek, s kértem, II. János Pál pápa személyi titkárán, Stanisław Dziwiszen keresztül (aki azóta krakkói érsek lett) juttassa el a pápának. Mielőtt a Szentatya Magyarországra érkezett volna, egy-két héttel előtte Gyulafehérvárt érseki rangra emelte, s ez nyilvánosságra is került. Fontos ténykedésnek tekintem ezt.

A pápalátogatásra hazatértünk, s utána itthon maradtunk szabadságon. Amikor visszatértem, egy levél várt Sodano bíboros államtitkártól, amelyben közölte: a levelemben foglalt kérésemnek a Szentatya eleget tett. Ezt tekintsem a romániai katolikus probléma egyik megoldásának.

- *A román egyház és a román állam hogyan fogadta ezt?*

- Ettől kezdve a romániai püspökkari konferenciának alakítottak egy római katolikus és egy görögkatolikus részleget. Az Európai Unióba belépéssel pedig megnyílhat a tényleges érseki tartomány létrehozásának lehetősége.

Jakab Antal meghívott érseki beiktatására. Nem akartam, hogy nyilvánosságra kerüljön a szerepem Gyulafehérvár státusát illetően, ezért nem utaztam el Gyulafehérvárra, mert aktív nagykövetként jelenlétem bizonyos diplomáciai nehézségeket idézhetett volna elő.

- *Rómában nem éleződött ki a helyzet ön és a román nagykövet között?*

- A román nagykövet a nemzeti ünnep alkalmából fogadást adott, amelyre engem is meghívott. Jelen voltak a görögkatolikus püspökök is. A diplomácia szabályai szerint elfogadtam a meghívást. Az egyik román görögkatolikus püspök, amikor meglátott, így kiáltott fel: „Itt jön a mi őrangyalunk!” Jólesett ez a megjegyzés, amely azt mutatta, honorálták nekem, hogy Márton Áron szellemében tevékenykedem.

- *Hazai ügyekben – a tábori püspökség létrehozásán túlmenően – volt-e valamilyen mozgáslehetősége?*

- A tervezett budapesti világkiállításra (amelyet elsősorban az SZDSZ torpedózott meg) az államok között meghívták a Vatikánt is. Lágymányoson, a világkiállítás tervezett körzetében nem volt templom. Az államokat úgy hívták meg, hogy pavilonokat nem kell építeniük, mert a magyar kormány egyetemi városrészt alakít ki, s ezek az épületek szolgálnak majd kiállítás céljára.

Patakyné Barsi Etelkát (aki egyébként evangélikus) nevezték ki a világkiállítás kormánybiztosának. Beszéltem vele, mi lenne, ha a Vatikán elvállalná, hogy felépíti saját pavilonját. Az a gondolat vezetett, hogy előbb pavilonnak szolgálva, épüljön az egye-

temi városrész közepén egy katolikus templom. Levelet írtam Sodano bíborosnak ebben az ügyben. Elfogadta javaslatomat, idehaza pedig kijelölték a területet, hogy a munkát azonnal el lehessen kezdeni. Így indult meg a Magyar szentek templomának építése.

Közben az Antall-kormány megbukott, a világkiállítást Horn Gyuláék lemondták, de addigra a falak már kibújtak a földből. Akkor helyezte el Paskai László bíboros az alapkövet, benne az iratot, amelyen az én nevem is szerepel, mint a vatikáni pavilon, tulajdonképpen a templom építésének kezdeményezőjéé.

Szolgálatom idején Antall József és Jeszzenszky Géza külügyminiszter is Rómába látogatott. Ezen alkalmakkor belpolitikai kérdések nem kerültek szóba.

Utódomul Entz Gézát szerettem volna látni a szentszéki nagyköveti poszton. Édesanyja erdélyi, művészettörténész édesapja a bécsi döntés után került át Budapestre. Hatalomra jutott Horn Gyula, Kovács László volt ekkor már a külügyminiszter. Előzetesen beszéltem Tabajdi Csabával, akinek – nem tudom, milyen – konfliktusa volt Entz Gézával, ezért támogatóan, de visszafogottan nyilatkozott. Beszéltem Kovács külügyminiszterrel, ő azonban lekezelő módon a következő mondatot vetette oda nekem: „Na, majd meggondolom, de te sem tettél mást ottléted alatt, csak a határon túli magyarokkal foglalkoztál.”

Entz Géza helyett Bratinka Józsefet nevezték ki utódomul. Amikor a Parlamentben találkoztam Tabajdi Csabával, megemlítettem neki: nem szép, hogy ígéretet tett jelöltem támogatására, mégsem járt közben. Erre azt válaszolta: „Esküszöm, sosem beszéltem erről Kováccsal.”

- Hazatérése után ismét bekapcsolódott a politikai életbe. A KDNP ekkor már túl volt számos válságon, de a párt valamelyest még őrizte hitelességét.

-1994-ben az országos listáról ismét tagja lettem a parlamentnek. Ekkor már egyre-másra jelentkeztek a párton belüli ellentétek. Kezdetben bízam Giczy Gyuriban, akit az Új Ember-nél hosszú idő óta ismertem. Fokozatosan azonban be kellett látnom, nem alkalmas a vezetésre. Ráadásul összefogott Füzessy Tiborral, és munkájuk következményeként erősödött a párt belső bomlása.

Meg vagyok győződve arról, ekkoriban tudatosan hozta meg a parlament az átvilágítási törvényt, hogy ezzel tönkretessenek olyan embereket, akik végigkínlódták a kommunista évtizedeket, és ellenállhattak volna a legújabb kori szalámitaktikának. Ezzel nem állítom azt, hogy a besúgók között nem akadtak olyanok, akik karrierért vállalták ezt a szerepet.

Amikor kiderült, hogy én is szerepelek a nyilvánosságra hozott listán, ez számomra is új helyzetet jelentett. Közben a pártban megtörtént a szakadás: sokan kiléptek a frakcióból, mert nem értettek egyet a Füzessy-féle pártvezetéssel, s ekkor született meg a Kereszténydemokrata Szövetség, amely majd csatlakozott a Fideszhez. Azonban jó néhányan – köztük én is – kikerültek a pártból.

- *Hogyan viselte a nyilvános meghurcoltatást? Nem úgy élte meg, hogy az egykori áldozat újra áldozattá vált?*

- Igen kellemetlen helyzet volt. Előbb megpróbáltam bírói úton kérni a tisztázást. Cseh Jenő annak idején megmentett minket a nyilasoktól, most fia, Cseh Domokos volt az ügyvédem.

Egyébként a Történeti Hivaltaltól kikértem, és megvannak a rólam beadott jelentések. Ezekből kiderül, hogy az utolsó pillanatig figyeltek. Az 1989-es utolsó bejegyzésen ez áll: nem tartják lehetségesnek a beszervezésemet. Ez azt is jelzi, hogy az átalakulás időszakában, amikor már folytak a kerekasztal-tárgyalások, még mindig szerveztek be embereket.

Akiket a kommunista hatóságok nem tudtak saját céljaik szerint a szolgálatukba állítani, azoknak maradtak meg a kartonjaik. De ki tudja, hány olyan személy volt, akiknek közben kiemelték a kartonját. Akiket manapság elmarasztalnak és igyekeznek ügynökmúltjukkal befeketíteni, tulajdonképpen azok, akikkel ugyan próbálkoztak, de igyekeztek ellenállni. Az én esetemben teljesen erről van szó.

Az ügynökmúlttal kapcsolatos polémia – a törvények értelmében – arra vonatkozott: ha lemondok a képviselőségről, abba hagyják a sajtókampányt. De ha megteszem, ezzel elismertem volna a bűnösségemet. Ezért fordultam bírósághoz. Közben kiderült, úgy fogalmazták meg a törvényt, hogy csak objektív alapokon ítéltet a bíróság: aláírta valaki, vagy nem írta alá a belügyi dokumentumot. Ha aláírta, a bíróság már nem vizsgálta, miért, milyen körülmények között írt alá, vagy mit tett – illetve nem tett – utána.

A Legfelsőbb Bíróság megállapította: érdemben nincs joga vizsgálni tevékenységemet – amiből kiderült volna, hogy semmit nem tettem. Valaki azt írta, ez a végzés felér egy rehabilitációs ítélettel.

A belügyi szerveket ugyanolyan partnernek tekintettem, mint Miklós Imrét vagy másokat, akikkel kénytelen voltam tárgyalni, de mindezt nyíltan tettem.

Az ügynökmúlt hullámai után nem szólaltam föl többé a parlamentben, a párttal is egyre inkább megszakítottam a kapcsolataimat. Az utolsó alkalommal, amikor részt vettem és felszólaltam, óvtam Giczy Györgyöt: ne jelöltesse magát, mert ha nem választják meg, bukott ember, ha megválasztják, addigi magatartásával erkölcsi hullává válik. Nem hallgatott rám.

Formailag 1998-ig megmaradtam képviselőnek. Azóta visszavonultan, távolabbról kísérem figyelemmel az egyház életét és a magyar politika alakulását.

„MEG VAGYOK GYŐZŐDVE ARRÓL, EKKORIBAN TUDATOSAN HOZTA MEG A PARLAMENT AZ ÁTVILÁGÍTÁSI TÖRVÉNYT, HOGY EZZEL TÖNKRÉTEGYENEK OLYAN EMBEREKET, AKIK VÉGIGKÍNLÓDTÁK A KOMMUNISTA ÉVTIZEDEKET, S ELLENÁLLHATTAK VOLNA A LEGÚJABB KORI SZALÁMITAKTIKÁNAK. EZZEL NEM ÁLLÍTOTM AZT, HOGY A BESÚGÓK KÖZÖTT NEM AKADTAK OLYANOK, AKIK KARRIERÉRT VÁLLALTÁK EZT A SZEREPET. AMIKOR KIDERÜLT, HOGY ÉN IS SZEREPELEK A NYILVÁNOSSÁGRA HOZOTT LISTÁN, EZ SZÁMOMRA IS ÚJ HELYZETET JELENTETT. KÖZBEN A PÁRTBAN MEGTÖRTÉNT A SZAKADÁS: SOKAN KILÉPTEK A FRAKCIÓBÓL, MERT NEM ÉRTETTEK EGYET A FÜZESSY-FÉLE PÁRTVEZETÉSSSEL, S EKKOR SZÜLETETT MEG A KERESZTÉNYDEMOKRATA SZÖVETSÉG, AMELY MAJD CSATLAKOZOTT A FIDESZ-HEZ. JÓ NÉHÁNYAN AZONBAN – KÖZTÜK ÉN IS – KIKERÜLTEK A PÁRTBÓL.

AZ ÜGYNÖKMŰLT HULLÁMAI UTÁN NEM SZÓLALTAM FÖL TÖBBÉ A PARLAMENTBEN, A PÁRTTAL IS EGYRE INKÁBB MEGSZAKÍTOTTAM A KAPCSOLATAIMAT.

FORMAILAG 1998-IG MEGMARADTAM KÉPVISELŐNEK. AZÓTA VISSZAVONULTAN, TÁVOLABBRÓL KÍSÉREM FIGYELEMMEL AZ EGYHÁZ ÉLETÉT ÉS A MAGYAR POLITIKA ALAKULÁSÁT.”